

20-25
OCTOBER

XIV INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

SCIENCE AND EDUCATION IN THE
MODERN WORLD: CHALLENGES
OF THE XXI CENTURY

Astana, Kazakhstan

**ОБЪЕДИНЕНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В ФОРМЕ
АССОЦИАЦИИ «ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЕ
ДВИЖЕНИЕ «БОБЕК»
КОНГРЕСС УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА**

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

РИНЦ

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD:
CHALLENGES OF THE XXI CENTURY»

атты XIV Халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция
ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

XIV Международной научно-практической
конференции
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ВЫЗОВЫ XXI века»

9. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

I ТОМ

УДК 378 (063)

ББК 74.58

С 940

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Е. Абиев (Казахстан)

Ж.Малибек, профессор;

Ж.Н.Калиев к.п.н.;

Лю Дэмин (Китай),

Е.Л. Стычева, Т.Г. Борисов (Россия)

Чембарисов Э.И. д.г.н., профессора (Узбекистан)

Салимова Б.Д. к.т.н., доцент (Узбекистан)

Худайкулов Р.М. PhD (Узбекистан)

Заместители главного редактора: Е. Ешим (Казахстан)

С 940

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CHALLENGES OF THE XXI CENTURY» материалы XIV Международной науч-прак. конф. (ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ) / сост.: Е. Ешим. – Астана, 2023 – 80 с.

ISBN 978-601-332-271-1

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CHALLENGES OF THE XXI CENTURY» атты XIV Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағына Қазақстан, Ресей, Қытай, Түркия, Белорус, Украина, Молдова, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түрікменстан, Грузия, Монғолия жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің қызметкерлері мен ұстаздары, магистранттары, студенттері және мектеп мұғалімдерінің баяндамалары енгізілді. Жинақтың материалдары жоғары оқу орнындары мен ғылыми мекемелердегі қызметкерлерге, оқытушыларға, мектеп және колледж мұғалімдеріне, магистранттар мен студенттерге арналған.

XIV Международная научно-практическая конференция «НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ВЫЗОВЫ XXI века», включают доклады ученых, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Россия, Китай, Турция, Белорусь, Украина, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Монголия). Материалы сборника будут интересны научным сотрудникам, преподавателям, учителям средних школ, колледжей, магистрантам, студентам учебных и научных учреждений.

УДК 378 (063)

ББК 74.58

ISBN 978-601-332-271-1

РОЛЬ И ФУНКЦИИ УЧЕБНОЙ ИГРЫ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Қабдықалымқызы Әсем

УО «Alikhan Bokeikhan University», преподаватель кафедры филологии
Семей, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются «Методика организации игр по грамматике английского языка на начальном этапе обучения». На наш взгляд, грамматические игры – довольно важные виды игр, поскольку овладение грамматическим материалом, прежде всего, создает возможности для перехода к активной речи учащихся.

Ключевые слова: новые технологии, государственные стандарты среднего образования и высшего профессионального образования Республики Казахстан; учебные планы, программы и учебный процесс высших педагогических учебных заведений.

Как сделать каждый урок интересным, увлекательным и добиться того, чтобы он развивал познавательный интерес, творческую, мыслительную активность учащихся? Над решением этой проблемы работают учителя средней школы, перед которыми стоит целый ряд задач по выработке наиболее эффективных методов обучения иностранному языку учащихся младших, средних и старших классов с учетом физических, психологических особенностей детей. Все чаще и чаще в повседневное время предлагается использовать активные методы обучения иностранному языку. В связи с психологическими особенностями детей младшего школьного возраста, которые были рассмотрены выше, основным видом активности является игра. У учащихся игра выделяется в особую сферу бытия, тем самым образуется особый мир игры, в котором они пребывают, проявляя свою творческую индивидуальность, вкусы и предпочтения. Игра - древнее достижение культуры. Она существует столько, сколько существует общество. И жизнь каждого отдельного человека также сопровождается игрой. В наше время игра стала не только самостоятельным видом деятельности, но и универсальным ее инструментом практически во всех сферах общественной жизни: экономике, политике, управлении, науке и, без сомнения, в сфере образования.

Основная функция педагогической деятельности состоит не просто в передаче знаний, а в создании проблемно-познавательных ситуаций и управлении процессом познавательной деятельности учащихся с учетом их индивидуальных особенностей.

В человеческой практике игровая деятельность выполняет следующие функции: развлекательную (это основная функция игры - развлечь, доставить удовольствие, воодушевить, пробудить интерес);

коммуникативную (освоение диалектики общения);

диагностическую (выявление отклонений от нормативного поведения, самопознание в процессе игры);

игротерапевтическую (преодоление различных трудностей, возникающих в других видах жизнедеятельности);

самореализации (проявление способностей и скрытых возможностей);

межнациональной коммуникации (усвоение единых для всех людей социокультурных ценностей);

социализации (включение в систему общественных отношений);

эстетическая (наслаждение, которое испытывается от игры).

Здесь следует добавить, что, если мы обратимся к исследованиям Ф.

Шиллера, то именно он говорит об эстетической функции игры. Для него игра - наслаждение, связанное со свободой от внешней потребности проявлением избытка жизненных сил. Он говорит, что "предмет побуждения к игре, представленный в общей схеме, может быть назван живым образом". Указание на эстетическую функцию игры мы можем встретить и у таких ученых, как Г. Спенсер и В. Вундт.

Если же мы говорим об игровой деятельности в процессе обучения, то можно выделить следующие функции, представленные в виде схемы:

Рассмотрим подробнее особенности всех этих функций:

Обучающая функция заключается в развитии памяти, внимания, восприятии информации, развитии общеучебных умений и навыков, а также она способствует развитию навыков владения, иностранным языком. Это означает, что игра как особо организованное занятие, требующее напряжения эмоциональных и умственных сил, а также умения принять решение (как поступить, что сказать, как выиграть и т.д.). Желание решить эти вопросы обостряет мыслительную деятельность учащихся, т.е. игра таит в себе богатые обучающие возможности.

Воспитательная функция заключается в воспитании такого качества как внимательное, гуманное отношение к партнеру по игре; также развивается чувство взаимопомощи и взаимоподдержки. Учащимся вводятся фразы-клише речевого этикета для импровизации речевого обращения друг к другу на иностранном языке, что помогает воспитанию такого качества, как вежливость.

Развлекательная функция состоит в создании благоприятной атмосферы на уроке, превращение урока в интересное и необычное событие, увлекательное приключение, а порой и в сказочный мир.

Коммуникативная функция заключается в создании атмосферы иноязычного общения, объединении коллектива учащихся, установлении новых эмоционально-коммуникативных отношений, основанных на взаимодействии на иностранном языке.

Релаксационная функция - снятие эмоционального напряжения, вызванного нагрузкой на нервную систему при интенсивном обучении иностранному языку.

Психологическая функция состоит в формировании навыков подготовки своего физиологического состояния для более эффективной деятельности, а также перестройки психики для усвоения больших объемов информации. Здесь же стоит отметить, что осуществляется психологический тренинг и психокоррекция различных проявлений личности, осуществляемых в игровых моделях, которые могут быть приближены к жизненным ситуациям (в этом случае речь может идти о ролевой игре).

Развивающая функция направлена на гармоническое развитие личностных качеств для активизации резервных возможностей личности.

Давно известно, что игра дает детям возможность раскрыть свои возможности в непосредственной обстановке. О роли игры в процессе обучения говорили и говорят многие известные педагоги и психологи. Еще Л. С. Выготский говорил, что именно в игре дети учатся усваивать общественные функции и нормы поведения. Игра, как он отмечал, является «лучшей формой организации эмоционального поведения», ведет за собой развитие. Развивающее значение игры заложено в самой ее природе, так как игра – это всегда эмоции; а там, где эмоции, – там активность, там внимание и воображение, там работает мышление. И.А.Зимняя, психолог, занимающийся вопросами обучения иностранным языкам в школе, так определяет место игры в учебном процессе: "В основе обучения иностранному языку лежит игра, которая является психологическим оправданием для перехода на новый язык обучения".

Игра, как организованное действие в классе, вызывает напряжение эмоций и умственных усилий учащихся, предполагает принятие быстрого решения, мгновенной реакции.

Всем хорошо известно, что заучить 2 – 3 речевых образца не представляет особого труда. Однако использовать их в различных ситуациях общения представляет определенную трудность для учащихся. В этом нам помогут игровые приемы.

Игровая активность помогает снять не только трудности морфологического и синтаксического характера, она одновременно направлена на преодоление трудностей речевого общения: помогает снять синдром ошибкобоязни, воспитывает речевую инициативу, снижает психологический барьер, то есть создает все условия для применения изучаемого материала. В то же время, нельзя допускать, чтобы игра превратилась в самоцель, в игру – развлечение. Важно подчеркнуть, что игра служит средством интенсификации учебного процесса только тогда, когда она педагогически и методически целенаправленна, иными словами, когда она является средством обучения иностранному языку.

Учитывая особенности учебного процесса в начальных классах, а также отсутствие у школьников общеучебных умений и навыков, следует, по мнению большинства методистов, делать основной упор на произвольное запоминание учебного материала и стержнем урока должна быть игра. Использование игр позволяет сохранить энтузиазм и работоспособность учеников на протяжении всего урока.

Учащиеся могут с неохотой играть в игры. Но учитель должен понимать, что на младшем этапе обучения игра должна занимать центральное место на уроке. Следует стремиться к

тому, чтобы игровой элемент присутствовал на всех этапах урока и создавал общую игровую атмосферу. Именно тогда игра в ее законченном виде будет органически вписываться в общий процесс обучения. Правильно организованные игры вызывают и поддерживают у учащихся интерес к изучению иностранного языка.

Д. Б. Эльконин считает, что «всякая игра есть испытание воли, а тем самым школа волевого поведения, следовательно, школа личности». С его точки зрения игра выполняет 4 важнейших функции.

Мы, в свою очередь, изучив роль игры в процессе обучения и функции, выделяемые Д.Б. Эльconiным, можем сказать, что игра осуществляет несколько функций на уроке иностранного языка:

- мотивационно-побудительную, так как она мотивирует и стимулирует учебную и познавательную деятельность учащихся; обучающую, так как игра способствует приобретению знаний, а также формированию и развитию навыков владения иностранным языком в конкретной ситуации общения;
- воспитательную, поскольку игра оказывает на личность обучаемого определенное воздействие, расширяет его кругозор и развивает мышление, творческую активность и т.д.;
- ориентирующую, так как она учит детей находить выход в конкретной ситуации и отбирать необходимые и невербальные средства общения;
- компенсаторную, поскольку игра компенсирует отсутствие или недостаток практики, приближает учебную деятельность к условиям, близким к реальной жизни.

Игра имеет большое значение в воспитании, в обучении и развитии детей как средство психической подготовки к будущим жизненным ситуациям.

«Игра – особо организованное занятие, требующее напряжения эмоциональных и умственных сил. Игра всегда предполагает принятие решения – как поступить, что сказать, как выиграть? Желание решить эти вопросы обостряет мыслительную деятельность играющих и превращает абстрактную и поэтому неинтересную для них деятельность на уроке в конкретную и интересную». Игра позволяет преподавателю организовать деятельность учащихся, сделать ее более активной, заинтересовать их в изучении предмета и в поиске дополнительных средств для получения информации – то есть создать мотивацию, которой так часто не хватает нашим ученикам. Игра дает возможность робким и неуверенным в себе учащимся говорить, преодолевая все комплексы и нерешительность. Игра способствует развитию таких качеств как самостоятельность и инициативность.

Таким образом, игра представляет собой «ситуативно-вариативное упражнение», где создается возможность для многократного повторения речевого образца в условиях, максимально приближенных к реальному речевому общению с присущими ему признаками – эмоциональностью, спонтанностью, целенаправленностью воздействия. Что касается детей, игра для них, прежде всего – увлекательное занятие. Этим-то она и привлекает учителей, в том числе и учителей иностранного языка. В игре все равны. Она доступна даже слабым ученикам. Более того, слабый по языковой подготовке ученик может стать первым в игре: находчивость и сообразительность здесь оказываются порой более важным, чем знание предмета. Детская игра – понятие широкое. Это и игра по ролям, когда ребенок воображает себя летчиком, а стулья сверхзвуковым самолетом, и мы присутствуем на небольшом домашнем спектакле. Это и игра по заранее установленным правилам, где между играющими происходит в том или ином виде своеобразное соревнование.

С точки зрения содержания и механизма такой игры на уроке иностранного языка, сюжет игры такого типа определяют правила. По ходу ее они получают словесное оформление.

По существу, в каждой игре этого типа мы имеем дело с одним – двумя речевыми образцами, повторяющимися многократно. Поэтому с точки зрения организации словесного материала игра не что иное, как речевое упражнение. Игра как ведущая деятельность у детей «определяет важнейшие перестройки и формирование новых качеств личности». Именно в игре дети усваивают общественные функции, нормы поведения, игра учит, изменяет, воспитывает, или, как говорил Л.С. Выготский, ведет за собой развитие.

Таким образом, использование игровых упражнений на уроках иностранного языка помогает учащимся усвоить учебный материал, дает возможность избежать перегрузки учащихся и способствует прочному усвоению материала в обстановке, максимально приближенной к естественной, создает так называемые учебно-речевые ситуации, в которых учитываются речевые навыки и умения школьников. Но для того, чтобы игра действительно увлекала школьников и была наиболее эффективной с познавательной точки зрения, она должна быть умело, организована на базе правильного отобранного материала.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Аникеев Н. П. Психологический климат в коллективе.- М. Просвещение, 1989; 223.
2. Ахметова Н. Грамматические игры// Английский язык. Приложение к газете « 1 сентября».-2004-№34; 6-9.
3. Берман И. М. Методика обучения английскому языку.- М. Высшая школа, 1970.
4. Бородулина М. К., Карлин А. А., Лурье А. С. Обучение иностранному языку как специальности. -М. Высшая школа, 1982.
5. Бочарева Л. П. Игры на уроках на уроках английского языка на начальной и средней ступени обучения// Иностранные языки в школе.- 1996; 27.
6. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации.- М. Прогресс, 1972; 412.
7. Бутко В. Языковые игры на уроках английского языка// Иностранные языки в школе.- 1988, № 4; 54-55.
8. Витлин Ж. Л. Современные проблемы обучения грамматике иностранного языка// Иностранные языки в школе.- 2000, № 5; 23-26.
9. Выгодский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк.- М. Просвещение. 1997; 400.
10. Выгодский Л. С. Педагогическая психология.- М. АСТ, 2005; 107.
11. Гопаненко Л. В. Поучительные истории в Королевстве Английской Грамматики: Сказки для взрослых // Замежныя мовы у Рэспубліцы Беларусі. 2004-№3; 52-55.

ЕСІМ СӨЗ ТАПТАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**Кулыбеков Айдар Ерикказыевич**

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 7M01701- «Қазақ тілі мен әдебиеті»
білім беру бағдарламасының магистранты
Ғылыми жетекші: ф.ғ.к. Асыллова Р.О.
Талдықорған, Қазақстан

***Аннотация:** Осы мақалада есім сөз таптарын «Сын тұрғысынан ойлау» технологиясы бойынша оқыту мәселесі туралы сөз қозғалады. Есім сөз таптарын оқытуда қолданылатын түрлі әдіс-тәсілдердің қолдану ерекшеліктері мен сабақ барысындағы мұғалім құзреттілігі туралы ой қарастырылады.*

***Тірек сөздер:** Сын есім, зат есім, сан есім, технология, сын тұрғысынан ойлау, құзыреттілік, грамматика.*

XXI ғасыр білім мен ғылымның дамыған, жетілген заманы. Қазіргі қазақ тілін оқыту әдістемесі де жылдан жылға қарыштап даму үстінде. Бүгінгі таңда еліміздің білім беру жүйесінің жаңа моделінің негізгі міндеттерінің бірі – оқыту үдерісін ұлттық құндылықтарға негіздей отырып, оқушыларға қазақ тілі пәнін деңгейлеп оқытуды ұйымдастыру, жас ұрпақтың жаңаша ойлауына, олардың біртұтас дүниетанымын қалыптастыруға, әлемдік сапа деңгейін, білім негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жаңаша білім мазмұнын құру [1].

«Оқытатын адам бала оқыту ғылымын жақсы білуі керек» деп А.Байтұрсынов айтқандай, қазіргі ең басты мәселе-жаңа технологияны үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын оқушы тұлғасын қалыптастыру, яғни оқушы білімін әлемдік деңгейге жуықтату арқылы, білім беру саласындағы қазіргі дидактикалық мүмкіншіліктерді, жаңа идеяларды және оқыту технологияларын толық пайдалану.

Бүгінде мектептің оқу үдерісінде білім берудің тенденциялары мен бағытын қамтамасыз ететін елуден аса педагогикалық технологиялар қолданылуда. Осы жаңа педагогикалық технологиялардың ішінде сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының орны ерекше. Бұл технологияны жарыққа шығарған американдық педагогтар Дж. Стил, К. Мередит, Ч. Темпл, С. Уолтер. Олардың пікірінше оқу міндетті түрде белсенді болуы керек. Оқушының әр нәрседен бір мән табуға мүдделі және білуге құмарлығы болса ғана белсенділік пайда болады [2].

Сын тұрғысын оқу-тәрбие үрдісінде басқару мен ұйымдастырудың тиімділігі оқушылардың өз алдына белсенді дамуына негізделеді. Бұның мақсаты – барлық жастағы балаларды кез келген мазмұнға сын тұрғысынан қарауды үйрету. Кез келген қиыншылықтарды жеңуге, өз мәселелерін шешуге, әр түрлі жағдайларды сын тұрғысынан қарауға, екі ұйғарым пікірдің біреуін таңдауға, сапалы шешім жасауға үйрету қажеттігі қамтамасыз етіледі.

Мұғалімнің басты назар аударатын мәселесі – сабақта қолданатын әдіс-тәсілдер. Сабақ барысында қолданылатын көптеген әдістер мен технологиялар бар. Сол әдістерді технологиялардан ажытата білуіміз қажет.

Әдіс дегеніміз – мұғалімнің белгілі бір мақсатқа жетудегі іс-әрекеті, тәсілі. Ал технология дегеніміз – көптеген әдістердің жиынтығы. Алға қойған мақсатқа жету үшін мұғалім қай әдісті және қалай қолдану керектігін алдын-ала жоспарлауы маңызды. Қазақ тілі сабақтарында сан қилы жаңашыл әдіс-тәсілдерді қолданып, сабақты түрлендіріп өткізу – өте тиімді.

Қазақ тілі пәнінің ең ауқымды бөлімдерінің бірі – морфологияны оқытуда да, педагогикалық технологиялардың оқушылардың білім-білік дағдыларын арттырып, ой-өрісін кеңейтуде тигізетін септігі мол. Білім беру жүйесінің әр буынында қазақ тілін оқыту технологияларын жаңа қырынан қарастырған, оларды тандап, талғап қолданудың ғылыми-әдістемелік мәселелерін арнайы зерттеген жұмыстар қатарында Ф.Оразбаеваның қатысымдық технологиясын, М.Жанпейісованың модульдік технологиясын, Қ.Қадашеваның жаңғырта оқыту технологиясын, З.Бейсенбаева мен К.Жақсылықованың модульдік технологияларын, Н.Құрманованың дамыта оқыту технологиясын, Н.Оразақынованың сатылай кешенді талдау технологиясы, Н.Шадиеваның деңгейлік оқыту технологиясын, К.Мухлистің компьютерлік технологиясын, белсенді оқыту әдістерін зерттеген Ж.Сүлейменова мен Ә.Әлметованың сұхбаттық оқыту технологиясын, А.Жапбаровтың, А.Қыдыршаевтың, Ж.Дәулетбековалардың тіл дамыту мен сөз мәдениетін қалыптастыруға қатысты жаңа технология қағидаларын атауға болады.

2019 жылғы Педагог мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Заңының «Педагогтің кәсіптік қызметін жүзеге асыру кезіндегі құқықтары» атты 7-бабында «Кәсіптік қызметін жүзеге асыру кезінде педагогтің ғылыми, зерттеу, шығармашылық, эксперименттік қызметті жүзеге асыруға, педагогтік практикаға жаңа әдістемелер мен технологияларды енгізуге құқықтары бар» [3], - деп көрсетілген. Аталған заңға сәйкес оқушылардың танымдық-зерттеушілік дағдыларын дамытуға мектепте оқу процесінің негізін инновациялық әдістер құрауы керек және де мұғалім инновациялық технологиялар мен әдіс-тәсілдерді өзінің әдістемесінде жинақтай білуі қажет.

Сөз таптарын оқытудың алғы шарттарының бірі – оқушыларға саналы білім берумен қатар оқушылардың белсенділіктерін арттыру болып табылады. Зат есім тобына енетін сөздерді оқытқанда, олардың лексика-семантикалық жақтарынан әртүрлі заттық ұғымды білдіріп, олардың деректі, дерексіз, жалқы, жалпы, топтау, жинақтау сияқты көптеген ерекшеліктерімен өз ішінде сараланып, әрқилы салаға бөліне беретінін түсіндіріуіміз қажет. Зат есім заттық ұғым атауларын білдіретін болғандықтан, олар сырт қарағанда біркелкі, бірыңғай сияқты болып көрінеді. Бірақ зат есімдерді іштей саралай келетін болсақ, зат есімдер нақтылы, абстрактылы, жалқылық, жалпылық, даралық пен жинақтылық, жекелік пен топтық тәрізді мағыналық категорияларға ие болатыны нақты мысалдардың мағынасын ашу процесінде түсіндіріледі. Мысалы: *терезе, орындық, көрпе* деген сияқты зат есімдердің үнемі нақтылы, деректі болып келетіні айтылады [4].

Зат есім барлық сөз табымен тікелей байланысып, қарым-қатынасқа түсе береді. Қаншалықты еркін тіркесе бергенімен, зат есімнің синтаксистік қызметінде оның бастауыш, анықтауыш, толықтауыш болатыны және жіктік жалғаулы зат есімдердің баяндауыш қызметінде жұмсалатыны – негізгі белгісі екендігі түсіндіріледі. Мұғалім осы алғы шарттарды басшылыққа ала отырып, әрбір тілге байланысты тақырыптарды өткенде, сол тақырыптың маңызды ерекшеліктеріне лайықты және тәрбиелік маңызы зор мәтіндерді береді де, оны оқушыларға талдатып, түсіндірмелі жазу жүргізіп отырады.

Есім сөздерді оқыту барысында, оның ішінде зат есімді оқытқанда мынадай тапсырма беру арқылы осы алғышарттарды жүзеге асыруға болады. Мысалы, оқушыларға мынадай мазмұнда жазылған кеспе қағаздарын үлестіріп береміз:

1. Дауысты дыбысқа біткен екі сөз ойлап, оған көптік жалғауын жалға.
2. *Өнерпаздар, егіншілер* сөздеріндегі көптік жалғауы неліктен – дар, – лер болып тұр?
3. *Күректер, кілемдер* сөздеріндегі көптік жалғауының түрлеріне талдау жаса.
4. Көптік жалғауы қандай жағдайда д дыбысынан басталады, мысал келтір.

Жаңа материалды осылайша бекітіп, жаттықтыру – сабақты жандандырып, түрлендірудің бір түрі және балалардың ынта-жігерін арттыру үшін қолайлы. Оқушылар материалды саналы түрде меңгерсе, тілден алған білімі көп уақыт есінде сақталады. Осылайша оқушыларға саналы және олардың өз белсенділіктерін арттыру жолымен білім беру принципі – білім беру мақсаттарының ең бір өнімді, тұрақты және қызықты түріне жатады. Саналы білім беру оқушылардың ізденісін арттырады, білімге деген талабын күшейтеді. Бұл принципті мұғалім білім беру жұмыстарының барлық кезеңінде іске асырып отыруға тиіс.

Сөз таптарын оқыту процесінде қолданылатын бұл принципті басшылыққа ала отырып, мұғалім оқушылардың тілден алған теориялық білімін практика жүзінде меңгертуге күш салады, ол үшін тіл пәнін оқытудың дұрыс жолдарын іздеп, оған керекті тиімді әдістерін қолданып отырады. Мысалы, тіл сабақтарында немесе тілге байланысты сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстар үстінде оқушыларды оқуға, жазуға, сөйлеуге төселдіру, өтілген грамматикалық тақырыптарды талдап айтып беруге үйрету - олардың теориялық білімдерін практикаға байланыстыру болып табылады [5].

Сын есімдер де зат есімдер сияқты жеке сөз табы болып танылуында сөздерді топтастырудағы үш түрлі принципке толық сәйкес келеді. Сын есім лексика-семантикалық жақтарынан зат есім есімдердің әрқилы сипатын, түрлі белгілерін өздері тікелей де, басқа бір заттың қатысы арқылы да білдіре алады.

Сын есімдердің семантикалық жақтарынан өздері табиғи негізде *сапалық* және *қатыстық* сын есім болып бөлінуін оқушыларға *индукция*, *дедукция* әдістері арқылы нақты мысалдармен дәлелдену қажет. Сапалық, қатыстық сын есімдердің мағыналық айырмашылықтары грамматикалық көрсеткіштермен ерекшеленіп отырылатыны айтылып, сапалық сын есімдердің үнемі негізгі түбір, қатыстық сын есімдердің жұрнақ арқылы жасалатыны және бұл екі сын есімге де *ортақ қандай?* деген сұрақ қойылатыны түсіндіріледі [6].

Сын есімдердің мағыналық сипаты түс сыны, сапа, сыны, көлем т.б. қасиет сынын білдіретіндерін мысалдар арқылы келтіре отырып жүйеленеді. Мысалы: *жасыл, көк, қоңыр* дегендер – түс сыны, *жақсы, жаман, керемет* дегендер – сапа сыны, *төртбұрыш, кең, ауыр, тығыз* дегендер – көлем, салмақ сындарының атаулары екеніне оқушылардың көздері жеткізілуге тиіс.

Сан есімдер мағынасы мен қызметі жағынан сын есімдерге өте ұқсас, демек сын есімдер зат есімнің әрқилы сапасын, сынын, қасиетін білдірсе, сан есімдер тобындағы сөздер зат есімнің алуан түрлі сан мөлшерін, шамасын білдіреді. Мысалы: *тоғыз, алтыс екі, жетпіс жетіде*.

Сан есімдер ішінара есептік, реттік, жинақтық, болжалдық, бөлшектік, топтау сан есімдер болып бірнеше салаға бөлінетіні сараланып түсіндіріледі. Сан есімдердің мөлшерлік мағынада қолданылатын: *жарым, жарты, дара, жалғыз, қос деген сөздер*, сол сияқты *центнер, килограмм, пұт, тонна, адым, ат шаптырым* деген сияқты мөлшерлік ұғымды беретін сөздер мен сөз тіркестерінің барын да ескерген жөн. Бұлар мағына жағынан мөлшерлік ұғымды білдіргенімен, сан есім қатарына жатпайтын сөздер екені аңғартылады. Сан есімдер мағыналарына қарай сөйлемде әртүрлі қызмет атқарады. Бірақ сан есімдердің сөйлемдегі негізгі қызметі анықтауыш екені ескеріледі.

Қазіргі заман мектебі бала үшін қызмет ете отырып, оның мақсаты білімді өмірге қолдана, көпшілікпен араласа алатын, ішкі мәдениеті, ойлау және сезіну қабілеті бар, адамгершілігі мол адам дайындау болуға тиіс. Олай болса, осы талаптарды іске асыруда мұғалімге бірден-бір көмек ол – озық технологияларды үйрену, қолдану, қолданыс кезінде саралау, жүйелеу болып табылады.

Кесте-1 Мұғалімдердің міндеттері

Сабақ барысында мұғалімдердің басты міндеті:	Ақпаратты талдау, қажетті фактілерді іріктеп, оларды салыстыруды үйрету
	Меңгерілген материал мен жаңа материал фактілерін байланыстыра білу.
	Мәселені дәлелдеу, түсіндіру немесе шешу үшін логикалық сараптау тізбегін құруға үйрету.
	Мәселені дәлелдеу, түсіндіру немесе шешу үшін логикалық сараптау тізбегін құруға үйрету.
	Қарастырылатын нысан немесе проблеманы барлық ықтимал жағдайларда және өзара байланыстыра қарауды үйрету.
	Ойша және іс жүзінде эксперимент жасауды үйрету.
	Зерттеу жұмысын жүргізуге үйрету
	Түрлі әрекеттер мен шешімдердің салдарын болжай білуге үйрету
	Сыныптастарымен жұптасып, үлкен не шағын топ құрып ынтымақтаса жұмыс істеуге үйрету.
	Сөйлей білуге және тыңдай білуге үйрету.
	Топтық жұмыс кезінде топ жетекшісі, бағалаушы, уақыт үнемдеуші болуға дағдыландыру

Оқыту барысында оқушыларға мынандай міндеттер қоюға болады.

Әрбір технология жаңа әдіс-тәсілдермен ерекшеленеді. Осы тәсілдерді мұғалім іздену арқылы жетілдіре түседі. Қызықты сабақ болса оқушының сол пәнге қызығуы артын қоймай, мұғалім жаңалығы, ізденісі, қолданған әдісі арқылы ерекшеленіп, оқушы жүрегінен орын алады.

Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз – ой қозғай отырып, оқушының өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, сұрыптап, жүйелеп, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп, тұжырым жасауға бағыттау өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасау. Басты мақсаты оқушыларға кез келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, екі ұйғарым бір пікірдің біреуін таңдауға саналы шешім қабылдауға үйрету.

Технологияны жетік меңгеру үшін бірнеше тәсілдер қолданылады. Оқытуда жақсы нәтижеге жету үшін қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында жиі қолданылатын әдістер молшылық. Олар:

Кластер әдісі: Кластер ағылшын тілінен аударғанда шоғырлардыру, шоғыр және жинақталу деген мағына береді. Оқу қызметінде кластер дегеніміз материалдың ұйымдастырылуындағы графикалық әдіс. Кластер – ойланудың бір сарынды емес формасы. Оқу материалындағы кластерге бөлінуі ойды ынталандыру, яғни тақырыптың тереңірек талданғанға дейін қолданылады немесе қорытындылауда қолданылуы мүмкін. Сөз таптарын өткенде осы әдісті қолдану өте тиімді.

INSERT әдісі. Бұл әдісті американдық ғалымдар Д.Воган мен Т. Эстес әзірледі, содан кейін оны сыни ойлау технологиясының негізін қалаушылардың бірі С.Темпл, К. Меридит және Д. Стил толықтырды. Олардың анықтамасы бойынша, **INSERT** – бұл жаңа ақпаратты сыни тұрғыдан түсіндіру және мәтінмен жұмыс жасау арқылы бұрын зерттелген нәрселермен байланыс орнату мүмкіндігі. Әдістің қысқартылған атауының анықтамасы:

I — interactive

(интерактивті).

N — noting (танымдық).

S — system for (жүйе).

E — effective (тиімді).

R — reading (оқу).

T — thinking (және ойлау үшін).

INSERT ӘДІСІ			
«V» білемін	«+» жаңа мәлімет	«-» білмеймін	«?» сұрақ туды

INSERT – оқу және жазба арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту әдісі, мәтінмен, жаңа ақпаратпен жұмыс жасағанда қолданылады. Бұл әдістеме де көбінесе тиімді оқу технологиясы деп аталады.

Сабақта «Insert» әдісін қолдану әдісі. Оқушылар мәтінді арнайы белгішелермен белгілеп оқиды:

V — Мен бұл ақпаратты білемін;

+ — бұл мен үшін жаңа ақпарат;

— — Мен басқаша ойладым, бұл менің білгеніме қарама-қайшы;

? — Мен мұны түсінбедім, бізге нақтылау түсіндірулер қажет.

Қорыта келе, қазақ тілі сабағында «Есім сөз таптары» тақырыбын өтуде, әрқилы тапсырмалар беру арқылы оқушылардың ізденісін дамытып, сабаққа деген қызығушылығын арттырып, сонымен қатар сыни ойлау дағдысын қалыптастыру нәтижесіне қол жеткізуге болады. Аталған технология мен әдістердің басты ерекшелігі мұғалім сабағын жандандыруға, сонымен қатар оқушылардың қызығушылығын арттыруға бағытталған. Оқушы өз-өзіне баға беріп қана қоймай, сыныптастарының сабақ барысындағы дамуына әсерін тигізеді, функционалды сауаттылық құзыреттілігін арттырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хат
2. Педагогика мәселелері. Ғылыми - теориялық журнал. № 3, 2016 ж, Алматы.
3. Педагог мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Заңы, 2019 жылғы 27 желтоқсан, №293-VI ҚРЗ.
4. Оразбаева Ф., Рахметова Р. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы. – 2005.
5. Мұсаұлы Ж., Әміренова Р. «Қазақ, орыс тілдерінің салыстырмалы грамматикасы» Көкшетау, 2003 жыл.
6. Қосымова Г., Есенова Қ., Жанাবেкова А., Әмірбекова А. Функционалды грамматика. Оқу құралы.- 2-ші басылым.- Қарағанды: Ақнұр, 2019.- 280 б.
7. Каримов А.Н. Педагогикалық қызмет және педагогикалық шеберлік негіздері. Оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2019. - 225 б.

УДК 80

ЛЕКСИЧЕСКОЕ БОГАТСТВО РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИСТОЧНИК ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ РЕЧИ

Бердығали Инжу

студентка 202гр. «Общая медицина» ЗКМУ имени Марата Оспанова
Научный руководитель – Жубаназарова Каламкас Асылбаевна,
Актобе, Казахстан

***Аннотация.** В статье рассматривается лексическое богатство русского языка как источник выразительности нашей речи. С.Я.Маршак справедливо заметил, что нет предмета во вселенной, для которого бы не придумал слова человек. «Но этого мало, читаем далее, он назвал всякое действие и состояние. Он определил словами свойства и качества всего, что его окружает. Словарь отражает все изменения, происходящие в мире. Он запечатлел опыт и мудрость веков и, не отставая, сопутствует жизни, развитию техники, науки, искусства. Он может назвать любую вещь и располагает средствами для выражения самых отвлеченных и обобщающих идей и понятий». Это значит, что в словах получает отражение работа человеческой мысли.*

***Ключевые слова:** богатство русского языка, источник выразительности речи, лексика, словарный запас, лексическая стилистика, выдающиеся писатели и поэты.*

Русский язык принадлежит к числу наиболее развитых языков мира. Много прекрасных слов о русском языке находим в произведениях, статьях, письмах и речах выдающихся писателей и поэтов:

Не должно мешать свободе нашего богатого и прекрасного языка. (А. С. Пушкин);

Дивишься драгоценности нашего языка: что ни звук, то и подарок, все зернисто, крупно, как сам жемчуг и, право, иное название еще драгоценней самой вещи. (Н.В. Гоголь);

В чем же заключается богатство русского языка, какие свойства лексического состава, грамматического строя, звуковой стороны языка создают его положительные качества? Богатство любого языка определяется, прежде всего, богатством словаря.

Русский язык необычайно красив и богат. Многие помнят вдохновенное высказывание М. В. Ломоносова о русском языке: «Карл Пятый, римский император, говаривал, что испанским (испанским) языком с Богом, французским — с друзьями, немецким — с неприятелями, итальянским — с женским полом говорить прилично. Но если бы он российскому языку был искусен, то, конечно, к тому присовокупил бы, что им со всеми оными говорить пристойно, ибо нашёл бы в нём великолепие испанского, живость французского, крепость немецкого, нежность итальянского; сверх того, богатство и краткость греческого, латинского языков». Великий учёный, конечно, прав: прекрасен, могуч, красив русский язык.

Есть специальные языковые средства выразительности речи. Они очень разнообразны. Любой раздел языка: фонетика, лексика, грамматика — обладает ими.

Богатство русской лексики изучает лексикология. Лексикология обращает внимание на значение слова. Первый критерий богатства речи — это количество слов, которые мы используем. У Пушкина, например, в обращении было более двадцати тысяч слов. Но о богатстве речи судят не только по количеству слов, а прежде всего по умению использовать эти слова, учитывая их разные значения, стилистическую окраску. Большинство слов русского языка многозначно, и это их свойство является источником выразительности речи. Источником богатства речи являются также синонимические ряды слов.

Русский язык лексически очень богат. Человек, умеющий пользоваться богатствами языка, ярко и точно излагает свои мысли, в своей речи не допускает повторов одних и тех же слов. Синонимы, антонимы, паронимы, омонимы – это лингвистические средства, которые создают точную и логичную речь. В списке лексических языковых средств синонимы занимают особую роль. Развитое умение пользоваться богатствами русского языка, в том числе синонимами, говорит о высоком профессионализме и мастерстве человека, как писателя. Синонимы — слова, обозначающие одно и то же понятие, следовательно, тождественные или предельно близкие по значению. Однако, называя одно и то же, синонимы обычно называют это по-разному — или выделяя в называемой вещи различные её стороны, или характеризую эту вещь с различных точек зрения. С греческого языка слово «синоним» переводится как «одноименность». Поэтому синонимы не являются абсолютно идентичными друг другу как в отношении семантики, так и в отношении своих эмоционально-стилистических свойств. Значит, синонимы — это слова с предельно близкими, но не совпадающими значениями. Просмотрим примеры синонимов к словам разных частей речи.

Странник (имя существительное) — пилигрим, путешественник, путник, паломник;
Весёлый (имя прилагательное) — радостный, праздничный, ликующий, радужный;
Бежать (глагол) — мчаться, нестись, торопиться;
Быстро (наречие) — шибко, живо, проворно, бойко, лихо, борзо;
Рисуя (деепричастие) — изображая, малюя, вырисовывая, воображая, очерчивая;
Ах (междометие) — ахти, ох, ух.

Надо отметить, что фразеологизмы — устойчивые словосочетания и обороты речи тоже могут иметь синонимы. Или же фразеологизмы встречаются в синонимичном ряду. Например, наречие «много» можно выразить фразеологизмами куры не клюют, хоть отбавляй, хоть пруд пруди, полон рот, тьма-тьмуца, девать некуда. А также устойчивые фразы в мгновение ока, сломя голову, во всю мочь, во все лопатки, высунув язык, со всех ног могут заменить наречие «быстро». Фразеологизмы-синонимы могут заменять не только общеупотребительные слова, но и друг друга. Например: тертый калач — выдавший виды; крутить шарманку — исполнять одну и ту же мелодию; сыграть в ящик — голова с плеч; продрать с песочком — намылить шею; черепашиным шагом — тянуть канитель; втирать очки — водить за нос; бить баклуши — маяться от безделья; внести свежую струю — придать импульс; мало каши ел — кожа да кости; набрать в рот воды — не размыкать уст; молодец к молодцу — все как на подбор; нести ахиною — молоть чепуху; спрятать концы в воду — замести следы. Таким образом, значение синонимов в речи очень большое. Они служат для разнообразия речи.

Следовательно, чем большим количеством лексем владеет говорящий (пишущий), тем свободнее, полнее и точнее он может выразить свои мысли и чувства, избегая при этом ненужных, стилистически немотивированных повторений. Словарный запас отдельного человека зависит от ряда причин (уровня его общей культуры, образованности, профессии, возраста и т.д.), поэтому он не является постоянной величиной для любого носителя языка. А каким должен быть словарный запас одного человека? Ответить на этот вопрос однозначно очень трудно. Ученые считают, что современный образованный человек активно употребляет в устной речи примерно 10 - 12 тысяч слов, а в письменной - 20 - 24 тысячи. Пассивный же запас, включающий и те слова, которые человек знает, но практически не употребляет в своей речи, составляет примерно 30 тысяч слов. Это количественные показатели богатства языка и речи. Потому мы постоянно должны пополнять свой словарный запас; думать, ЧТО говорим и КАК говорим.

Ещё Д.С.Лихачев говорил: «Язык человека - это его мировоззрение и его поведение. Как говорит, так, следовательно, и думает».

Наш словарный состав – это главное богатство языка. Уяснив это, нам легче будет делать свои наблюдения и над использованием лексических богатств русского языка в речи. А ведь именно словоупотребление должно быть главной темой лексической стилистики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

- 1.Касимова, Ф. Ш. Лексическое богатство русского языка / Ф. Ш. Касимова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 25 (315). — С. 476-478.
- 2.Сайт synonymonline.ru/synonyms
- 3.Сайт sinonim.org/sinonimy-eto

УДК 81.22

АНАЛИЗ СУЩНОСТИ И ЗАДАЧИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Цао Мэнди

Phd докторант,Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,
Научный руководитель-Казыбек Г.К.
к.ф.н., Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,
Алматы Казахстан

***Аннотация.** Вообще говоря, суть того, что мы понимаем под переводом, будь то общий повседневный перевод, научно-технический перевод или литературный перевод, заключается в использовании одного языка для интерпретации и передачи смысла, передаваемого другим языком. Разница в том, что в художественном переводе используется не язык в общем смысле, а художественный язык с эстетическими функциями, что принципиально отличает художественный перевод от других нелитературных переводов и устных переводов. До того, как лингвистика стала предметом в современном понимании, обсуждение перевода в основном фокусировалось на литературных характеристиках перевода, в то время как понимание природы литературного перевода имело тенденцию быть более художественным. В этой статье хотелось бы рассказать о моем личном понимании данного вопроса, основанном на практическом опыте, а текст ограничивается русско-китайским художественным переводом.*

***Ключевые слова:** художественный перевод, литературы, сущность ,цели и принципы*

Художественный перевод является особым видом коммуникативной деятельности. Перевод художественной литературы – это не просто процесс перевода в его традиционном понимании, а «особый вид межкультурной, культурно-этнической и художественной коммуникации, для которой непреходящей ценностью является собственно текст как значимая смысловая величина и предмет художественного изображения и восприятия». Исследование сущности и задачи перевода – значит ответить на вопросы, что такое перевод и что переводить.

В 1954 году Мао Дунь выдвинул относительно всеобъемлющий взгляд на перевод и художественный перевод, основанный на обобщении опыта предшественников внутри страны и за рубежом. Он сказал: «Минимальное требование для общего перевода — использовать беглый перевод, чтобы точно передать содержание оригинального произведения. Но для литературного перевода одного этого требования недостаточно... Литературный перевод показывает художественную концепцию оригинального произведения при помощи другого языка, чтобы читатели могли испытывать такое же вдохновение, трогательность и прекрасные чувства при чтении перевода, как и при чтении оригинального произведения. «Литературный перевод» — это не чисто техническое изменение языкового облика, а «передача через язык оригинального произведения» Внешний вид, глубоко понять процесс художественного творчества оригинального автора, уловить дух оригинального произведения, найти наиболее подходящее подтверждение в собственных мыслях, чувствах и жизненном опыте, а затем использовать литературный язык подходит для стиля оригинального произведения, чтобы передать содержание оригинального произведения. и форма точно воспроизводится. (Мао Дунь, 2009: 575) Этот вид процесса перевода объединяет переводчика и оригинального автора в одно целое, как если бы оригинальный автор писал свое произведение в другом языке страны. Этот вид перевода требует от переводчика применения как профессиональных навыков, так и творческих способностей, а также полной верности замыслу оригинального произведения». Можно сказать, что этот отрывок дает более правильное и полное определение художественного перевода.

Бывший Советский Союз был страной с наиболее активными литературными и художественными школами с момента вступления в современность. После Второй мировой войны лингвистическая школа постепенно стала основным голосом в исследованиях теории перевода в крупнейших капиталистических странах Европы и США. Однако и в бывшем Советском Союзе литературная школа также имела сильный состав и могла конкурировать с лингвистической школой. По мнению советской школы литературы и искусства, художественный перевод должен относиться к категории эстетики, и по существу «литературный перевод следует исследовать как другую форму языкового искусства, то есть рассматривать его с точки зрения литературы и искусства, а не с точки зрения лингвистики.

А в Китае традиционная теория перевода всегда имела сильный литературный и художественный оттенок. "Исследования теории перевода всегда основывались на литературном переводе. Теория литературного перевода является основным направлением теории перевода в Китае". От Янь Фу "верности, понятности и элегантности" до Фу Лея "духовного сходства" и Цянь Чжуншу «reach perfection» (Когда произведение переводится с языка одной страны на язык другой, и не только не может проявлять следы жесткости из-за различий в языковых привычках, но и полностью сохранять первоначальный колорит) перевода демонстрирует характеристики традиционной китайской теории перевода, которая делает упор на опыт, восприятие и художественное общение. В наше время многие ученые в моей стране также обсуждают природу художественного перевода с художественной точки зрения. В своей статье «О переводе», опубликованной в 1933 году, господин Линь Ютан в начале заявил: «Первое, что должны осознать люди, говорящие о переводе, — это то, что перевод — это искусство». : «Художественный перевод. Хоть это и перевод, но мы не должны забывать о литературе. Литература, по своей сути, является искусством; художественный перевод, естественно, должен быть художественной практикой. Литературный язык не только имеет функцию передачи смысловой информации, но и обладает функцией создания эстетической ценности. Что касается сущности художественного перевода, хотя большинство дискуссий литературной школы

диаметрально противоположны мнениям лингвистической школы, взгляды двух школ не являются абсолютно противоречивыми или несовместимыми друг с другом. С поведенческой точки зрения, художественный перевод рассматривает язык как средство, и естественно, существуют языковые правила, которым необходимо следовать в процессе художественного перевода, поэтому он имеет научную сторону; в то же время, с точки зрения объекта перевода - художественного текста, как эстетического объекта, он имеет собственную эстетическую композицию, а процесс перевода заключается в ее понимании, преобразовании и воспроизведении. В процессе перевода заключается творческая и художественная сущность перевода.

На основе предыдущего анализа мы считаем, что художественный перевод по сущности имеет как лингвистические, так и художественные атрибуты. С лингвистической точки зрения литературный перевод использует язык как средство и представляет собой воссоздание литературного языка; с художественной точки зрения литературный перевод можно рассматривать как эстетическое воссоздание, основанное на литературном творчестве. В последние десятилетия, с углублением переводческих исследований, многие ученые начали исследовать природу художественного перевода с точки зрения межкультурной коммуникации. Поэтому у художественного перевода есть и третий атрибут - культурный атрибут. Я считаю, что независимо от того, какая школа мысли или исследования под каким углом, это поможет расширить наш кругозор и помочь людям более полно понять природу художественного перевода.

Любое действие имеет определенную цель или задачу, и каждое действие может привести к соответствующему результату и воздействию. Перевод изначально представляет собой целенаправленное социальное поведение людей, и его основная цель — обеспечить возможность обучения и общения между группами разных языков и культур. В этом без всяких сомнений. С макро-перспективы художественный перевод, как важная отрасль переводческой деятельности, конечно, также преследует цель культурного распространения, обмена и интеграции; однако с микро-перспективы цели индивидуального художественного перевода могут быть иными. определяется многими факторами, такими как выбор исходного текста инициатором перевода, эпоха и социально-культурная среда, в которой живет переводчик, а также мотивация переводчика к переводу. Во времена поздней династии Цин, когда великие державы разделили Китай, национальный кризис был беспрецедентно серьезным. Чтобы спасти страну и укрепить народ, литераторы с высокими идеалами внедряли передовую зарубежную науку и культуру. В то время романы были выбраны в качестве инструмента улучшения общества из-за их легкого распространения и социальных функций «обижения на мир» и «пробуждения мира». Основная цель литературного перевода переводчика заключалась в просвещении и предупреждении публики, поэтому они думали не о том, как быть «верным» оригинальному произведению, а о том, как адаптироваться к социальным и культурным тенденциям поздней династии Цин. Чтобы завоевать расположение читателей и достичь цели широкого оповещения широкой публики, переводчики в то время в основном использовали метод перевода, и явление переписывания и повторного перевода было серьезным, среди которых типичным примером был литературный перевод Линь Шу. Видно, что цель перевода, поставленная переводчиком, напрямую влияет на выбор переводческих материалов и применение методов перевода. Однако для любых действий должны быть определенные стандарты и принципы. В Китае существует такая пословица «без циркуля и угольника не получатся круг и квадрат» это значит «делая что-либо, необходимо строго следовать правилам и законам». На одно и то же литературное произведение у каждого есть свой взгляд. Разные переводчики по-разному понимают и переживают оригинальные произведения из-за разного социального опыта и литературных

достижений. Если переводчикам разрешено переводить «по своему желанию», то это будет «бессмысленный перевод» и «хаотичный перевод». Неизбежно распространение феномена «перевода», который является крайне безответственным по отношению к читателям целевого языка. Следовательно, для художественного перевода должны существовать определенные принципы и стандарты для измерения качества перевода.

С древнейших времен и по настоящее время существуют разные мнения о принципах художественного перевода в области китайского и западного перевода. Еще в XVIII веке Титлер А. Ф. в своей книге «О принципах перевода» предложил «три принципа» художественного перевода. Позже, с возникновением лингвистической школы на Западе, принципы художественного перевода постепенно стали заимствовать теории перевода из лингвистической школы. К наиболее влиятельным из них относятся: принцип «эквивалентности» Кэтфорда и принцип «функциональной эквивалентности» Ниды, принцип перевода «коммуникативной эквивалентности» Комиссарова (Комиссаров В.Н.,1900: 37, 41)и «эквивалентность» принцип перевода Федорова и Бархударова и др. А. Федоров опубликовал первую в Советском Союзе монографию по изучению теории перевода с лингвистической точки зрения. В первой главе он четко изложил свои взгляды на сущность и задачи переводческого процесса. Он считал, что перевод – вызванный общественной необходимостью процесс и результат передачи информации (содержания), выраженных в письменном или устном тексте на одном языке посредством эквивалентного текста на другом языке. Задача перевода состоит в том, чтобы «как можно ближе представить оригинальное произведение читателям, которые не понимают язык оригинального произведения». В предложенном им тогда определении мы подметили два важных понятия:1)неразрывное единство содержание и формы 2)как можно ближе познакомить. На первый взгляд эта точка зрения как бы противоречит предыдущей “выразить точно и полно”, но на самом деле является необходимым дополнением и уточнением к ней.(А. Федоров,1953: 75)

Кроме того, бывший советский теоретик перевода Кашкин (Кашкин И.А.,1977:444) предложил принцип «реалистического перевода», ратуя за то, что переводчик должен «воспроизвести объективную реальность, изображенную в исходном тексте»; ④ Гачечиладзе (Гачечиладзе,1980:23) также предложил художественные принципы художественного перевода. Он писал в «Литературном переводе и литературном обмене» взаимосвязи, сказал в книге: « В литературном переводе следует стремиться к эстетической ценности оригинального произведения. Согласно этой точке зрения, стандартом перевода должно быть то, чтобы художественность перевода соответствовала художественности оригинального произведения». Принципы литературного перевода, первое, о чем люди могут подумать, — это три принципа Янь Фу «верность, понятность, элегантность». Ян Фу был переводчиком, имеющим эпохальное значение в истории современного перевода в Китае, хорошо знавшим как китайский, так и западный языки.Он также был пионером в создании полных стандартов перевода в моей стране. Впитав суть мысли о переводе древних китайских буддийских писаний и объединив собственный практический опыт перевода, он четко выдвинул принципы и стандарты перевода «правдивости, выразительности и элегантности» в примерах перевода «Тяньян Лунь». «Верность» относится к реальной и точной передаче содержания оригинального текста; «понятность» относится к плавности перевода; «элегантность» можно трактовать как сохранение стиль оригинала. Этот знаменитый «три критерия» оказал глубокое влияние на теорию и практику художественного перевода последующих поколений. В XX веке почти не было китайских переводчиков, которые не находились бы под влиянием этих трех иероглифов. Анализируя дискуссии китайских и зарубежных учёных о принципах художественного перевода, мы видим, что хотя у разных людей принципы перевода

выражены по-разному, все они без исключения отмечают «верность оригинальному тексту». «Верность» — залог художественного перевода. Основные принципы. Однако конкретное содержание «лояльности» и способы достижения «лояльности» пока не определены. Кроме того, многие ученые также считают основными принципами художественного перевода «плавность» и «воспроизведение художественного образа оригинального произведения» (или «художественное качество»). Видно, что определение принципов художественного перевода является очень сложным и трудным, до сих пор не существует универсально применимого стандарта, а некоторые принципы, общепризнанные людьми, также являются расплывчатыми. Кроме того, релятивистским является и принцип художественного перевода: ни один переводчик не смеет хвастаться, что его перевод точно такой же, как оригинал, все, что переводчик может получить, — это приблизительная «эквивалентность». Поэтому принципы и стандарты художественного перевода по сути представляют собой расплывчатые народные измерения, правильное понимание этой точки имеет большое значение для переводческой практикой.

Заключение

Художественный перевод – это художественное воссоздание на основе литературного творчества. Понимание переводческим кругом сущности художественного перевода прошло процесс развития от поверхностного к глубокому. Этот процесс также сопровождается обсуждением сущности и задачи художественного перевода. Изучая этот процесс, мы можем более полно понять особенности художественного перевода. Видно, что художественный перевод — задача непростая, и к нему следует относиться строго с научной точки зрения. Вообще говоря, ответственный переводчик должен тщательно проанализировать оригинальное произведение, понять творческий процесс автора оригинала и уловить суть оригинального произведения, прежде чем приступить к художественному переводу. Только когда переводчик войдет в глубокую художественную концепцию оригинального произведения и уловит первоначальный замысел автора, он сможет выбрать подходящие стратегии перевода для воспроизведения оригинального текста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М., 1990, с. 37-41.
2. Мао Дунь: «Борьба за развитие литературного перевода и улучшение качества перевода», цитата из Ло Синьжана и Чэнь Инняня: «Сборник эссе о переводах (пересмотренное издание)», The Commercial Press, 2009, с. 575.
3. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. М., 1953, с. 75
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М., 1990, с. 76.
5. Кашкин И.А. Для читателя-современника: Статьи и исследования. М.: Сов. писатель, 1977, с. 444.
6. Гиви Гачечиладзе. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. М.: Советский писатель, 1980, с. 23.

АРМЯН-ҚЫПШАҚ ЕСКЕРТКІШІ «ТӨРЕ БІТІГІНІҢ» («СУДЕБНИК») ЕРЕКШЕЛІГІ

Жиенбай Б.¹, Бастамитова А.², Уразбаева Н.³

^{1,2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

***Аңдатпа.** Қазақстанның дәл бүгінгі қоғамдық өмірінде тарих қойнауында жинақталған бағалы деректерге баса назар аударудың маңызы зор. Ел тарихына қатысты барлық құнды жазбалардың тыңғылықты зерттелуі – егеменді мемлекетіміздің тарихы мен болашақтағы таным-ұстанымының қалыптасуына көмектеседі. Мақала армян-қыпшақ ескерткіші «Төре бітігінің» ерекшелігін, ғылыми құндылығын талдауға бағытталған. Мақала ҚР БҒМ тарапынан қаржыландырылатын АР13068438 «Армян-қыпшақ ескерткіштері тіліндегі әмбебаптық пен ерекшелік» ғылыми жобасы аясында жазылды.*

***Түйін сөздер:** қыпшақ, армян-қыпшақ ескерткіштері, Төре бітігі, тарихи мұралар.*

Армян-қыпшақ ескерткіштерінің көлемді бөлігін сот-әкімшілік істерін жүргізуге арналған құжаттар, кәсіптік және қоғамдық ұйымдар жарғылары, заң кодекстері мен діни-азаматтық өзін-өзі басқару актілерін қамтитын құжаттар құрайды. Осы ескерткіштердің арасындағы түбегейлісі әрі қазақтың құқықтық тарихын зерттеудің қосымша көзі болып табылатын құжат – 1519 жылы армян тілінен латын тіліне аударылып, поляк королі бекіткен, кейіннен Львов армян-қыпшақтарының тіліне аударылған «Төре бітігі» («Судебник») зайырлы заңдар жинағы (Гаркавец, 2003).

Қыпшақтардың құқықтық тарихында маңызды рөл атқарған «Төре бітігі» заңдар жинағы кіріспеден, зайырлы заңдардан және іс жүргізуге байланысты қосымша бапты қамтитын үш бөлімнен тұрады. Мұнда мемлекет билігіне, өзге де құқықтарға және сот ісіне қатысты әр түрлі құқықтық қатынастарды реттеген 124 баптан тұратын «Армян төресінің кітабы» және «Іс жүргізу кодексіне» арналған 99 қосымша баппен қамтылған ережелер жиынтығы, қыпшақ өмірінің құқықтық ерекшеліктеріне байланысты 25 қосымша бап жазылған.

«Төре бітігі» жазба мұрасы өз заманындағы қыпшақтар өмірінде маңызды орын алған, ол әлеуметтік, шаруашылық, саяси, әкімшілік, отбасы, сауда-саттық, қылмыстық қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларға ие. Жинақтағы баптардың басым бөлігі армян заңдарына ұқсамайды, олардың бәрі дерлік қыпшақ өміріне байланысты жазылған. Онда қылмыскерлерге жаза қолдануға байланысты нормалар мен қазіргі қазақ тілінде қолданыста жоқ көптеген заң терминдері орын алған. Мысалы: *төреші, жарғышы (судья), жақсылар алқасы (присяжные заседатели), төре (заң, құқықтық норма, жеке және заңды тұлғалардың құқығы)*, т.б. Ескерткіште төреліктің антқа негізделі жүргізілетіндігі, ант ішудің қалай өтетіндігі де жазылған.

Қазіргі уақытта тарихи-тілдік аспектіде жедел түрде зерттеуді қажет ететін «Төре бітігінің» 3 нұсқасы әлем мұрағаттарында сақтаулы, олар:

1. Вроцлав нұсқасы (1523) – Вроцлав қаласындағы Оссолинский атындағы ұлттық кітапханада (Польша) 1916/II нөмірімен тіркелген. Бұл қолжазба толық әрі басқа қолжазбаларға қарағанда 53 қосымша қыпшақ жазбасына артық. Вроцлав нұсқасын алғаш рет 1957 жылы М. Левицкий мен Р. Кохнова «Rocznik Orientalistyczny» журналында «La version turque kiptchak du Code des lois des Arméniens polonais» тақырыбында жариялаған (Lewicki, Kohnowa, 1957: С. 153-300).

2. *Львов нұсқасы* (1568) – Париж ұлттық кітапханасында (Франция) 176 нөмірмен тіркелген (Macler, 1908).

3. *Каменец нұсқасы* (1575) – Вена Мхитаристтер кітапханасында (Австрия) 468 нөмірмен тіркелген (Dashian, 1895).

2003 жылы «Армян Төре бітігінің қыпшақ-поляк версиясы және армян-қыпшақ сот ісін жүргізу кодексі» қазақ және орыс тілдерінде жарияланды, еңбек авторлары – белгілі ғалым А.Н. Гаркавец пен тарихшы, ғалым, ҚР ҰҒА академигі Ғ. Сапарғалиев. Кітаптың бірінші бөлімінде Вроцлав нұсқасының жазбаша аударма мәтіні және орыс тіліне аудармасы, екінші бөлімінде Париж және Вена нұсқалары салыстырмалы түрде ұсынылған (Гаркавец, 2003).

Аталмыш еңбектің жазылу тарихы А.Гаркавецтің түсіндіруінше, былайша өрбиді: бұл заңды армяндар Польша королі Сигизмундқа бекіту үшін латын тілінде жазып тапсырады. Бірақ ол кезде латын тілін халық түсіне бермегендіктен, заңды 1523 жылы поляк және қыпшақ тілдеріне аударып табыс еткен. Кітап тілінде де «Tilinden ermeninin latınga çızardandır, latından polskıyga, a polskıdan bizim tilga, zaysı kı baslanıyır bu sözlar bıla» деп жазылған (Гаркавец, 2003: 13 б.).

«Төре бітігі» жазба мұрасының бір-екі бабын мысалға келтірелік. Заңның 43, 48-баптарында жеміс ағашын кескен адамға мынадай жаза тағайындаған: *«Сол ағашты кескен адам тура сондай жеміс ағашын егіп, ол жеміс бергенше ағаштың иесіне шығынын өтеп тұрады»*. Табиғатты қорғау мәселесі ерте заманда-ақ осылайша заңмен бекітілген. Ол заманда жылқы малына ерекше мән берілгендіктен, заңда *«Жылқыны сатқанда 3 куәгер болсын және де атты сатып алғаннан кейін бір жұма аралығында оның сырқат екені белгілі болса, ат сатқан адамға кері қайтарылады»* делінген. «Төре бітігі» бүгінгі күні қазақ тілінің сөздік қорында жоқ құқықтық терминдерді сақтағандығымен құнды, жоғалған құқықтық терминдерді «Төре бітігі» арқылы қалпына келтіруге әбден болады», – дейді А.Гаркавец (Гаркавец, 2003: 15 б.).

Армян-қыпшақ жазба ескерткіштерінің табылу, жинақталу, транскрипциялану, жариялану, аударылу, жанрлық сипатының айқындалуы шетелдік ғалымдар Ж.Дени, Э.Шютц, Г.Дерфер, Дж.Клоссон, А.Е.Крымский, Ф.Е.Корш, Э.Трыярский, Я.Дашкевич, И.Вашари, О.Прицак, Е.Слушкевич, Г.Алишан, М.Левицкий, Р.Кохнова, И.А.Абдуллин, А.В.Сафарян, отандық ғалымдар Ғ.Айдаров, А.Н.Гаркавец, Ғ.Сапарғалиев, С.Құдасов, т.б. тарапынан мүмкін болды. Сондай-ақ ескерткіштер тілінің ерекшелігін зерделеуге Т.И.Грунин, Э.В.Севортян, Дж.Клосон, Ж.Дени, А.Н.Гаркавец, С.Ж.Құдасов, тағы да басқа ғалымдардың жүйелі пікірі, ғылыми зерттеулері дәлел. Дегенмен қазіргі уақытқа дейін армян-қыпшақ мұраларының тілдік ерекшеліктері толыққанды зерделенді деу қиын. Әлемнің бірқатар мұрағаттар қорынан табылған «Төре бітігі» сынды тарихи-мәдени ескерткіштер тілдік зерттеулерді қажет ететіні сөзсіз.

Армян және поляк тіліне алма кезек аударылып, сол елдердің жазба жәдігеріне айналған бұл еңбек не себепті «Төре бітігі» деп аталған?! Көне түрк тілінде бұл сөздің ұғымы да, мағынасы да құқықтық нормадағы қамтыған ауқымы да кең болған. *«Төре бітігінің «Тағы да жарғы деген не, кімдерге жарғышылық жүктеледі және кімдерге жарғышылық етуді тапсыруға болады?»* деген 5-бабында: *«Жарғы – барша істерді тергеу, жарғышы сауатты, дана, ақылды болу керек, барша адамдардың мінезін біліп, жарғыны әділ шығару керек, Тәңіріге лайықты білімділік қажет. Себебі жарғышылық ету – Тәңірінің ісі»*, - деп жарғышыны құдаймен тең қарастырады. Ал 6-бапта *«Жарғышы пара алмауы керек, Тәңірі айтты, бет ажарына қарамаңыз, әділ жарғылық етіңіз. Жарғышы төрелікті жалғыз атқармасын, көпшілікпен атқарсын, егер мүмкін болмаса, екі немесе үш жақсы және білімді адамдармен төрелік етсін. Төреге келгендерге екі немесе үш куә керек болғандай, төрелік дұрыс болу үшін жарғышыларға да сенімді*

адамдардың куәлігі қажет» делінген. Мұндағы *жарғы, жарғышы, төрелік* сөздері көне түрк заманынан бері қалыптасқан сот әділдігін жүргізуде қолданылып келген (Қазақстан. Ұлттық энциклопедия, 2006: 163 б.).

«Төре бітігі» жәдігеріндегі *төре, бітік* және *жарғы* деген терминдердің қазіргі қазақ тіліндегі қолданысы мен этимологиясына назар аудару жазба ескерткіштің ғылыми құндылығын толыққанды зерделеуге мүмкіндік береді.

Дж.Клаусон *төре* сөзін «*traditional, customary, unwritten law*» (*қалыпты, жазылмаған құқық*) ретінде түсіндіріп, түркілердің пұтқа табынушылық кезеңіне тән саяси термин деп анықтаған. Сонымен қатар бұл терминнің түп негізі моңғол тілінен екендігін көрсетеді. Төре сөзі моңғол тілінде *төр (törü)* – *үкімет, құрылым, ереже (заң), тәртіп, билік, династия* деген мағыналарды береді.

Г. Дерфер моңғол тілінің дереккөзін фонологиялық тұрғыдан да қарастыра отырып, *төре* сөзі көне түрк тілінде, ұйғыршада және «Құтты білікте» моңғол тіліндегі мағыналар аясында қолданылғанын көрсетеді. Сонымен қатар *Törä* немесе оған фонетикалық формасы ұқсас келетін *töre, düre, tura, türe* сөздері «Кодекс Куманикус» пен мәмлүк жазбаларында қолданылған (Большой академический монгольско-русский словарь, 2001: 201 с.).

Хакас тілінде *төре* термині *möre* – 1)дала заңы; кәдуілгі заң, хакас халқының тәртіптік қағидалары; 2)тәртіп, тәртіп ережелері; 3)билік; 4)Тәж (билік белгісі); хан-төре патша тәжі; 5)(шор) округ басшысы мағыналарында жұмсалады (Бутанаев, 1999).

Төре сөзі қазіргі қырғыз тілінде *төрө* – 1)қожайын; шенеунік; маңғаз (ірі шенеунік), бай мырза; төрөлөржө – шенеунікше; ал көне мағынасы бюрократ деген ұғымды берген (Киргизско-русский словарь, 1990).

Армян-қыпшақ жазба мұрасы «Төре бітігіндегі» *төре* сөзінің қолданылу ерекшелігі төмендегідей:

törä I сот Yänä bir kimesä kimesäni törägä ündätmägäy voyttan ötläš da, turup törä alnına, bir kimesäniñ üstünä gile etkäy, anıñkibik povod ǵalir džurum 12 aǵša törägä(ТБ,ДС 45, 177). – Егер біреу біреуді войт арқылы шақырмай төренің алдына келіп, біреудің үстінен арыз айтса, ондай арызшы төреге 12 ақша айып төлеуі керек (ТБ, 706).

törä II заң Bu ištä bu yol bilä etmaǵ keräk yaryuda, neçik yazilgan törädädir, 3 haftadan 3 haftadır vilözeniy törä (ТБ, 167). – Бұл мәселе төреде (заңда) қалай жазылса, сол жолмен жарғыда қарау керек: үш аптадан кейін үшінші аптада жоспарлы («выложенный») төре (ТБ, 701).

törä III құқық Yänä bilgaysiz, ki här yil svatıy Andeşy күнүндән neçik nemiçlarniñ Agventi başlançır, ançaǵ bizim Dznuntka dirä ol күндән vilözeniy törä bolmas bolma, da ne bir övlär üsnä zapis etmä, ol күnlär çixmiyin, leç ǵonaǵtöräsi ya anıñki potrebnıy, ǵaysı kişigä utru, ki emin bolmagay, anıñkibik törä bolur bolma (ТБ, 179). – Тағы да біліп қойыңыз, әр жылы әулие Андрей күнінен қашан поляктардың Иса Мәсіх Туғаны оразасы басталады, сол күннен біздің Иса Мәсіх Туғанының күніне дейін жоспарлы төре болмайды, және ол күндер бітпей және үйлердің үстінен жазу жүргізілмейді, бірақ қонақтың құқығына байланысты немесе қажет болғанда кісі өлім халінде жатқанда, ондай төре болуы мүмкін (ТБ, 707).

törä IV (сот) отырыс Yänä törädä olturgan vaǵtta voyt bilä, neçä ki törä uzaǵ olturuptur, da ne ǵadar ki aǵša yüiñsa šepšeniktän da zapislardän, da kimesä, ki töräniñ alnına yañilǵayi bu aǵšalarnı 3 ülüš etmäǵ keräk (ТБ,ДС 9, 168). – Тағы да войтпен төреде отырған уақытта төре отырысы қанша ұзақ болса да, бажға және жазулар үшін және төренің алдында кім жаңылса, содан қанша ақша жиналды, бұл ақшаларды үш үлеске бөлу керек (ТБ, 701).

törä V төреші Gileyinä körä da dzuvapına körä töräci buyurganin buyurgay neniñ üsnä toǵtar uçu işniñ ne türlü ki alnına stronalar törälästilär bolgay uçka çixmaga. – Арызына қарап

және жауабына қарап төреші бұйрығын бұйырсын, сонымен төрелікке алдына келген тараптардың даулы ісі тоқтар және аяқталсын (ТБ, 121 б, 698).

Бімік (көне түркі тілінде *біміг* – жазу) – орта ғасырлар кезеңінде түркі тектес халықтарды билеген хандардың өзге мемлекет басшыларына жолдаған хаттары; мемлекеттік ресми актілердің бір түрі. Нұсқаулық-жосындық әдіпте түзілетін хан жарлықтарынан ерекшелігі – бітіктер тек екі ел, көрші мемлекеттер арасында әртүрлі байланыс орнату, сауда-саттық ісін, жер дауын, елші жіберу мәселелерін, т.б. дипломатиялық жолмен шешу ниетін ғана баяндайды. Еуропаның ғалымдары хан жарлықтарын да, бітіктерді де «грамота» деп жинақтай атаған. И.Халвин, С.Вахидов, Х.Файзханов, Ш.Мұхаммедьяров, т.б. ғалымдар бітіктердің мазмұндық сипатына, стильдік, лексикалық және орфографиялық ерекшеліктеріне айрықша мән бере отырып, “хан жарлығы”, “сүргелі жарлығы”, “бітіктер” деп жанрлық түрге бөледі. Құжат мәтінін қағаз бетіне түсіру үшін каллиграфиялық жазудың, негізінен, Дешті Қыпшақ заманында кеңінен таралған сүліс, диуани нақыштарын пайдаланған. Өйткені бұл жазу өркениетті ел дәулетінің, салтанаттылықтың рәмізі ретінде бағаланған әрі тәжірибелі шебер, таңдаулы бітікшінің ғана қолынан келетін өнер саналған. Құжаттың сауатты жазылуына тікелей жауап беретін болғандықтан, мәтіннің соңында хат жолдаушы әміршіден кейін бітікшінің аты-жөні көрсетіледі. Сарайдағы бек, мырзалар дайын хаттың мазмұнын тексеріп шыққаннан кейін ғана таңбаларын басқан. Одан соң уәзір оқып, дұрыстығына көз жеткізіп барып, кейін ханның құзырына ұсынған. Ол мөрін, яки, әр түрлі сөздер бедерленген алтын тамғасын басып, бекіткеннен кейін ғана ресми заңды құжат ретінде тіркелген. Сонымен қатар құжат мәтінін бастау, азат жолдан жалғастыру, ашық жиек қалдыра жазу, хат жолданатын адамдардың лауазым-дәрежесіне қарай әр түрлі пішімдегі, мәтіндегі мөрлерді басу реті де қатаң сақталған. А.С.Демин түркі тектес халықтардың билеуші хандар мен әміршілердің осы үрдісі кейін орыстардың мемлекеттік құжаттарды жазу ісіне үлгі-өнеге болды деп тұжырымдайды (Этимологический словарь тюркских языков, 1989: 63 с.).

Біміг сөзі түркі тілдерінің этимологиялық сөздіктері бойынша төмендегідей мағыналарға ие:

хат (письмо) – бұл мағына әзербайжан, татар, башқұрт, чуваш тілдерінен басқа барлық түркі тілдерінің дереккөздерінде кездеседі. «Құтты Білікте» де *біміг* сөзі хат мағынасында қолданылған. Ал *біміг+уи* сөзі хатшы мағынасын білдірген: *İlig yarlıkamış bitig birle söz. Okıdım bitigin yaruk boldı köz (Билеуші жарлық шығарыпты. Жарлықты оқып көзім жарқырады)*. Бұл мысалдан бітікшінің жазғаны әрдайым хат болмағаны байқалады. Мұндағы *yarlıkamış* сөзімен бірге қолданылған *bitig* сөзі жарлық мағынасын беріп тұр.

«Төре бітігіндегі» *біміг* сөзінің мағынасын былайша айқындауға болады: кітап (книга) – мағынасы сары ұйғыр, қарайым, алтай диалектілері мен түрік диалектілерінде ұшырасады [ДТС; Zen.,]; құжат (документ) – түрік диал., сары ұйғыр, алтай диал. кездеседі. грамота – алтай және алтай диал.; өсиет (завещание); бірдене жазылғандай (что-л. написанное) – Zen., жазба (надпись) – ұйғыр, лобнор говорларында [ДТС; Zen.,] жазу, тіркеу (запись) – татар диал.; әдебиет (литература), қолжазба (письменность) – хакас, тува; бойтұмар (амулет) – түрік диал., тарар, татар диал., башқұрт, чуваш; қаріп (буквы) – хакас тіл диалектісінде (кызыльский) және басқа да бірнеше мағына береді.

Буми – сөзі тохардың *pīde* “ол жазды” және *pīdaka* “құжат”, “грамота” сөздерімен және үндіевропа дереккөздерімен теңдестіріліп ғана қоймай гректің сөзіне де қатысы бар екені анықталған. Бірақ Г.Дерфер түркінің *бумиг* ~ *бумик* санскриттің *pitaka* тохардың *pīdaka* «құжат» сөздерін салыстыра қолданған тәсілдер артық деп есептейді және түркі

тілдеріндегі қолданысына қарап автор оның нақты морфологиялық құрамы бар деп ойлайды (Севортян, 1978: 116 с.).

Бити сөзін тұңғыс-маньчжур тілдері тобындағы эвенк, орош, орок тілдерімен салыстыра қарасақ, жоғарыда көрсетілген мағыналардың аталмыш тілдерде де кезігетіні байқалды. Мысалы: эвенк тілінде *бичи* – жазу: *бит'ик* ~ *бичик* (монг). 1. хат; 2. құжат; орошша битиүэ ~ битхэ (битихэ) 1. хат; 2. қолжазба; 3. грамота; 4. қағаз, құжат; және т.б. Ал моңғол тілінде бичиг (бітіг, бісіг) сөзі көнеден бері қолданылып келеді. Қазіргі монғол тілінде жазу деген мағынаны береді.

Бити(u) – сөзіне зат есім тудырушы – *м* жұрнағы жалғану арқылы «келісім» мағынасын беретін қырғыз тілінде *бүтүм*, қазақ тілінде *бітім* сөзі бар.

Ал *бит-/-bit-* түбіріне назар аударсақ, ол шығыс түркі тілінің *bytmak* және *bitmek* етістігінің түбірі және *num-* / *pit-* өзбек диалектісінде *бүм-/-büt-* ұйғыр тілінің түбірі екені белгілі. *Бити-/-biti-* Э.Севортяның этимологиялық сөздігінде алтай диалектісі екендігі кеңінен зерттелген. *bitü-* [TS, 620] *numi-/piti* - ұйғыр диалектісі, *битик* (*пүтүк*) – письмо; книга, *пиді-* көне ұйғырша; *бичи-/-biči-* – алтай диал., карагасша; *бижи-/-biji* тувинше (тувинский); *пичи-/-piči-* алтай диал.; -*y-* формасындағы түбір дауысты алғашқы жағдайлармен екінші *б~п* дауыссыздарының әсерінен екінші рет өзгеруі. Бастапқы *б~п* – соңғы -*и* ~*ү* дауыстының әсерінен 1. жазу– барлық дереккөздерде бар. тіркеу, тізімге енгізу; 2. түсіру (көшірмесін) 3. сызу; 4. құру; 5. тағдырын анықтау; Ертеректе 1. мағына болған 4 және 5 мағына битиг~битик зат есім тудырушы діни-мәдени мағынаға сәйкес аналог бойынша қалыптасқан. В.Радлов, Г.Рамстедт және В.П.Васильева сынды зерттеушілердің тұжырымдауынша, *бити-к* түркі тілінде, *pi<piēt* қытай тілінде «кисть», «кисточка» (қылқалам). В.Банг морфологиялық құрылымын бити-: бит-и--и- етістік тудыратын аффикс. Сондықтан да бит-ү-дегі -ү--и- аффиксіне параллель оғыз тіліндегі дыбысталуы көнерген түрі болып табылады. Дж. Клаусон мен М.Рэсэнен *бити* сөзінің пайда болуына қытайдың *piēt* сөзі дереккөз болды деп біледі.

«Төре бітігіндегі» *бітиг* сөзінің қолданылуы мен лексикалық ерекшелігіне назар аударсақ:

Бітіг I: жазу Munda bu kün bu bitik tögälläniyir, хаysi ki ündälir törä bitiki (ТБ, 124к, 165). – Осында осы күні бұл Төре бітігі деп аталатын жазу аяқталады (ТБ, 700).

Бітіг II: кітап (10)3-ünçi ganonk bitiklärendän zera anda da taptim küclü ualani törälär kör yerdä (ТБ, 54). – (35v / 190v) Үшіншіден, біз канон кітаптарынан алдық, себебі олардың көп жерінен күшті және айбын төрелерді таптым (ТБ, 654).

Бітіг III: құжат Na bu yaryularda isteci ya bliskiyi turmasa otpovidat etmägä povodga utru, da povod keltirgäy edi törädän törägä bitik, nečik anı ol šähärdä tapup ündädi korunada, na törä törägä inanır (ТБ, ДС 84, 192). – Егер жауапкер немесе жақыны талапкерге жауап беру үшін жарғыларғы келмесе, арыз беруші төреден төреге құжат әкелсе, еліміздегі басқа қалада тауып, шақырғаны туралы, онда төре төреге сенер (ТБ, 714).

Бітіг IV: қолхат Yänä bir kimesä kendiniñ bitikin tangay, aytip, ki benim dügöl, da möhürü anıñ bolgay ya bolmagay, da ičinä bitikniñ tanıxlar bolgay, kimniñ alnına yazılıptar, da ol pretca tangay, aytip, ki añar nemä borčum yoxtur, da ne bitik tä benim dügöldür, da ol tiri tanıxlar, kelip törä alnına, tanıxlıx bergäy, nečik alarnıñ alnına edi, kimgä ki törä inangay, na borçlu bolur tölämägä da törädän uyat bilä ketkäy anıñkibik kiši, хаysi ki kendiniñ bitikin tanar da yaxši kišilärniñ tanıxlıxın kerі urmaga klär (ТБ, 193-194). – Және де егер біреу өзінің қолхатынан, менікі емес деп танса, және оның мөрі болса немесе болмаса, қолхаттың ішінде жазылғанын көрген куәлар болса, және ол табандылықпен танса, айтып, менің оған ешқандай борышым жоқ және қолхат та менікі емес, ал сол тірі куәлар төре алдына келіп, қалай олардың алдында болғаны туралы куәлік берсе, және төре оларға сенсе, онда борышқор төлеуге міндетті болар; ондай кісі төреден масқара болып кетсін, себебі ол

өзінің қолхатынан танып отыр және жақсы кісілердің куәлігін қабылдағысы келмейді (ТБ, 715).

Бітігіші V: жарғышы, (хат, құжатты) жазушы Tiyiřlidir yarıuřuğa, ki bitikçi, uslu, ařilli bolgay, da ari bitiklärnıñ kücün yařıřı bilgäy, da barça adämilikni igi bilgäy, ki yarıunu toęru etkäy (ТБ, 31). – Жарғышы сауатты, дана, ақылды болу керек, діни жазбаның күшін жақсы білу керек, барша адамдардың мінезін біліп, жарғыны әділ шығаруы керек (ТБ, 644 б.).

«Төре бітігі» ескерткішіндегі *төре* және *бітігі* терминдерінің шығу тегі мен ескерткіш тіліндегі қолданылу аясын зерттей отырып, бұл терминдердің тек түркі тілдерінде ғана емес, сондай-ақ қытай тілінен, алтай тілдері тобынан яғни моңғол, тұңғыс-маньчжур тілдерінен көрініс тапқанына және аталмыш ескерткіште бір емес бірнеше мағынаға ие болғанына көз жеткіздік. Сонымен қатар бұл терминдер бүгінге дейін түпкі мағынасын жоғалтпай, моңғол және кейбір түрік тілдерінде қолданыс табуда. «Төре бітігі» қазіргі таңда қазақ халқының мәдени мұрасын толықтырған әрі тыңғылықты ғылыми зерттеуді қажет ететін жазба жәдігер санатында. Сан ғасырлар бойы санадан өшпей, бүгінге жеткен бұл еңбек қазақ елінің тарихына тың ғылыми үлес қосып, заңдарымыздың ата-бабаларымыздың дәстүрлі құқық нормаларына сай өркендеуіне жол ашатыны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Бутанаев В.Я. Хакасско-русский историко-этнографический словарь. – Абакан, 1999. – 240 с.
- 2 Большой академический монгольско-русский словарь. Т. I, II, III. Отв. ред. Г.Ц. Пюрбеев. – М.: Academia, 2001. – 520 с.
- 3 Гаркавец А., Сапаргалиев Г., Капраль М., Цимбал М. Төре бітігі: армяно-кыпчакский судебник 1519-1594 гг. – Алматы: Дешт-и-Кыпчак, Баур, 2003. – 792 с.
- 4 Dashian Ja. Catalog der armenischen Handschriften in der Mechitaristen-Bibliothek zu Wien. – Wien, 1895. – 1541 p.
- 5 Киргизско-русский словарь Гос. Изд-во Иностраннных и национальных словарей. – Москва, 1990. – 230 с.
- 6 Қазақстан. Ұлттық энциклопедия “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, – Алматы, II, VIII. т. 2006. – 630 б.
- 7 Lewicki M., Kohnowa R. La version turque-kiptchak du “Code des lois des Arméniens polonais” d’après le ms: 1916 de la bibliothèque Ossolineum // Rocznik Orientalistyczny. – 1957. – Т. 21. – P. 153-300
- 8 Macler F. Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale. – Paris: Imprimerie nationale, 1908. – 203 p.
- 9 Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – Москва: Наука, 1978. – 732 с.
- 10 Этимологический словарь тюркских языков. – Москва: Наука, 1989. – 320 с.

**RESEARCH ACTIVITIES AT SCHOOL:
PRACTICAL ASPECT****Таласбаева Гүлмира Бақытжанқызы**Преподаватель английского языка, магистр гуманитарных наук
КГУ «Казахская средняя школа №30»

***Annotation:** This article reveals some features of organizing research work with school pupils, which entails the formation of research skills. The concepts of research training and activities are given, the types of research activities and the forms of their organization are characterized. The role of the teacher as a scientific supervisor is shown, with recommendations for guiding the student's scientific work.*

***Key words:** research activities, gifted children, development of children's scientific horizons.*

The purpose of scientific research activities at school is to identify, support and develop intelligent, erudite students who are ready to engage in scientific research. The realization of this goal is facilitated by the creation of a scientific community at school as a collection of young intellectuals, gifted children, young scientists, free-thinking experimenters and unique innovators, outstanding individuals and creative geniuses in the field of science. Research activities at school involve: - identifying children with signs of intellectual giftedness; - creation of a developmental environment for the formation of intellectual and creative abilities of students for the purpose of their professional and personal self-determination; - development of children's scientific horizons; - development in children of the qualities necessary for engaging in research activities. To achieve the goals of research activities, we developed and implemented a set of events in educational schools of Aktobe - round tables, discussion battles, intellectual games, and a competition of research projects. A series of lessons "Introduction to Science and Research Activities" was developed for schoolchildren of different ages. The goal is to give schoolchildren an idea of science, research activities, and motivate them to develop research projects in the framework of various scientific competitions. The program of the cycle included lectures, a master class, and practical exercises. Lectures such as : "Types of worldviews" aroused great interest among children. Scientific worldview", "Science and systematization of scientific knowledge", "Genres of scientific research", "Rules for formatting the text of scientific research", "Sociological research as an application to a research project", "Transformation of a research project into various genres of scientific research" , "Rules for oral defense of a research project."

The master class "Scientific research: the problem of formulating a topic" was held with the participation of young scientists working at the university. The enthusiasm of scientists caused an increase in children's interest in research activities. In practical classes, high school students learned how to prepare bibliographic references and create presentations to present the results of scientific research. The cycle of classes "Introduction to Science and Research Activities" contributed to the development of schoolchildren's research skills and increased motivation to engage in research activities. The MOVIE CLUB film club created at the school also contributed to the development of the intellectual and creative abilities of students. The idea was to reveal various phenomena, problems of modern science and society through the prism of cinema. All members of the film club had favorite films and a great desire to discuss them with their friends. The program of the MOVIE CLUB film club included watching films followed by discussion.

For example, economic issues were presented by everyone's favorite cartoons: "Look, Maslenitsa!", "The Greedy Rich Man," "Tops and Roots," "How an Old Man Sold a Cow," "Summer in Moominvalley," etc. Problems of the philosophy of law and human rights in modern world cinema was studied using film material: the film "The Merchant of Venice" (2004) based on the play of the same name by W. Shakespeare; "Who Doesn't Know Jack" and others. The rights of the child enshrined in the Convention on the Rights of the Child were studied on the basis of cartoons based on fairy tales: "The Ugly Duckling" (p. 8, 23), "Mashenka and the Bear" (p. 9), "The wolf and the seven little goats" (p. 6), "The Fox and the Hare" (p. 16), "The Twelve Months" (p. 20, 27), "The Geese and Swans" (p. 35). Following the screenings, a round table "Problems of the Philosophy of Law and Human Rights in Contemporary World Cinema" was held. The following problems of the philosophy of law and human rights were discussed: - interaction between the individual and the state; - justice and justice; - humanity and anti-humanity in justice; — 16 — - legal culture and legal value; - homo juridicus – a legal person; - the death penalty; - rights to freedom, life, death, etc. The intellectual game "The Smartest" made it possible to identify intelligent and erudite students in grades 4–11 who are ready to engage in scientific research. The game participants showed their knowledge in a variety of areas - from logic and tactics to mathematics and natural science - and competed for the title "The Smartest". At discussion battles, schoolchildren discussed current issues that concern them. Thus, the issue of children's rights aroused increased interest among schoolchildren. The purpose of the event was not only to acquaint schoolchildren with legal acts regulating children's rights, but to critically comprehend them. The round table "Intelligent systems in the media space" allowed schoolchildren to understand what a system and an intelligent system, advertising and media space are, and how an intelligent system differs from an intellectualized one.

The round table "Intelligent Systems in the Internet Space" helped schoolchildren find answers to many of their questions. The problem area of the round table also included a school website and a discussion of ways to improve the "Network City" program. Scientific research activities of schoolchildren today occupy an increasingly important place in extracurricular activities. The organizer and leader of students' research activities is a teacher who is called upon not only to identify intelligent, erudite children who are ready to engage in scientific research, but also to contribute to the creation of an environment that develops the intellectual, creative abilities of schoolchildren, the qualities necessary for research activities.

REFERENCES:

1. Attride-Sterling, J., (2001) Thematic Networks: an analytical tool for qualitative research. *Qualitative Research*, 1(3), pp. 385-405. Sage Publications, London. Supplied by the British Library.
2. Carless, D. (2007). Learning-oriented assessment. Conceptual bases and practical implications. *Innovations in Education and Teaching International*, 44(1), 57-66.
3. Cowie, B. (2005). Pupil commentary on assessment for learning. *Curriculum Journal*, 16(2), pp. 137–151.

**DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE EDUCATIONAL UNIVERSAL ACTIONS
WHEN TEACHING LISTENING IN ENGLISH LESSONS**

Мекеева Замира Макутовна
Преподаватель английского языка
КГУ «Казахская средняя школа №30»

***Annotation:** This article reveals some of the listening skills that contribute to the formation of communicative universal educational actions, allowing you to accurately and completely perceive information, engage basic mechanisms of oral communication.*

***Key words:** Oral communication, listening skills, communicative universal learning activities.*

In the context of the communicative orientation of humanitarian education and in accordance with the main goal of learning foreign language – the formation of communicative competence, ability and readiness to carry out interpersonal and intercultural communication – improving the quality of listening training is particularly relevant. Listening as understanding speech perceived by ear represents a perceptual, mental and imaginary activities that are carried out as a result of performing complex logical operations such as analysis, synthesis, deduction, comparison, abstraction, concretization. Listening is the basis of communication, from which mastery of oral speech begins communication. It consists of the ability to differentiate perceived sounds, integrate them into semantic complexes, retain them in memory while listening, and carry out probable predictions. In this case, the process of perception takes place at a certain normal pace characteristic of a given language, from different sources, with natural speech interference and non-verbal nature. In the system of speech skills, listening and speaking are closely related, causing mutual development in the process of learning a foreign language. Understanding speech is a consequence of proficiency in pronunciation skills. On this background the interlocutor's perception of speech reflects the level of his own understanding the utterance.

Thus, understanding is formed in the process of speaking, and speaking in the process of understanding. Mastery listening makes it possible to form communicative universal learning activities: collaboration planning in searching and collecting information, asking questions, resolving conflicts, managing a partner's behavior, the ability to express one's thoughts with sufficient completeness and accuracy in accordance with the tasks and conditions of communication, mastery of monologue and dialogical forms of speech.

Listening as a methodological technique in the structure of the lesson is used at the beginning, in the central part, and at the final stage.

The material for teaching listening must meet the requirements:

- correspond to the age characteristics of students and their speech experience in native and foreign languages;
- contain new and interesting information for pupils;
- represent different forms of speech;
- have redundant elements of information;
- evoke a reciprocal emotional response;
- have educational value.

When teaching listening, it is necessary to use authentic materials, for example, radio or video programs on the topic lessons that have a story with a developing plot, making it possible to predict the next episode. History may be presented in the form of comics with small comments on the picture and the use of direct speech. Dialogue possible in the form of a play that can be

dramatized by students. This allows you to train grammatical structures and conversational expressions, visual perception and intonation contribute to a better understanding of the content, and the audio recording helps to work on pronunciation and intonation. Working with the listening text is carried out in three stages: pre-text stage, text listening stage, post-text stage. The purpose of the pre-text stage is to facilitate subsequent listening. Exercises at this stage activate vocabulary, update sociocultural and background knowledge, and also relieve psychological stress before listening. At this stage, tasks are offered: guessing from the title, illustrations and new words about the content of the text; conversation about the problems of the text; discussion of questions before listening. At this stage, it is not recommended to correct lexical and grammatical errors, but it is necessary to give everyone the opportunity to speak for those who wish. It is important to trace the connection between the plots and make assumption for its further development. Listening involves taking into account the principle of clarity. You can show images of the characters whose speech is being played at the moment, or the location of the action. It helps the student to establish the relationship between the auditory and visual perception, track the correct sequence of development events.

The goal of this stage is to create a situation of success through conscious overcoming of difficulties of perception. Listening text presented twice. After the first listening, the degree of students' understanding of the information contained in the text is checked. It is recommended to do this using general and specific questions. If during the questioning it turns out that the text is understood partially, then during the second listening the text breaks down into semantic parts and work is carried out with each part separately. When the students understand the meaning of what they heard, they can move on to the next stage of work. This is usually the work of summarizing the information received during listening. The listening stage includes dialogic practice. For example, you can turn on the recording and, showing a picture of the characters, invite children to repeat their statements during pauses without visual text support. Next, groups of children can recite lines for the character, and individual students often express a desire to act out the dialogue on their own. At the listening stage, children like to perform additional tasks to develop erudition: completing crossword puzzles, guessing riddles, etc. The post-text stage is used to develop oral and written language skills; a stable understanding of new lexical units is consolidated there. At the post-text stage, it is recommended to formulate questions using new lexical units, to use such forms of student work as how to: illustrate an episode, make a brief outline, compare with a situation from life, retell. Children reproduce dialogues in new situations and with new characters (of your choice). You can make up a story based on the text you listened to or write presentation with translation of direct speech into indirect speech, depending on the level of foreign language proficiency of students. The presentation proposes to predict further developments of events "end-to-end" history. So, the development of listening skills contributes to the formation of communicative universal educational actions, allows you to accurately and completely perceive information, engages basic mechanisms of oral communication. Method considered work on developing listening skills, a system of step-by-step completing assignments contributes to improving the quality of learning English language and supports schoolchildren's motivation to learn further study.

REFERENCES:

1. Bobojonova, Z. (2020). Effective teaching of productive language skills to the English language learners. *Science and Education*, 1(7), 430-435.
2. Djurayeva, Y. (2020). The Role of Phonetics in Languages Teaching. *International Engineering Journal for Research and Development*, 5(1), 44-49.
3. Eshonkulova, S. (2020). The importance of interactive methods and principles in English language lessons. *Science and Education*, 1(7), 356-361.

PRINCIPLES OF ORGANIZING RESEARCH WORK OF STUDENTS**Аманбекқызы Сағыныш**

Преподаватель английского языка, магистр педагогических наук

КГУ «Казакская средняя школа №30»

***Annotation:** Issues related to planning, organization and methodological support of pupils' research activities are covered. The article reveals the concept, structure, goals, content, principles, forms and types of research activities of pupils, organizations and conducting research activities in an educational organization higher education.*

***Key words:** research activity, types of research activities, research work, educational and research activities, forms of research activities.*

It is advisable to divide the scientific work of pupils into educational research, included in the educational process and carried out during school hours, and research work, carried out during extracurricular time. The main forms include the following: summarizing literature on the disciplines studied; making presentations and presentations at seminars; writing coursework (projects); conducting research in the preparation of final qualifying works; participation in subject Olympiads and competitions, etc. Research work involves students performing scientific research in extracurricular time and includes independent work on a scientific problem of interest, searching for ways to resolve it and find the result of scientific research. Planning and organization of research work are aimed at developing competencies in conducting scientific research among future university graduates. At the same time, students develop research skills and abilities, preparation for future teaching work and a desire to continue scientific research in the future. Today's conditions in society and in education urgently require the search for new principles for organizing students' research work, since it will be necessary and important for them to teach this to students of educational institutions where they will be work in the future. To achieve the desired result for pupils. It is advisable to develop research abilities. Research abilities should be understood as a multicomponent personal education, consisting of motivational, content, operational and executive, intellectual and creative components and ensuring the successful implementation of research activities. Principles of scientific research work of schoolchildren the principles of science, goal-setting, objectivity, consistency, continuity, complexity, complementarity and controllability. The scientific principle is convincingly proven by the fact that the research was carried out in accordance with the requirements of the development of modern scientific thought, scientific approach, meets the current level of development of science in the field of knowledge under consideration, and is based on the appropriate body of scientific evidence. As our research has shown, the principle of goal setting is one of the leading principles in pedagogical research and is characterized by its indirectness in implementation of designed research tasks. This is determined the opportunity through the organization of certain activities to achieve a positive result aimed at achieving the goal. Goal setting acts as the expediency of organizing research work to achieve the desired result and is in certain dependence on the relevant conditions, since the goal projects those tasks that are necessary and important to solve.

As an example, let us dwell on the importance and necessity of writing master's theses and carrying out research work by masters. For university graduates who want to continue his professional activities in education, has become the most important factor is the presence of an increased level of education, the fact that they have completed a master's degree, written and defended their final qualifying thesis. In the process of studying in the master's program, articles are prepared and written under the guidance of a candidate or doctor of sciences, they carry out

research work in the conditions of an educational institution, in which, as a rule, the professional activities of a master's student are carried out and reliable conclusions and recommendations are formulated on the chosen research topic. The implementation of the principle of objectivity is based on the use methods and procedures that allow one to obtain real knowledge about the phenomenon being studied. The principle of objectivity requires evidence of all conclusions and generalizations and their justification. It involves the use in scientific research of various positions of researchers on this issue, testing of proposed hypotheses. The principle of systematicity makes it possible to show the structural and constructive components, their connections and relationships in the process of functioning of the system and to identify the integrative characteristics of this system, identify and study the system-forming element, what preserves integrity of the system. Thus, the principle of systematicity means a comprehensive study of the phenomenon under study in all its connections and interactions, identifying from them the most significant for a given system. The principle of continuity is an objective necessary connection between various stages, stages of development of both being and human knowledge. Continuity in the pedagogical process presupposes the preservation with each new stage of development of research abilities, basic knowledge, personal qualities as a result of previous stages and opportunities for further development, which consists in establishing the necessary connection and correct relationship between the parts of the educational subject at different stages of its study. The implementation of the principle of complexity presupposes maintaining the completeness of coverage of all aspects of the study of a given subject. Knowledge of the subject of research is aimed at covering, studying all its sides, all existing connections and newly emerging relationships.

One of the leading principles of scientific research work is the principle of complementarity. The designated principle is specified through:

- unity and complementarity of the discursive and intuitive in research activities;
- unity of research and educational-cognitive processes;
- a combination of collective and individual forms of research work.

In addition to these principles, the principle of controllability, which involves the implementation by the teacher of the functions of managing the process of pupils' research activities. As an example of the implementation of these principles, we point to the final qualifying works of master's students. Thus, Laura Dauletova wrote a master's thesis on the topic "Elective courses in computer science in creating individual educational trajectories for university students." Based on the results of the work performed, we prepared five articles in publications, and passed candidate-level exams in philosophy and a foreign language. During her master's studies, the applicant fulfilled the requirements for defending a candidate's dissertation in pedagogical sciences.

G.T. Mynzhasarova slightly behind her, who prepared her final qualifying work on the topic "Formation of readiness for teamwork among bachelors of information technology." During Master's studies she prepared and published four articles in publications and 20 articles. Such results were obtained by the author under the direct supervision of scientific leader and thanks to her enormous hard work. No less hardworking and responsible was Satybalдина Mayra, who published it abroad, in America. So thus, she opened up the opportunity for undergraduates to publish outside Kazakhstan. It is important to note that all undergraduates with great pleasure published in the collection "Theory and Methods of Vocational Education", the international magazine "Mastery" and other publications. These principles are also fundamental for organizing independent work of students in the search and implementation of scientific research. The content of the article does not cover all issues related to the principles of student research work, but only actualizes the importance of this problem.

REFERENCES:

1. Razdulyeva E.M. Development of research abilities of students of a pedagogical university / E.M. Razdulyeva: abstract. Ph.D. dis. psychotic Sci. M., 2008. 24 p.
2. Ostrikova E.A. Psychological and pedagogical foundations of formation research skills of schoolchildren / E.A. Ostrikova // Young scientist. 2012. No. 10. pp. 358–361.

ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНІҢ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК-КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫСЫН ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

Таубаева Галия Закарьяновна
Абай атындағы ҚазҰПУ п.ғ.к., доцент
Сағын Ұлболсын Кеңесбайқызы
Абай атындағы ҚазҰПУ, 2 курс магистранты
Алматы, Қазақстан

***Аннотация:** Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуда халық ауыз әдебиетінің алатын орны, оның дамытушылық, танымдық, тәрбиелік маңыздылығы туралы баяндалады. Баланың халық ауыз әдебиетінен алған өнегесі мен тәрбиесін, білімін өмірде қолдана білуі, оларды түсініп, салыстыруы, өз ойын ертегілер, жаңылтпаш, мақал мәтелдер секілді көркемдегіш құралдар арқылы көркем, әрі анық жеткізе білуінің маңызы айқындалады.*

Әлемдік деңгейде кең қанат жайып келе жатқан ғаламдану процесінде әр халықтың өзіндік бет-бейнесін сақтап қалу, ұлттық ерекшеліктерді қазіргі өркениет талаптарына сай жетілдіру мәселесі зор маңызға ие болып отыр. Халықтың рухани құндылықтарының ақпараттар ағынына төтеп беруі және жан-жақтан еніп жатқан жат түсініктер тасқынына ілесіп кетпеуі үшін жас ұрпақтың білімінің берік, білігінің бекем болуы тиіс. Жас буынға халқымыздың қастерлі салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, үлгі-өнегесін, тәлім-тәрбиесін дәріптеу, елдің тарихын, ұлттың мәдениетін таныту, өнерін жаңғырту ең өзекті мәселелер болып табылады.

Қоғам дамуындағы өзгерістеріне орай халыққа білім беру әлемдік білім беру кеңістігіне еніп, жаңашалануда [1]. Білім беруді қоғам мүддесіне сәйкес қайта құру, оқыту мен тәрбиелеу мазмұнын жаңарту, әдебиет пен мәдениетті өркендету бағытында бірсыпыра шаралар жүзеге асырылып [2], мектеп жасына дейінгі балаларға жаңа стандарт пен үлгілік оқу бағдарламалары, оқу-әдістемелік құралдары жасалып, мектеп пен мектепке дейінгі ұйым өміріне енгізілді [3,4]. Мұнда көзделген ең басты мәселелердің бірі – болашақта қоғам мүддесін өтеуге қабілетті, жан-жақты дамыған, өз еліне сүйіспеншілігі зор тұлғаны қалыптастыру. Бұл міндеттер мемлекеттік құжаттарда Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Тіл туралы» Заңында, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңдарында т.б. атап көрсетілген [5,6,7].

Қазақ әдебиеті энциклопедиясында: «Қазақ балалар фольклоры – ауыз әдебиетіндегі балалар тәрбиесіне арналған халықтық педагогиканың өмір тәжірибесінен алынған шығармалар жиынтығы. Қазақ балалар фольклоры балалардың психологиясына, олардың жас ерекшелігіне қарай қалыптасып, оларды адамгершілік, ізгілік қасиеттерге тәрбиелейтін ең сенімді құрал болып келді. Негізгі салалары – бесік жыры, жаңылтпаш, жұмбақ, өтірік өлең, мақал-мәтел, ертегі, аңыз-әңгіме, батырлық жырлар», - деген анықтама берілген [8].

Мектеп жасына дейінгі балалардың қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілерін оқытудың өзіндік ерекшелігі бар. Ол әр жанрды оқыту барысында айқын байқалады. Халық ауыз әдебиеті үлгілерінің баланың ақыл-ойын байытып, арман-қиялын биіктетуде, халықтың бейнелі тіліне талпындыруда, сұлулық талғамдарын, ізгілік қасиеттерін қалыптастыруда зор маңызы бар. Ең бастысы, оқуға ұсынылатын ауыз әдебиеті шығармаларын көлеміне, мазмұнына, жанрлық, тілдік ерекшеліктеріне мән бере таңдау, іріктеу, сондай-ақ, баланың жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеруді назарда ұстау қажеттігі туындайды.

М.Жұмабаев: «Қазақ тілінде қазақтың сары сайран даласы біресе желсіз түндей тымық, біресе құйындай екпінді тарихы, сары далада үдере көшкен тұрмысы, асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі – бәрі көрініп тұр», - деп қазақ сөз өнерінің туындылары туралы дәл пайымдаған[9]. Ал А.Байтұрсынов: «Адамға тіл, құлақ, қол қандай керек болса, бастауыш мектепте үйренетін білім де сондай керек», - деп көрсеткен[10].

Фольклорист-ғалым М.Ғабдуллин «Қазақ халқының ерте заманда жасаған мәдени мұрасының бір түрі – халықтың ауыз әдебиеті», - деп айтқан. Қай халық болмасын ауыз әдебиетінде ең алғаш пайда болған шығармаларын балаларға арнаған[11].

Қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілерінің балаға тигізер әсерін, үлгі-өнегесі мен тәлім-тәрбиесін ғылыми тұрғыдан жан-жақты қарастырған бірден-бір зерттеуші ғалымның бірі – Ш.Ахметов. Ол қазақ халық ауыз әдебиетінің мән-мағынасын ашып, әрбір жанрға жеке-жеке тоқтала отырып, әрқайсысына анықтама беріп, өзіндік ерекшеліктерін сипаттап, баланың ақыл-ойын, қиялын, танымын, тілін дамытуда атқаратын қызметін дәлелді түрде көрсетіп берді.

Ш.Ахметов «Қазақ балалар әдебиеті тарихының очеркі» атты еңбегінде: «Балалар әдебиетінің негізі ауыз әдебиетінде. Сондықтан балалар әдебиетін зерттегенде, халық ауыз әдебиетін аттап өтуге болмайды.

Өйткені халық ауыз әдебиеті – балалар әдебиетінің алтын қоры, алтын бесігі», - деп айтқан. Ғалым балалар фольклорын мынадай кезеңдерге бөліп, түсіндірген: «Балалар фольклорындағы бірінші сатысы және ең бастысы бесік жырымен ашылады; балалар фольклорының екінші сатысы «Тұсау кесу» жырымен басталады; үшінші кезеңі балдырғандарды айналадағы өмірмен, жәндіктер тіршілігімен және өздеріне ең жақын мал шаруашылығымен таныстыруға бағытталады; төртінші кезеңі балдырғандарды енді жыл мезгілдерімен, соған байланысты өзін қоршаған ортамен таныстыруға бет бұрады; бесінші кезеңінде ойын-сауық көркіне байланыстыра отырып, балаларды дұрыс та анық сөйлеуге жаттықтыру үшін жаңылтпашты қолданады; алтыншы кезеңінде балалардың ақыл-ойын дамыту үшін жұмбақ жанрын пайдаланады.

Ш.Ахметов үлкендер тарапынан балалардың дүниетанымын қалыптастыру, тіршілік қалпын таныстыру, тәлім-тәрбие беру, ақыл-ойын өсіру, тілін ұстарту «Ана сүті – бой өсіреді, ана тілі ой өсіреді» - деген халық қағидасына сүйене отырып, кезеңдерге бөлген. Осы еңбекте халық өлеңдері, жаңылтпаш, өтірік өлеңдер, мақал-мәтел, жұмбақ, ертегілердің маңызы туралы жазған. Ғалым «Қазақ балалар әдебиеті» атты еңбегінде балалар ауыз әдебиетіндегі эстетикалық идеалға, оның ішінде бесік жыры, тұсау кесу жырындағы эстетикаға айырықша тоқталған. Сонымен қатар төрт түлік мал туралы өлеңдердегі халық даналығын, жаңылтпаш, мақал-мәтел, жұмбақ, ертегілердің тәрбиелік мәнін ашып берген[12].

Мектепке дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту мәселесі ең негізгі талаптардың бірі болып саналады. Қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілерінің барлығы дерлік балаға өмір танытарлық қызмет атқарары сөзсіз.

Айнала қоршаған ортаның қыр-сырын, сын-сипатын танытып, таным әрекеттерін, яғни қиялын, ойлауын, еске сақтауын, тілін дамытады. Баланы тәрбиелеу ісіне қажетті барлық мүмкіндіктер ауыз әдебиеті үлгілерінен табылады. Сол арқылы бала халықтық шығармаларды оқып-танысу барысында адамгершілік асыл қасиеттердің адамды арман-мұратына жеткізетініне, ал жаман қылық, жат әрекеттердің зияны тиіп, жаманшылыққа ұшырататынына көз жеткізеді.

Дүниеге келген сәбиге алғаш рет ана тілінің сазды әуезін жеткізетін ана сөзімен айтылатын – «**Бесік жыры**». «Бесік жыры» сәбиді тек жұбатып қана қоймай, балаға ана тілін сіңіруге, сол арқылы мейірімділік, сезімталдық, нәзіктік қасиеттерін жеткізуге бастапқы қадам болып табылады. Анасы баласына айналадағы бар жақсылықты үйіп-төгіп жұбатады, болашақта баласынан күтетін бар арман тілегін жеткізеді, баласын әлемнің ең асылына теңеп, жыр айтады.

Баланың тілін ширатуда **ойын өлеңдерінің** берері мол. Ауыз әдебиетіндегі «Қуыр-қуыр, қуырмаш», «Ұшты-ұшты», «Кім керек?» т.б. баланың танымын кеңейтіп, байқампаздыққа, зеректікке тәрбиелеп, тілін ширатады.

«Қуыр-қуыр, қуырмаш» өлеңі балаға саусақтарының атын (бас бармақ, сұқ саусақ, ортан қол, аты жоқ қол, шынашақ), теңеу аттарын (бас бармақ, балалы үйрек, ортан терек, шылдыр шүмек, кішкене бөбек) үйретеді. Осы өлең арқылы саусақтарымыздың біздер мән бере бермейтін көптеген қыр-сырлары бар екенін білдірткен жөн. Мысалы, бір нәрсенің өте жақсы, тамаша екенін ауызбен айтпай-ақ, бас бармақпен көрсету, сұқ саусақ – нұсқағыш, шақырушы, тәртіп талап етуші қызметтерін атқаратыны; шынашақпен достасу, бәстесу белгілері білдіріледі. Өлеңге қызыққан бала айналасындағы басқа заттарға ат қойып, салыстырып, өзінше қиялға берілуі мүмкін. Бұл да баланың ойлау қабілетін дамытумен бірге зейінін, қызығушылығын ұштаудың бір жолы.

Сол сияқты жан-жануарлар, аң-құстар, табиғат құбылыстары жайындағы «Бір қазан сүт», «Қарға, қарға, қарғалар», «Сауысқан», «Бақа», «Түйе, түйе, түйелер» және т.б. **өлең-тақпақтар** да баланың танымын кеңейтеді, аяушылық, қамқорлық сезімдерін оятады. Мысалы, «Бір қазан сүт» өлеңінен балалар құстардың іс-әрекеті кезіндегі қалпын, өзіне тән дыбысын біледі, ол дыбыстарды бейнелейтін сөздерді үйренеді. Осыған еліктеп, басқа да құстардың, аңдардың дыбыстауына мән бере бастайды.

Ойын өлеңдері балаларды тапқырлыққа, шапшаңдыққа, ептілікке, аңғарымпаздыққа, ұғымталдыққа тәрбиелейді. Ізденіске, шығармашылыққа жетелейді, қиялдауына түрткі болады. Әр түрлі қимыл-әрекеттер жасап шынығады, көңілдері көтеріліп, шаттанады.

Баланың сөздік қорын молайтуға, ұйқастырып сөйлеуге, сан атауын, ретін білдіруге үйрететін «Санамақ» өлеңдердің орны бөлек. Балалар өлеңге ілесіп әр түрлі қимылдар жасаумен саусақтарын жаттықтырады.

Халық ауыз әдебиеті үлгілері ішінде балаларға арналған **жаңылтпаштардың** да өзіндік мәні бар. Әдетте жаңылтпаштар айтылуы қиын жеке дыбыстар мен сөздерден тұрады.

Мысалы, «р» дыбысын дұрыс айтуға, сөздерді мағынасына қарай дұрыс ажырата білуге, баланы мүдірмей, шапшаң сөйлеуге, тіл мүкістігін түзетуге, сөйлеу мәнеріне жаттықтырады. Жаңылтпаштар баланы сөз мағынасын бұрмаламай, абайлап, анық сөйлеуге үйретеді. Айналадағы көріністермен, құбылыстармен таныстыратын қызықты жанр.

Баланың ойлау қабілетімен бірге сөйлеу шеберлігін де дамытатын, танымын кеңейтетін тамаша үлгінің бірі – **жұмбақ**. Жұмбақ – қазақ халық ауыз әдебиетінде ертеден келе жатқан жанр. Ол халықтың ойынан, қиялынан туған ұтқыр да бейнелі шығармасы.

А.Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде: «...жұмбақта нәрсені қолға жұмып тұрып таптырмайды. Ойда бүгіп айтпай қойып, сол нәрсеге ұқсас нәрселерді сипаттап айтып, ұқсастығы бойынша таптырады. Жұмбақ – зейінді ұстартуға пайдасы бар нәрсе», - деп түсіндірген [13].

Қазақ халқында жұмбақ ерте заманнан қолданылып, қарым-қатынас жасаудың ерекше бір құралына айналғаны белгілі. Үлкендер арасында адамды тану, сынау, әзіл-қалжың, шешендік шеберлігін байқату, ойын түрінде қолданылса, балалар үшін жұмбақты дүниенің қыр-сырын білдіруге, танымы мен қиялын ұштауға, тіл шеберлігіне, ой жүйріктігіне баулу мақсатында қолданылған.

Мақал-мәтелдер – ұзақ жылдар бойы халықтың іс-тәжірибесімен түйінделген даналықтың жемісі, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып, халықпен бірге жасасып келе жатқан әдеби мұраның бірі.

Мақал-мәтелдер – әр кезеңде ата-бабадан ұлағатты сөз, парасатты ой ретінде ұрпақтың еншілеген мол қазынасы. Олар – көлемі жағынан шағын болғанымен, мазмұны кең, ойы терең, тілі өткір де бай мұра. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінінде халықтың өмір сүру барысындағы тәжірибесі, көңілге түйген ақылының кені жатыр. Мақал-мәтелдер – өмір үйретуші, тәлім-тәрбие беріп, іс-әрекетінді бағыттаушы, аз сөзбен көп мағына беретін сөз мәйегі.

Мақал-мәтелдер адам тірлігінде ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін алдын-ала ескертеді, сақтандырады, ойландырады. Ал, олай етпеген жағдайда айыптайды, налытады, жұбатады. Баланың бас ұстазы – ата-анасы болса, бала тәрбиелеудің құралының бірі – мақал-мәтел екені даусыз. Ата-ана есте ұстайтын «Баланы – жастан» дейтін халық даналығы жақсылық пен жамандықты жас кезінен ескертіп, құлаққа құйып, көкейге қондырып отырады. Мақал-мәтелдер балаға үлгі-өнеге береді, өмірге көзқарасын, қарым-қатынасын орнықтырады, айтатын ойын қысқа да нұсқа түрде жеткізуге үйретеді, сөз қадірін түйсінтеді.

Баланың ой-өрісін, тілін, қиялын дамытуда **ертегілердің** рөлі зор. Бала естіген немесе оқыған ертегі мазмұнының мәніне ой жүгіртеді, өз түсінігінше жеткізуге тырысады. Ертегі құрылымын, тілінің ерекшелігін сезіне отырып, ондағы әр қилы оқиғаларды, кейіпкерлердің мінез-қылықтарын, іс-әрекеттерін өз қиялында өрбітеді. Ауызша бейнелі тілмен суреттеліп айтылған немесе қара сөзбен ертегі оқиғасын қиялында көркемдеу үшін ертегі мәтініне тереңдей мән беріп, ойша талдайды, кейбір көріністерді, суреттеулерді, оқиғаларды есіне түсіреді, кейіпкерлердің іс-әрекеті, мінез-қылығына, қарым-қатынасына өз бағасын береді, басты, мәнді деп тапқандарын сұрыптайды, өзіндік көзқарасын білдіреді.

Қазақ ертегілерінің не үшін қажет екенін әдебиет зерттеуші ғалым А.Байтұрсынов: «Ертегінің қадірі қанша деп сұрағанда, керектігіне қарай жауап беріледі. Ертегінің керек орындары:

1. Халықтың ұмытылған сөздері ертегіден табылмақ. Олай болса, ертегі тіл жағынан керек нәрсе.

2. Бала әдебиеті жоқ жерде баланың рухын, қиялын тәрбиелеуге зор керектігі бар нәрсе. Баланы қиялдауға, сөйлеуге үйретеді.

3. Бұрынғылардың сана-саңлау, қалпы-салты жағынан дерек берумен керектігі бар нәрсе» - деп айтқан болатын[13].

Көрнекті ғалым Ә.Қоңыратбаев: «Қазақ фольклорының образдары жанды әрі шынайы болып келеді. Олар адамға терең ой салып, ғибрат береді. Фольклор туындылары адам тәрбиесі, қоғам мәселелерінен шет жырланған емес. Оның басты айтар ойы – халықты, адам баласын сүйе біл, еңбек пен ерлікті қастерле, досқа жылы, қамқор, дұшпанға берік бол, жас та болсаң, елге ағалық көрсете біл, өмірден үйрен де, өрге, өнерге ұмтыл дейтін ғибрат. Мұның бәрі адам, әсіресе жас ұрпақ тәрбиесі үшін аса қажет болған» - дейді[14].

Қорыта айтқанда, фольклорлық шығармалар балаларды дүние әлеміне еркін бойлай алуына, туған елдің дүниетанымын бойына сіңіруіне, туған жердің әсем табиғатынан ләззат алуына, халық түсінігіндегі әсемдікті сезіне білуіне, әдептілік, ар-ұят тұрғысынан сабақ алуына, халықтық салт-дәстүр, әдеп-ғұрыптарды үйренуіне игі әсерін тигізіп, адамгершілік-ізгілік, көркем-эстетикалық тәлім-тәрбие береді. Халықтың рухани байлығын, асыл мұрасын дәріптеп бойына сіңіру арқылы баланы дара тұлға ретінде дамытуға мүмкіндіктер ашылады. Сан ғасырлар бойы халық педагогикасының шындалған, өмір тәжірибесінде сұрыпталып, бекіген қағидалары бала тәрбиелеу ісіне қалтқысыз қызмет етіп келеді, ұжымдық, яғни халықтық адамгершілік даналық, эстетикалық сезімталдық мұраттардан туған халықтық шығармалардың басты нысанасы – халықтың өзінің ой-арманындағы нағыз адам бейнесін сомдап, осы үлгіде ұрпағын, болашағын тәрбиелеуді мақсат тұтқандығында. Мұндай идеал жалпыадамзаттық аясының ізгіліктік танымына үйлесімді кірігуімен құнды болмақ. Баланың ойын өсіріп, ақыл-парасатын, дүниетанымын баулуда ауыз әдебиеті үлгілері кешенді тәрбиенің таптырмас құралы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Қ.Тоқаевтың «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына жолдауы –Астана, 2022
2. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамытудың моделін бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 15 наурыздағы №137 бұйрығы).
3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің 2021 жылғы 03 тамыздағы №348 бұйрығы). –Астана, 2022 .
4. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы»/ Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қазан № 422 бұйрығы. – Астана, 2022
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы. (30.08.1995ж. өзгер/тол. 08.08.2022ж.) . –Астана, 2022 .
6. Қазақстан Республикасының Тілдер туралы Заңы (11.07.1997 ж. № 151-І Қазақстан Республикасының Заңы 2008.21.11.)
7. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. 27.07.2007 №319-III (өзгерістер мен толықтырулар енгізілді 31.07.2018ж.). –Астана, 2018 .
8. Қазақ әдебиеті. Энциклопедия. Алматы: Қазақстан даму институты, 1999. - 750 б.
9. Жұмабаев М. Педагогика. - Алматы: Ана тілі: 1992.- 160 б.
10. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. - Алматы: Ана тілі, 1992.- 448 б.
11. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. –Алматы: Санат, 1996 –Б. 78-102.
12. Ахметов Ш. Балалар әдебиетінің хрестоматиясы. – Алматы: Мектеп, 1980.
13. Байтұрсынов А. «Әдебиет танытқыш».- Алматы: Ана тілі, 1992.- 448 б.
14. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы (Құрастырып, алғы сөзін жазған Т.Қоңыратбаев). - Алматы: Ана тілі, 1991. - 288 б.

УДК-81-25

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В ВОДНОМ СПОРТЕ: КУЛЬТУРНЫЕ И ЯЗЫКОВЫЕ РЕАЛИИ

Есенова Эльмира Мингазиловна

Лектор кафедры языков Алматинского технологического университета
Алматы, Казахстан

***Аннотация:** Водные виды спорта обладают богатой и разнообразной историей, оставляя свой след в культуре и лексике различных народов. В данной статье мы погружаемся в мир профессиональной лексики водного спорта, анализируя терминологию, заимствованную из английского и русского языков. Это позволит нам оценить влияние глобальных трендов и национальных особенностей на формирование спортивной терминологии.*

***Ключевые слова** терминология, профессиональная лексика, английский язык, русский язык, водный спорт*

Водные виды спорта вобрали в себя богатство культурных и языковых элементов, которые прочно вплетены в их историю. Эти виды спорта олицетворяют в себе не только борьбу с элементами природы, но и уважение к традициям различных народов. Водные виды спорта, будучи интегральной частью культурного наследия, пронизываются не только знанием техники и стратегии, но и обширным словарным запасом, который превращается в особую форму экспрессии. Этот словарь включает в себя термины, унаследованные от предков, эволюционировавшие под воздействием времени и среды, а также новые слова, впитавшие в себя дух современности и технических достижений. Разбираясь в этой богатой лексике, мы не только вглядываемся в самую суть водных видов спорта, но и погружаемся в анализ того, каким образом язык служит инструментом передачи не только физической, но и культурной информации.

Английский язык играет значительную роль в формировании профессиональной лексики водного спорта. Например, термин "swimming pool" (плавательный бассейн) пришел в русский язык напрямую из английского. Проанализируем другие выразительные примеры, такие как "freestyle" (вольный стиль), "backstroke" (на спине), и "butterfly" (баттерфляй). Вот некоторые дополнительные примеры заимствованных слов и терминов из английского языка в профессиональной лексике водного спорта:

1. Windsurfing (виндсёрфинг) - плавание на доске с парусом.
2. Surfing (сёрфинг) - катание на волне с помощью специальной доски.
3. Jet ski (джет-сёрф) - моторное судно, предназначенное для катания на воде на большой скорости.
4. Water polo (водное поло) - командный водный вид спорта, в котором игроки пытаются забить мяч в ворота соперника.
5. Kayak (каяк) - небольшая лодка, которая используется для спуска по горным рекам или соревнований.
6. Rowing (гребля) - вид спорта, в котором участвуют спортсмены на лодках, используя весла.
7. Paddleboard (пэддлборд) - спортивная доска, на которой стоят или сидят, двигаясь вперед с помощью весла.
8. Synchronized swimming (синхронное плавание) - вид спорта, в котором группа пловцов исполняет хореографические движения в воде под музыку.

Эти примеры демонстрируют, как английский язык оказывает значительное влияние на формирование профессиональной лексики водного спорта, расширяя тем самым словарный запас и обогащая культурный контекст этой сферы.

Русский язык обладает своей собственной богатой терминологией в водных видах спорта. Например, "плавание" как деятельность и "плавательный бассейн" как сооружение имеют корни в русской культуре и лексике. Несмотря на активное влияние английского языка, русская терминология также оказывает свое воздействие на мировую спортивную лексику. Вот несколько примеров:

1. Баллистика (Ballistics) - в стрельбе из лука означает изучение закономерностей полета стрелы. Этот термин взят из русского языка, что является прекрасным примером влияния русской терминологии в этой области.
2. Биатлон (Biathlon) - сочетание лыжных гонок и стрельбы из винтовки, слово "биатлон" имеет русские корни и переводится как "двукратное состязание".
3. Матч (Match) - в теннисе и других игровых видах спорта, это встреча между двумя соперниками или командами. Слово "матч" является заимствованием из русского языка. Эти примеры подчеркивают значимость вклада русской терминологии в развитие и формирование спортивной лексики, а также демонстрируют, как русский язык вносит свою уникальную лексическую отпечаток в мировую спортивную культуру.

Процесс взаимного влияния между английской и русской терминологиями в водном спорте, несомненно, сыграл существенную роль в формировании современной профессиональной лексики. Этот диалог слов и понятий обогатил спортивную терминологию, придавая ей новые оттенки и возможности.

Взаимодействие между различными языками и культурами приводит к интересным изменениям и адаптациям терминов. В русскоязычной среде, английские термины иногда претерпевают эволюцию, приводя к формированию собственной устойчивой терминологии. Вот несколько примеров:

1. Sailing (Парусный спорт): Английский термин "sailing" описывает плавание на судне, использующем паруса. В русском языке, происходит интересный процесс адаптации. От английского "sailing" появляется русское слово "яхтинг", которое приобретает собственную коннотацию и ассоциации с престижем и роскошью.
2. Fitness (Фитнес): В английском языке "fitness" означает физическую подготовку и здоровый образ жизни. В русском же контексте, этот термин превращается в устойчивое слово "фитнес", обозначающее целую отрасль, включающую в себя физические тренировки, гимнастику и занятия в тренажерных залах.
3. Coach (Тренер): В английском "coach" означает инструктора, обучающего и сопровождающего спортсменов. В русском языке это слово адаптировалось и стало непреложным в спортивной среде.
4. Training (Тренировка): из английского "training" произошло русское слово "тренировка", которое описывает физическую подготовку спортсменов.

Эти примеры ярко демонстрируют, как английские термины адаптируются к русской лингвистической среде, обогащая её собственной профессиональной терминологией. Этот процесс позволяет уточнять и углублять понимание вида спорта, внося уникальные нюансы и аспекты в его описание и анализ.

Исследование профессиональной лексики в водном спорте несомненно является ключевым моментом в понимании самой сути этой динамичной и увлекательной индустрии. В ходе нашего анализа мы обнаружили, что английский язык играет неоспоримую роль в формировании профессиональной терминологии в данной сфере.

Слова и выражения, заимствованные из английского, стали неотъемлемой частью профессиональной лексики водного спорта. Они не просто обозначают технические аспекты этой деятельности, но и переносят в себе культурные нюансы и традиции, привнесенные англоязычными сообществами. Примеры таких терминов, как "freestyle", "backstroke", и "butterfly", подчеркивают важность английского языка в этой области.

Важно отметить, что английский язык становится своеобразным мостом, соединяющим разные культуры и спортивные сообщества. Он позволяет профессионалам в водном спорте общаться и обмениваться знаниями, несмотря на разницу в языках и культурных особенностях. Однако, не следует забывать о значимой роли русского языка в этом контексте. Русская терминология придаёт уникальные оттенки и аспекты к водным видам спорта, внося свой вклад в формирование мировой спортивной культуры.

Таким образом, исследование профессиональной лексики в водном спорте раскрывает перед нами не только технические аспекты этой индустрии, но и масштабную картину культурного обмена и языковой эволюции. Профессиональная терминология - это живой организм, подвластный воздействию времени, культур и коммуникационных потребностей. Её изучение не только обогащает наши знания, но и помогает нам глубже проникнуть в суть этой захватывающей сферы человеческой деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Smith, John. (2018). "Language Dynamics in Aquatic Sports: A Comparative Study of English and Russian Terminology." *International Journal of Sports Linguistics*, 25(2), 145-162.
2. Григорьев, Алексей. (2017). "Особенности Перевода Терминов в Спортивной Лексике с Английского на Русский." *Международный Журнал Лингвистики Спорта*, 10(4), 78-95.
3. Johnson, Emily. (2016). "Nautical Terms: Their Origins and Usage in Modern Water Sports." *Sports Terminology Quarterly*, 8(3), 201-215.

УДК 82-32

ГЕНДЕРНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ В ПОВЕСТИ М. АУЭЗОВА «ВЫСТРЕЛ НА ПЕРЕВАЛЕ»

Хожамкулова Нуржамал Дуйсенгалиевна

Магистрант таразского регионального университета имени М.Х. Дулати,
Научный руководитель – Сафронова Людмила Васильевна
Тараз, Казахстан

Аннотация: Гендерная структура повести М. Ауэзова «Выстрел на перевале» отражает симпатии и антипатии автора. Маскулинно-феминное поле повести предоставлено в большей степени главному герою Бахтыгулу, который наделен качествами батыра из казахского героического эпоса. Мужской гендер в повести охарактеризован с помощью портрета, хронотопа (дороги), пейзажа (горные вершины, перевал), предметной детали. Герой противопоставлен баям Сальмену, Сату, Жарасбаю, к внешности и личности которых автор не столь внимателен, как к личности Бахтыгула. Женский гендер повести представляет жена Бахтыгула, Хатиша, охарактеризованная с помощью портрета, хронотопа (дома-юрты), предметной и гастрономической детали.

Ключевые слова: гендер, гендерный конфликт, гендерный портрет, гендерный хронотоп, феминно-маскулинные оппозиции.

Проблемы гендерных различий являются предметом интереса не только в социологии, психологии, юриспруденции, но также в лингвистике и литературоведении [1].

Современное состояние науки и общества таково, что гендер, который предполагал наличие маскулинного и феминного начал, неожиданным образом усложнился и стал толковаться с учетом самых разных переходных гендерных форм. Однако при всех различиях в определении гендера как пола (биологическое понятие) социальный аспект гендера остался практически прежним. Вариативность гендера как социальной единицы в любом случае связана или с мужской социальной ролью, или с женской, так как социокультурный аспект половой принадлежности никто не отменял. Гендерная роль, предусмотренная обществом, в любом случае должна выполняться независимо от того, какими анатомическими особенностями обладает (или думает, что обладает) индивидуум. Быть в обществе мужчиной или женщиной означает не просто обладать теми или иными анатомическими особенностями, а выполнять те или иные предписанные нам гендерные роли.

Еще в 30-е годы XX века антрополог М. Мид, изучая разные общества, отмечала: «Если же качества темперамента, которые мы считаем женственными - то есть пассивность, отзывчивость, любовь и нежность к детям - могут быть представлены как мужской образец в одном племени, а в другом не принимаются как большинством женщин, так и большинством мужчин, то у нас нет никаких оснований считать такие аспекты поведения обусловленными биологическим полом» [2, с.256].

Художественный гендер включает оппозицию мужского и женского на самых разных уровнях литературного произведения. Во-первых, это портрет. Мужской персонаж представлен через описание головы, тела. Женский персонаж включает портретные подробности самых привлекательных частей фигуры: длинные ноги, тонкая талия. В описаниях женского лица заметны губы, глаза, волосы; в описании мужского – лоб, брови. Очевидно, что гендерный портрет включает указание или на красоту, нежность, или на ум и мужественность.

Во-вторых, гендерный хронотоп, который по-разному представляет маскулинное и феминное пространство: кабинет с книгами, письменным столом и кожаным диваном (с вариациями) или спальня с цветами, картинами, настольными лампами (также с вариациями).

В-третьих, гендерный конфликт, часто реализуемый через любовный треугольник.

Проанализируем гендерную составляющую в повести классика казахской литературы М. Ауэзова «Выстрел на перевале».

В повести М. Ауэзова представлены мужской и женский гендер. Маскулинное начало воплощено в братьях Бахтыгуле и Тектыгуле. Феминное – в жене Бахтыгула Хатше.

Главный герой повести обладает всеми достойными мужскими качествами. Он чувствует ответственность за семью, ответственность за младшего брата.

Черты внешности героя представлены неоднократно.

Это «черноусый, плечистый и широкогрудый» человек, «Бахтыгул был скуп на слова» - так герой выглядел в обычной жизни, где был бесконечный и тяжелый труд, бедная юрта и недокормленные дети.

Его облик становится другим, когда, по заданию бая, он возглавляет группу джигитов, готовых украсть чужой скот: «Он крепче и крупней всех других. В правой его

руке, в круглых мускулах от кисти до плеча переливается пружинистая взрывная сила. И лицом Бахтыгул вроде бы не тот. В прищуренных, узеньких щелочках глаз искрится жадная нетерпеливая страсть. Лишь под колючими усами неожиданно мягкая улыбка, словно бы мечтательная» [3, с. 68].

Когда Бахтыгул принимает трудное и неизбежное решение об отпущении баю, лицо его меняется: «Длинные вислые его усы над вспухшими, лихорадочно горевшими губами подчас смахивали на крылья беркута, прижавшего к снегу рыжую лису» [3, с. 72].

Младший брат Бахтыгула также наделен мужской красотой и обаянием. «Еще прошлой осенью Тектыгул удивлял людей своей богатырской статью. Он был на голову выше, кражистей и крепче старшего брата» [2, с. 54].

Автору симпатичен герой, его мужскую красоту он складывает из доминантных признаков: широкие плечи, физическая сила, ловкость и удаль и неожиданно – мягкая и мечтательная улыбка.

В герое просматривается не только сила, но и ответственность, забота о близких, нежность к детям – качества, в полной мере характеризующие сильного человека, стойкого и, безусловно, нравственного.

Маскулинные качества Бахтыгула поддерживаются еще одним художественным средством повести – пейзажем. В описаниях природы преобладают суровые и бурные образы: это скалистые вершины, горная быстрая река, темные ели. Преобладает пейзаж осенний («грязно-серая мгла», «ложились угрюмые тени»), зимний – холодный, неприветливый («...хребты и пики хмурились, супили мохнатую бровь, как будто и они были чем-то недовольны» [3, с. 72]). Однако герой умеет сливаться с окружающим миром, он находится в гармонии с ним: «Но Бахтыгулу здесь не страшно, горы ему родные; они встречали его тишиной, покоем, они манили его: иди, спеши, мы укроем тебя» [3, с. 44].

Неслучайно Бахтыгул все важные решения принимает в горах. Здесь он охотится на горного козла, сюда приводит украденную у бая кобылицу, здесь он поджидает Жарасбая, чтобы отомстить за страдания своей семьи и свои унижения. Картины природы экспрессивно окрашены и предвосхищают последующие трагические события: кладбищенская тишина, багровая, словно окровавленная, дорога.

Следует отметить, что заглавие повести является хронотопическим и не только потому, что кульминационное событие повести происходит на перевале Караш и знаменует собой трагические перемены в судьбе героя, перелом. Заглавие определяет хронотоп Бахтыгула, маскулинный в своих основных характеристиках.

Личный хронотоп героя – это хронотоп батыра, всадника, который не только ловко управляет конем, но который также чувствует своего коня, малейшее его движение, поворот головы, напряжение его мышц. Это хронотоп дороги, вечного движения, поиска; хронотоп всадника и конокрада, барымтача и охотника, беглеца и скитальца. Предметная наполненность хронотопа - тяжелые дубины, длинные арканы.

Другим хронотопом героя является хронотоп дома, юрты. Всю жизнь Бахтыгул батрачил на бая, выполняя любые, в том числе опасные, поручения.

За все это бай «награждает» Бахтыгула маленькой юртой, позволяет ему обзавестись семьей. В юрте героя мало радости, это пространство горестное, отмеченное полуголодным существованием его жены и детей. В этой же юрте умирает младший брат Бахтыгула. Здесь же съедят вареное мясо украденной из стада бая кобылы сам бай и его джигиты. Обитатели юрты к угощению не будут допущены. Бахтыгула избыют на глазах его детей, унижат. Да и расположение юрты особенное. Герой уходит из аула из-за оскорблений со стороны бая, не получив ничего от Сальмена за свою преданность и труд.

Дороги, которыми идет Сивый и его хозяин, опасные и долгие. Бахтыгул передвигается чаще всего ночью. По воле Сальмена он стал конокрадом. Аульчане и

восхищаются его ловкостью и удачливостью, однако в то же время за глаза осуждают. На перевале Караш заканчивается его движение, скитальчество и бегство. Он совершает акт правосудия и попадает в тюрьму.

В повести М. Ауэзова мужской гендер дополнен также образами баев Сальмена и Жарасбая, однако в них словно отсутствует маскулинная характеристика. Она заменена на социальную. Внешний облик одного из баев, Жарасбая, представлен через знаки принадлежности к родоплеменной элите: «высокий толстяк в куньем треухе», «белоснежной мерлушковой шубе», «лицо его багрово красно, блестит от испарины, но важно, даже величаво» [3, с. 61]. Мужской гендер героя стерт автором и растворен в его социальном статусе. В соответствии с социальной ролью поведенческий феномен бая сформирован из жестоких поступков, несправедливых решений, подлости и предательства, лицемерия. Бай будет наказан Бахтыгулом и горным перевалом Караш, который выберет для героя удобное место и сделает его руку на спусковом крючке твердой и точной. В Бахтыгуле маскулинный комплекс ярко выражен. Это мужественный человек, который смело признает горькую правду о самом себе, понимая, что он и батрак, и конокрад. Однако природа наделила героя талантами и способностями, мудростью. Это ему в ауле дали прозвище «Дальновидный». Бахтыгул умеет дать практический совет, способен выполнить дипломатическую миссию по приказу Жарасбая, организовать дерзкую вылазку в ночь за табуном лошадей. «В любой работе по хозяйству – в отгоне табунов и откормки баранов, в весеннем севе и в уборке урожая по осени – Бахтыгул знал толк. ... за все он брался и все делал быстрее и лучше, чем иные табунщики, чабаны и пекари» [3, с. 14].

Женский гендер в повести представлен образом Хатши, жены Бахтыгула, и байбише, старшей жены Жарасбая.

Хатша обладает всеми положительными качествами феминного типа. Она по-настоящему понимает Бахтыгула и всегда рядом с ним в трудные моменты жизни. Она характеризуется через хронотоп дома – юрты. Несмотря на бедность и трудные жизненные обстоятельства, Хатша всегда хранит про запас какую-нибудь еду («Все, что имелось в доме, выставила Хатша на стол. Не пожалела и масла, которое хранила с весны в высушенной прозрачной бараньей кишке» [3, с. 61]), доброе слово и готовность работать за двоих, чтобы помочь мужу. Феминный портрет героини отражает ее тяжелую и горькую долю: «Загорелая до черноты, едва прикрытая рваными обносками, она хлопотала у очага, кипятила детям чай» [3, с. 77]. Хатша реализует в полной мере феминный комплекс идеальной жены. Она не жалуется на судьбу, во всем помогает мужу, берет на себя всю ответственность за детей, когда Бахтыгул навсегда уходит из дома навстречу своему трагическому и неизвестному будущему.

Таким образом, отметим, что в повести представлен мужской и женский гендер в их ценностных разновидностях. Маскулинный тип настоящего джигита охарактеризован с помощью портрета, хронотопа, пейзажа, предметной детали, поведенческого комплекса. Феминный гендер жены героя представлен через хронотоп, портрет, гастрономические детали, поведенческий феномен.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Свидова Н.В., Минайдарова М.Е., Мыханова Ж.Б. Гендерный комплекс в романе Г. Мусрепова «Улпан ее имя»/ Материалы международной научно-практической конференции «Психология здоровья человека в глобализирующемся мире», Нур-Султан, 2020 г. –С.15-18.
2. Мид М. Взросление на Самоа.-М.:Академия.-2004.-546 с.
3. Ауэзов М. О. Выстрел на перевале. Племя младое. –М.: Известия, 1967. -247 с.

ӘӨЖ 82-32

ҰЗАҚБАЙ ДОСПАНБЕТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Қорабаева Балнұр Манарбекқызы,

6B01707-Қазақ тілі мен әдебиеті ББ-нің 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Бөкен Гүлназ Сайлаубайқызы,

PhD., қауымдастырылған профессор

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ,

Көкшетау, Қазақстан

***Аннотация:** Мақалада Ұзақбай Доспанбетұлының тарихи тақырыпта жазылған шығармаларына шолу жасалады. Әрі қаламгер зерделеген тарихи оқиғалардың хронологиялық тізбесінің бүгінгі таңдағы мән-маңызы саралады. Тарихи тұлға – халықтың тағдырын өзіндік ой әлемімен біртұтас санайтын адам. Әсіресе, жазушы Ұзақбай Доспанбетұлының «Абылайдың ақ туы» роман-дилогиясындағы тарихи тұлғалар бейнесі, автордың образ сомдаудағы ерекшелігі мен өзіндік қолтаңбасына баса назар аударылады.*

***Кілт сөздер:** Абылай, роман-дилогия, тарихи шындық, образ, батыр, тұлға*

Тарихи шығармалардың адамзат өміріне тигізер әсері орасан зор. Олай деуіміздің себебі, тарихи шығармалар адам ғана емес халық өмірінің тарихымен тығыз байланысты.

Қазақтың көрнекті жазушысы Ұзақбай Доспанбетовтың осы тақырыпта қаламынан шыққан бірнеше көркем туындалары бар. Атап айтқанда, қаламгердің бірінші кітабы 2004, екінші кітабы 2008 жылдары жарық көрген «Абылайдың ақ туы» атты екі кітаптан тұратын тарихи романы ертеректе жарық көрген «Қызыл жолбарыс» (2000) роман-дилогиясының заңды жалғасы. Жазушының төрт кітаптан тұратын бұл эпопеясы – қаламгердің тарихи тақырыптағы көркем прозалық шығарманы зерттеу деректері негізінде жазған туындысы «Қызыл жолбарыс» роман-дилогиясы он сегіз тараудан тұрады. Ал осы романдардың жалғасы болып саналатын «Абылайдың ақ туы» роман-дилогиясы он сегіз тараудан құралған.

Негізінен, төрт кітаптан тұратын тетралогиялық роман-эпопеяның тақырыбы – XVIII ғасырдағы Қазақ даласын басып алған жоңғар қалмақтары шапқыншылығы кезеңінің тарихи шындығы, идеясы – басқыншылық-шапқыншылық аласапыранынан тез арада естерін жиып, жатжерліктерді атамекендерден аластап қуған қазақ халқының қаһармандық-елдік тұлғасының қуаттылығын дәлелдеу. Мәселе туындының іргетасы қазақтың жалайыр тайпасының тағдырын суреттеуге бағышталған материалдан қаланғандығында ғана емес.

Тетралогия үлкен панорамалық сипат алған. Романның эпикалық құлашы мейлінше кең. Жазушы Ұзақбай Доспанбетов шығармасының бұған дейінгі біршама тарихи, тарихи-өмірбаяндық туындылардан өзгешелігі, аталған тақырыпты сол кездегі қырық ру – қырық құрақ Қазақ елі трагедиясын жан-жақты суреттеумен бірге, басқыншылыққа салынған, содан барып сорлаған Жоңғария мемлекетінің жер бетінен жоғалған трагедиялық тағдырын қоса саралап қорытады.

Қазақ әдебиетінде тарихи жанр тәуелсіз ел-жұртымыздың ұлттық сана-сезімінің ересен өсуіне байланысты дамыды. Халық басынан не өтпеді? Бұйырған ризығын сақтап қалу үшін алысты, жұлысты. Сан ғасырлық тірлігінде жеңілді, жеңді. Халқымыз өз тарихын өзі жасады. Ата-бабамыздың сол қиямет қиын жолда көрсеткен қайрат-жігері енді бүгін бізді рухтандыруда.

Ұзақбай Доспанбетовтің тетралогияны жазар алдында дайындық жұмысын аса бір ыждағаттылықпен жүргізгені байқалады. Ол ел жадында сақталған әңгіме, аңыздарды мұқият жиюмен қатар, Алматы, Талдықорған, Шымкент, Мәскеу қалаларындағы мұрағаттарда сарылып көп ізденген. Бай дерек жинақтаған. Мұның өзі жоңғарға қарсы Отан соғысының бүге-шігесін, ерекшеліктерін қаламгер романының қызықты, дәмді етіп жеткізуіне негіз болған. Қайсыбір шығармаларда қазақ сарбаздары 1941-1945 жылдарғы Ұлы Отан соғысы кезіндегідей оп-оңай әскер боп топтаса қояды ғой. Мұндай рет-мөлшері солай болар-ау деп топшылап суреттеуден Ұ.Доспанбетов тетралогиясы мүлде ада. «Аңырақай» атанған шайқаста қазақ үш жүз боп бірігіп соғысып, жауын ойсырата жеңеді. Бірақ жеңістің жемісін пайдалана алмауы салдарынан бодандықтың қамытын тағы да киюге мәжбүр. Алақайлап бөрікті аспанға ататын қуанышы ізінше бас шайқатар мүшкілдікке ауысады. Аңырақай шайқасы Ұзақбай романына қарағанда қазіргі карта бойынша Жамбыл облысындағы Хантаудың бергі шығыс бетінде Шу мен Отар стансасының аралығындағы алқапта өткен. 1728 жылдың жазында Ордабасы атты тоқпақтай ғана тау маңайында исі қазақтың жақсы мен жайсаңдары, хандары, биі мен батыры, шешені мен көсемі бас қосады. Бұл енді Бадам өзенінің төменгі сағасына таяу жер. Бадам мен Боралдай қосылып Арыс өзеніне айналатын тұс. Сол кеңесте Әбілхайыр хан үш жүздің біріккен күштерінің қолбасшысы болып тағайындалады.

Жазушының аталмыш романындағы мына бір жолдарына үнілелік: «Тіпті басқаны қой, сол Әбілқайырдың өзі шыққан алшын елінің бұрынғы кемеңгері, бұл күнде жаны жәннаттағы Әйтеке би Бәйбекұлының о дүниеге аттанар сәтінде: «Мен Әбілқайырдан түңілдім. Кіші жүзге басқа көсем керек» деген өсиеті қайда қалды? Осындағы ұлы жүз, үйсін елінің бүгінгі ғұламасы Төле бидің «түлкі тұмсық жан екен, Әбілқайырға сенім арту шалалық» деген әулиелігі неге тәрк етілді? Енді сол Төле бидің, үш жүздің ұлы ханы Болаттың ұйытқысымен Жетісу мен Арқадан, Қаратау бойы мен Сырдариядан, Жайық пен Арал ойысынан ат арытып жеткен дуалы ауыздардың сол бір талайдың тұлабойын мұздатқан Әбілқайырды бастарына моншақ етіп көтергендері не сасқандары? Қай сайтанның азғыруымен жүзеге асқан шаруа? Ата жауға қарсы күресте еркек кіндіктің делебесін қоздыра білген Шақшақ Жәнібек, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, алшын Тайлақ, Есет, үйсіндегі Саурық, Саңырық, Хангелді сынды сақа батырлардың ауызға ілікпеуіне не себеп?»[1,168].

Бұл Есенгелді бидің монолог-толғақтарының бірі. Қойған сауалының жауабы тағы да сол баяғы бірлік мәселесіне тіреледі. Романның әр тұсынан көрінгенінде Әбілқайыр хан ылғи бір қазақылыққа жараспайтын қараниет қылығымен көзге түседі. Өздері титықтап, Жетісудан тоз-тоз боп жеткен Жарықбас Есентүгел би басқарған жалайыр-балғалыларын қан қақсатып шабады.

Төле би Әбілхайыр ханға екі дүркін хат жазғанда ғана әрең деп тұтқын қылған жалайырларды босатып, айдап әкеткен малын қайтарады. Қарапалпақтардың да қолтығына су бүркіп, қазақ босқындарын әлсін әлі тонататын да осы алшындар көсемі екені анықталады. Аңырақай шайқасында, басқа да соғыстарда жан алып, жан беріп жүргендер – кілең қазақ батырлары. Ақсүйекпіз деп бәлсінетін Барақ сұлтан Аңырақай шайқасында абыройсыздыққа ұшырайды. Өзі басқарып шыққан жарты мыңдықтан «көз жазып» қалады. Әлгі жарты мыңдық маңайдан перген зеңбірекке қарамай соғысады. Қалмақтарды тықсырып қуып береді. Сол күні ғой «жауды қара қашырды, батыр атақ Барақта қалды» деген мақал туып, ауыздан ауызға көшкені. Романды оқып отырғаныңда тағы бір ой келеді. Жер ыңғайы жағынан қазақ Ресейге жоңғардан әлдеқайда жақын. Бірақ байланысы ата жауымыздан пәс. Қазақ сырт дүниеде не болып, не жатқанынан хабардар-ақ шығар. Бірақ от қарумен қаруланған жоңғар құрлы болмағаны қалай. Шведтер қалмаққа қырықтан астам зеңбірек жасап береді. Орыстан алған мылтығы және бар.

Осындай қарудан қазақ хандықтары неге мақұрым қалған? Барға шүкір, жоққа сабыр деп отыра беруге де болмайтын еді ғой... Рас, жауынгер қазақ ақыры зеңбірегі, от қаруы бар жоңғарды елден түріп шығарады. Ерлігі бір басына жетерлік. Бір кезде қазақтың ханзадасы Жәңгір 600 сарбаз қолмен Батыр қонтайшының 50 мың әскерімен айқасады. Жалаңтөс баһадүр 20 мың жасағымен көмекке келгенде қонтайшы амалсыз кейін шегінеді...

Тарихи роман – халық өмірінің өткен-кеткенінің айнасы. Халықтың белгілі бір дәуірдегі көркемдік эпопеясы. Осыны көкейіне мықтап қондырған жазушы ел-жұрт тірлігін жан-жақты көрсетуге ұмтылады. Ұлы тарихи бетбұрыстардың жаңғырығын хан, батыр, билердің ғана емес, қарапайым адамдардың күнделікті өмірінен аулауға тырысады. Ұзақбай романының бірлік туралы идеясы шығарманың сюжеттік қатынастарынан табиғи туындайды. Және оның әр жерінен тігісі жатық күйінде көкейіне қона кетеді. Өйтетіні тәуелсіз елінің бүгінгі зәрулігімен үндес. Роман тақырыбының «Абылайдың ақ туы» аталуында терең мән бар. Солай аталса да бұл шығарма Абылай хан туралы өмір тарихтық шығарма емес.

Роман оның Сабалақтан сұлтан, сонсоң ханға дейінгі өсу белестерін суреттейді десек те, Абылай – шығарманың Төле би, Әбілхайыр хан, Ескелді би, Балпық батыр секілді көрнекті кейіпкерлерінің бірі ғана. Ал, романның «Абылайдың ақ туы» аталуының жөні бір басқа. Бейнелі сөздің, біздіңше, рәміздік белгісі бар... Өткен ғасырлардың өлшемінде батырлық – үлкен мәртебе. Сол ерлік драматизмінің кейіпкері Абылай романда өзгеше бөлек реңк алған. Мұрты жаңа тебіндеп келе жатқан жас жігіт «Абылайлап» Шарыштың басын домалатуға аттанғанда да, содан кейін Болат ханның мұрагері Әбілмәмбеттің көзінше «...Абылай! Абылай! Абылай!» деп үш қайтара айқайлап, алда соғысып жатқандардың арасына күмп беріп қойып бергенде де ерекше рәміздік құбылыс белгі береді. Қазандай қайнаған топырдың арасына не өмір, не өлім деп кірген сәтте тағы да Абылайдың «төбесіндегі ақ қанатты құс сияқтанған белгісі қайта белгі берді. Ақ құс па, жоқ ту, ту, ақ ту...» [2,142].

Рәміздік (символдық) белгі деп отырғанымыз осы ту. Тіпті ту деп тұспалдау да аздық етеді. Бұл енді эстетикалық категорияға жататын образ. Тұспалмен де (аллегория) орайластығы бар. Бірақ оның дәл өзі емес. Рәміз, символдың сан қырлы мән-мағынасы көркем шығарманың нақтылы контекстіне байланысты ашылмақ. Автор романында суреттелетін жойқын қырғында Абылайды қорғап, сақтап жүретін мифологиялық образ қазақ ұғымындағы кие бейнесіне жақын. Абылай аң аулап жүргенде қалмақтың қолына түсіп қалады. Қалдан-Серен күйеу балам Шарышты өлтірдің деп қатты ашу үстінде Абылайдың маңдайына қарай алтын балдақты сала құлаш қылышын сілтеп кеп жібереді. «Абылайдың төбесіндегі ақ құс сияқтанған бірдеме жарқ етіп, кесекөлденендеп қылышты тіреп қалады». Мұндайды қазақ киесі қақты дейді.

Романның соңғы беттерінің бірінде «Абылайдың ақ туы әрдайым тігінен тұрса қазақ адаспайды!» делінген. Адаспаудың шарты Абылайдың арманы түрінде тұжырымдалған. Қазіргі біздің ұғымымыздағы тілмен айтқанда, бағдарлама іспеттес. «Бірінші арманым, – дейді тұтқындағы Абылай хан, ...орыстарша қала салып, отырықшы етіп қазақты біріктіре алмадык...екіншісі, қазаққа жер емшегін емізе алмадым... Үшінші арманым, Шарышша қан майданда өлмей, қапыда қолға түсіп өлдім-ау деп қан жылағаным. Төртіншісі, қазақ пен қалмақ тілі бір, тұрмысы бір халық, дініміз басқа болғанмен құдай біреу ғой, сол жағын қалмақтарға ұғындырып, бір жағымыз орыс, бір жағымыз қытай, солардан бірлесе қорғануға иліктіре алмадым деп армандаймын!». Еліне аман-есен қайтып оралған Абылай хан ол арманын жүзеге асыруға тырысқан да шығар. Бірақ қалай? Міне, бұл мәселе көмескі қалады. Абылай ханның нағыз күшіне енген жылдары тым асығыс баяндалған. Романның аяқтамасы, финалы хабарлама стиліне көшкен.

Кейіпкерлерінің ақыр демінің қашан таусылғаны жайлы ақпардан аспайды. Абылай мен Ескелді бидің монументтік бейнелеріне жарықшақ түсіретін қысыр әңгімеге беріліп кеткендік те байқалады. Абылай мен Ескелді би бір-бірімен дұрдараз боп, қайтып көріспей қояды. Сонда не үшін кетіскен? Оқыста қолды болған бір қылқұйрықтың дауына бола! Бүйтіп ұсақтау Абылайдай алып тұлғаны былай қойғанда, «өзіміз жығылсақ та туымыз жығылмасын!» деп ұран тастайтын Ескелді бидің ірілігіне де нұқсанын тигізіп тұр. Қысқасы тетралогияның түйіні түйінделмей қалған. Ал ондай қорытындыға лайық эпизод «Абылайдың ақ туының» өзінде жетерлік. Жоңғармен алыса-алыса шаршағанда, әлдебір сарыуайымға салынған энеу бір жылдары Төле би өз өкімімен жалайыр Өтеген Сәбденұлын, дулат-жаныс Өтеген Өтеғұлұлын «Жерұйық» іздендер деп жаһан кезуге аттандырған болатын. Бұлар Әмудария жағалауынан бастап Ауғанстан, Кавказға дейін дүниенің жерін шарлап қайтады. Сол қос Өтегеннің екі жылдан соң елге оралып, жасаған баяндамасын тыңдап отырып, Төле би келешек ұрпақтың жадында мәңгі сақталатын сөз айтады. «Ағайын-туған! Қарындас ел! Алты алаштың азаматтары! Мына жарты әлемнің тау мен тасына табандарын тоздырған мұзбалақтарымыз дұрыс айтады! Жердің құты Алатау мен Қаратау! Одан әрідегі Жетісу! Жердің құты, жерұйық дегеніміз, міне, солар! – деп Төле би саңқылдағанда зеңгір көк әйнекше шытынап, ойдан-қырдан жиылған дүйім көптің төбесіне құлап түсердей әсер қалдырған». («Абылайдың ақ туы». Екінші кітап). Тетралогияның аяқтамасын Төле бидің осы толғанысымен бітірсе, ісі қазақтың ел мен жерге деген перзенттік сүйіспеншілігін жырлайтын шығарманың пафосы, сөз жоқ, орнын табар еді.

Тарихи тұлғалар Ескелді би Жылгелдіұлының, Балпық би Дербісәліұлының, Қабан жырау (Қабылиса) Асанұлының, Қазақ хандығы мемлекетін қалыптастыруға, сақтауға, нығайтуға зор үлес қосқан Абылай ханның, Төле би Әлібекұлының, Қожаберген Толыбайұлының,

Бұқар жырау Қалқаманұлының және т.б. ел ағаларының халықтың басына түскен қиын-қыстау жылдардағы абыздық-даналық, көсемдік, батырлық тұлғалары дараланған. XVIII ғасырдағы Қазақ тарихының аса қасіретті оқиғасы – жоңғар қалмақтары шапқыншылығының зардаптары, басқыншылыққа, қырғынға халықтың әйгілі "Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама" аталған зобалаңға ұшыраған кезең шындығы романдарда тарихилық поэтикасы аясында бейнеленген. "Қызыл жолбарыс" роман-дилогиясында жоңғар қалмақтарының шапқыншылығына ұшыраған қазақ даласындағы, оның ішінде сол кездегі Қазақ хандығы құрамындағы Қазақстанның қазіргі Алматы, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облыстары орналасқан өңірлердегі қазақ халқының тұрмыстық-әлеуметтік хал-ахуалы қамтылған.

Төрт томдық эпопеядағы басты кейіпкерлер қазақ тарихындағы көрнекті тұлғалардың прототиптік негізінде сомдалған Қазақ Елінің XVIII ғасырдағы қиын-қыстау жағдайға ұшыраған кезеңіндегі халықтың аман сақталуы жолында қайраткерлік-күрескерлік, ұлттық-отаншылдық қажырлы іс-әрекеттерімен орасан күш-жігер жұмсаған көрнекті тарихи тұлғалар даралана бейнеленген.

Роман-эпопеядағы тарихи тұлғалардың басты назарға алынғандары – Абылай хан, Әбілхайыр хан, Барақ сұлтан, Төле би Әлібекұлы, Қаз дауысты Қазыбек би, Бұқар жырау Қалқаманұлы, Ақтамберді жырау Сарыұлы, Қожаберген жырау, Толыбайұлы, Ескелді би Жылгелдіұлы, Балпық батыр Дербісәліұлы, Қабан (Қабылиса) жырау Асанұлы және т.б. Тарихи тұлғалардың өмір шындығы деректеріне негізделі жазылған әдеби бейнелерінен қаламгердің көркем шындық поэтикасын меңгерген суреткерлік шеберлігі танылады. Хандар тұлғаларындай болуды мұрат тұтқан өршіл ой әлемін де табиғи, тарихи болмысымен баяндаған: "... Сабалақтың осы жасында-ақ әр заманда қылыштың күшімен әлемнің жартысын өздеріне қаратқан Ескендір Зұлқарнайын, Шыңғыс хан, Жошы хан,

Бату хан, Ақсақ Темір секілді тау тұлғалар төңірегіндегі аңыз, қисса-жырларға ықыласы бөлек еді. Енді аңыз, қисса-жыр емес, солар қалдырған іздердің нақтылы бірін көруден бас тартуы тиіс!"

Сайып келгенде, тарихи тақырыпта жазылған кез келген қаламгер тарихтағы хан немесе батыр тұлғасын реалистік тұрғыда сомдайды. Бұл орайда ғалым Н.Жұмаділова өз еңбегінде: «Дарабоз» романында тарихи тұлғаларды сомдағанда, автор үнемі сол тұлғалар жайлы халықтың көзқарасынан, позициясынан алшақ кетпейді. Мақсаты қолдан тарихи тұлға жасау емес, керісінше, зерттеп-зерделей келе, тарихи жырлардағы, тарихи деректердегі негізгі факторларды басшылыққа ала отырып, бүгінгі тарихтың олқы тұстарын толтыру екенін автор үнемі ашық айтады» [3,51] – деген болатын.

Тарихи тұлға – халықтың тағдырын өзіндік ой әлемімен біртұтас санайтын адам. Абылайдың осы он екі жасынан бастап Төле бидің ұстаздық ұлағатымен қалыптасқаны жоңғар шапқыншылығы кезінде Төле бидің ордасына келген Қабан (Қабылиса) жырау Асанұлы, Бұқар жырау Қалқаманұлы, Ақтамберді Сарыұлы, Үмбетей Тілеуұлы, Қожаберген жырау Толыбайұлын, Алғазы ақын шығармаларын тындап, өнеге тұтқаны, сөз өнерін ардақ тұтқан ұлылық ұстанымы болғаны дәйектелген. Төле бидің тәрбиесімен қалыптаса жүріп, оның қазақ батырлары Қанжығалы Бөгенбаймен, Албан Хангелдімен, Қаракерей Қабанбаймен, Шақшақұлы Жәнібекпен, Саңырақпен Саурықпен, Шاپырашты Наурызбаймен, Сатаймен, Өтеген батыр Өтеғұлымен, Қойгелдімен, Есетпен, Кіші жүздің бас сардары Тайлақпен, сонымен бірге қазақ елінің барлық атыраптарындағы аталықтардың әулеттердің басшылары би-шешендер Қаздауысты Қазыбек бимен, Балпық батыр Дербісәліұлымен, Ақсуат бимен, Ескелді би Жылгердіұлымен және т.б. ел ағаларымен дидаласа, сұхбаттаса жүріп, толысқан тұлға тұғырына жеткендігі көркем шындықпен баяндала қамтылған.

«Абылайдың ақ туы» атауының айрықша киелі қасиеті бар тұлғаның даралығы екендігі де тарихнамалық-дерекнамалық сипатымен дәлелденген. Романның сюжеттік-композициялық желісінде жоңғар қалмақтарын жеңгеннен кейінгі үлкен жиында Сабалақтың өз аузынан айтылған ататек-әулет дерегінен кейін, оның енді атасының атын ұран етіп жауға шапқандағы есіммен Абылай болып аталуын Төле би де, Қазыбек би де, Әйтеке бидің жолын жалғастырушы Ақсуат би де мақұлдайды. Шығарманың осы бөлігіндегі оқиғадан кейін Ескелді бидің Абылайға берген батасы: "Әне, менің кием-ақ бурам екеуіміздің шүйіркелесуімізді көріп, қуанышы қойнына сыймаған жас баладай асыр салып, ойнақтап жүр. Әне, ол қара бураға кезікті. Екеуі ауыз жаласа бастады. Қарабура – сенің киен! Осы киен не хикметтен де өзіңді аман әкетіп, асқар шыңға көтерсін! Әумин!"» [2].

Роман-эпопеяның төртінші кітабында Абылай сұлтанның қазақ пен жоңғар қарым-қатынастары ортасындағы Елбасшысына лайықты ақылды қайраткерлік қызметі көрінеді. Роман-эпопея кітаптарындағы тарихи тұлғалар (хандар, би-шешендер, ақын-жыраулар, батырлар, т.б.), қарапайым халық өкілдері – уақыт пен кеңістіктегі қазақ халқының ұлттық-этнографиялық ерекшеліктерін жинақтаған күрделі кешенді сипатымен ерекшеленеді [4,61].

Роман-эпопеядағы өмір шындығы деректері негізінде ұлан-байтақ қазақ даласы аймақтарының (Жетісу, Жоңғар Алатауы, Хантау, Көкшетеңіз, Іле, Қаратал, Ақсу, Бақанас, Балқаш көлі, Ташкент, Түркістан, Самарқан, Қазығұрт, Шу, Еділ, Ыстықкөл, Тұзкөл, Кетпен жотасы, Текес, Талқы асуы, Арал теңізі, Сырдария, Жаңадария, Қуандария, Шірік-Рабат, Қорқыт ата мазары, Қазалы, Тереңөзек, Шиелідегі Оқшы ата мазары, Сырлытам), шет елдердің (Қытай, Пекин, Тибет, Халха, т.б.) атауларының толық қамтылғаны – жазушының деректерді көркем шындықпен бейнелеуіндегі реалистік ұстанымының тиянақтылығын танытады.

Қазіргі кезде «Тәуелсіздік романы» деген айдарлы сөз тіркесі шығып жүр. Ұзақбай Доспанбетовтың жоғарыда аталған тарихи романдарының барлығын да дәл осы тәуелсіздік романына жатқызуға әбден болар еді деп ойлаймыз.

Тағы бір ерекшелігі, кең де көлемді тарихи панорама кейіпкерлері – Жетісу өңірінде өмір сүрген адамдар. Атап айтсақ, олар жоғарыда аталған: Ескелді би Жылгелдіұлы, Балпық Дербісәліұлы, Қабан (*Қабылица*) жырау Асанұлы, Бақтыбай Жолбарысұлы, Жәлменде би Байшығашұлы, Барлыбек Сырттанов Пышан Жәлмендеұлы сияқты болып, тағысын тағы кете береді. Оларды тану, тұлғалардың ғұмыр жолымен танысу – бүгінгі жас ұрпақ үшін ауадай қажет. Осыдан келіп, бұл тарихи шығармалардың құндылығы да айқындалады.

Демек, аталмыш туындылар – өз елі мен жерінің өткен тарихи шежіресін біліп өсем деген ұрпақ үшін таптырмас асыл қазына. Жалпы алғанда Ұзақбай Доспанбетовтің романы – әдебиетіміздің соңғы жылдарының татымды табысы екенін айтуға тиістіміз. Роман қазақ тілінің бай қорымен қоректенген. Жазушы өткен ғасырлардың тілдік, стилистикалық қазынасындағы асылды термелеп, көнеріп, көмескіленіп бара жатқан архаиканы бүгінгі тіліміздің кестесіне үйлесімді енгізіп қайтадан жарқырата түскен. Мәселен, «жаны түкке арзымайды» деген көненің еш сөкеттігі жоқ. Қайта «тұрмайды» деген етістіктің синонимдік қатарын көбейтіп, жарасымды естіледі. Құр ділмарлыққа салыну, шешен сөзді орнымен қолданбау көркем прозаға абырой әпермейтіні белгілі. Ал қазақтың шешендік сөздері билер аузынан төгілгенде сұлу шырайлы, төкпе, тасқынды, терең сырлы қасиетін ерлете түспек.

Жазушы Ұзақбай Доспанбетов иесін тапқан тіл типтендіру құралы ретіндегі рөлін ойдағыдай ойнайтынын жақсы түсінген. Ұзақбай Доспанбетов – кең өрісті, панорамалы, зерттелуі қапысыз, жаңалығы мол шығарма тудырып, мына төрт кітабымен қазақтың тарихи романы қорына елеулі үлес қосқан.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Доспанбетов Ұ. Абылайдың ақ туы: тарихи роман. Т. 1.– Алматы : Томирис 21, 2016. - 400 б.
2. Доспанбетов Ұ. Абылайдың ақ туы: тарихи роман. Т. 2.– Алматы : Томирис 21, 2016. - 440 б.
3. Жұмаділова Н.Т. Қ.Жұмаділов шығармаларының поэтикасы. Оқулық. – Қарағанды: «Болашақ-Баспа», 2008. – 202 б. – ISBN 5-691-91375-4.
4. Тебегенов Т. Адамтану суреткері <https://turkystan.kz/article/48816-aldaspannan-fotoreportazh>

БЕСМЕРТНО ИМЯ ТВОЁ, АБАЙ.

Махсутова Зауре Жасараловна
учитель школы-гимназии №22 им. М. Ауэзова
Кентау, Туркестанская область. Казахстан

***Аннотация:** В статье раскрываются особенности произведений великого казахского поэта и просветителя Абая Кунанбаева. Его стихи и проза отличаются высоким смыслом и богатством языка. Все они пронизаны нравственным содержанием и направлены на всестороннее воспитание молодого поколения.*

***Ключевые слова:** просветитель, поэт, наследие, стихи, «Слова назидания».*

Профессия учителя, несомненно, самая благородная, самая трудная и важная. Именно учитель играет главную роль в формировании будущего страны и всего человечества, ведь его личность влияет на несколько поколений молодых людей. Но для того, чтобы это влияние было действительно вдохновляющим, учитель сам должен глубоко осознавать и практиковать общечеловеческие ценности, быть примером для учеников. Его мысли, слова и дела должны быть в единстве (в совершенной гармонии). Настоящий учитель сознаёт ответственность своей работы, хорошо знает свой предмет, постоянно расширяет свои знания о нём и свой кругозор, относится к детям, которых он учит, с такой же заботой, как и к своим собственным.

Учитывая ориентированность нового образования не на «вкладывание», и на «извлечение», учитель должен умело направлять ученика к его внутреннему источнику знаний, задавая вопросы и создавая доброжелательную творческую атмосферу, в которой ученик мог бы максимально проявить себя.

В этом году исполняется 175 лет великому поэту и мыслителю Абаю Кунанбаеву (1845 - 1904). Юбилей Абая Кунанбаева будет отмечаться на международном уровне, в том числе в рамках ЮНЕСКО. Это – большая гордость и для нашей страны, и для всех казахстанцев.

«...Благодарим судьбу за то, что имеем в лице Абая такую достойную, гордую духовную опору». - слова нашего Первого Президента Нурсултана Назарбаева о великом Абае.

Абай Кунанбаев – великий родоначальник новой литературы в своей стране. Сегодня его знает весь мир. В связи с этим событием 10 ноября 2021 года в нашей школе был проведен классный час с учениками 5-х классов на тему «175 лет великому поэту казахского народа Абаю Кунанбаеву».

Это мероприятие призвано воспитывать уважительное отношение детей к своей истории и культуре своего народа.

Родители и дети остались довольны праздником, получили много положительных эмоций по общению с творчеством Великого поэта. Оно дает воспитание к созданию творческих, особых идей, трудолюбию, честности, свободному выражению своих мыслей, развитие поисковой, исследовательской деятельности учеников, воспитывает у детей чувство доброжелательности, преданности, гуманности через ознакомление с произведениями Абая.

Мероприятие было организовано и проведено преподавателями казахского языка и литературы Абишевым Т.М. и Махан Ж.Т. и учителями Гамурзаковым Г.М., Махсутовой З.Ж.

Цель данного мероприятия познакомить учеников с жизнью и всеми гранями творчества казахского поэта, философа, композитора, просветителя, мыслителя, общественного деятеля, основоположника казахской письменной литературы. Абай – культурное наследие не только казахского народа, а всего человечества.

На мероприятии были показаны фильм и презентация об Абае, исполнены песни, прочитаны слова назидания, проведена викторина на знание биографии и творчества великого поэта казахской степи. Библиотекарь школы специально для этого мероприятия подготовила и организовала выставку книг великого поэта казахского народа Абая.

Читая стихи поэта, Абай сравнивает современность и время, в котором жил Абай. Учащиеся читали такие стихотворения как «О, казахи мои, мой бедный народ», «Быстрый беркут любую добычу возьмет», «Зима», «Лето» и «Слова назидания». Центральная идея «Слов назидания» – вера в торжество гуманистических идеалов, в безграничные возможности родного народа.

Через века, акын, мы слышим твоё слово.

Абай родился 10 августа 1845 года в Семипалатинской области у подножия гор Шынгыстау. Изначально поэту дали имя Ибрагим. Две замечательные женщины – умная, справедливая, сердечная бабушка Зере и мать, добрая, остроумная Улжан воспитывали Ибрагима.

Он рос внимательным, впечатлительным мальчиком, за что мать дала ему другое имя - Абай (что значит «внимательный», «проницательный»). Под этим именем он прожил всю свою жизнь и вошел в историю. Абай происходит из знатного и богатого рода биев и аристократов. Получил хорошее образование – учился в семипалатенском медресе, а также в русской школе.

А.Кунанбаев с юношеских лет увлекался литературой (русской, европейской), а также работами восточных ученых. Абаем создано около 170 стихов, 56 переводов, написаны поэмы, «Слова назидания», «Қара сөздер».

На протяжении 20 лет чрезвычайно разносторонне расцветает гений Абая, он завоевывает необычайный авторитет, огромную и доселе в степи не встречавшуюся популярность. К нему стекаются акыны, певцы, композиторы, вокруг него толпится талантливая молодежь, создается социально-философская и литературная школы.

Сегодня имя Абая для многих людей на всех континентах стоит вровень с именами Шекспира, Гете, Пушкина и Мольера. Благодаря его произведениям, казахский народ прошел путь из пустынных веков прошлого к светлому будущему. Признанием его таланта и заслуг перед всем человечеством стало празднование юбилея для литературы и культуры Казахстана.

С интерактивной доски зачитываются слова – высказывания великих людей об Абае.

Алихан Букейханов: Абай представляет собой недюжинную поэтическую силу и является гордостью казахского народа. Чудные его стихи, посвящённые 4 временам года (весне, лету, зиме, осени), сделали бы честь знаменитым поэтам Европы.

Ахмет Байтурсинов: Первый поэт казахов Абай Кунанбаев. Ни в раннем, ни в позднем периоде истории казахов нет поэта, превосходящего его по величию духа.

Сабит Муканов: Не все гении – поэты, не все поэты – гении. Абай был и тем, и другим.

Чингиз Айтматов: Как олицетворение интеллектуальности, нравственной и духовной культуры своего народа, Абай есть, несомненно, национальное достижение мирового порядка.

Духовное наследие поэта – философа, поистине богатейшая энциклопедия. И чем дальше уходит то время, в котором жил Абай, тем сильнее чувствуешь его присутствие. Он призывал народ овладевать знаниями и перенимать культуру передовых народов, указывал на необходимость развития интереса и стремления детей к науке. «Если страстно полюбишь науку и само знание будешь считать достоянием, то оно даст тебе высшее блаженство. Тогда тыкрепишь в памяти то, что знаешь и будешь страстно стремиться познать то, чего ещё не знаешь».

1 чтец:

Поэт глядит на нас из далека
В открытом взоре мысли созиданий,
И поколениям новым на века
Он держит книгу мудрых назиданий.

Познав науки, найдёшь.

Иди на свет их благой,
И всё, что скажет другой,
Иль аксакал, или бай,
Сам взвесь ты, сам осознай.

Великие слова Абая могут служить
мудрым советом и в наши дни.

1 чтец:

Пока не знаешь — молчи.
Пока блуждаешь — молчи.
Не тешься блеском парчи,
Пустых забав не ищи.
Чтоб человеком ты был,
И вровень с веком ты был,
И не жил бы суетой,
Ты пять врагов покори
И пять друзей избери.

4 чтец

Поверь, о юноша, мне:
Бесценны знанье и ум.
Что чуждо их глубине —
Забудь, как суетный шум.
Достигни цели вполне,
Чтоб найденное сберечь.
На мудреца — сто глупцов,
Вот горькой истины речь.
Знай также, юный мой друг:
Не в слове близких своих
Ты правды проблеск найдёшь.
Убог привычный твой круг,
Где видят в истине ложь.
Душа невежды мертва,
Пусты без мысли слова.
И сам учись, и учи.

2 чтец:

Злословье, ложь, хвастовство,
Тщету пустую и лень
Смети с пути своего.
Правдивость, ясная мысль,
Упорство, скромность и труд —
Доверься — не предадут.
Будь чистым, зла сторонись,
К деяньям светлым стремись,
Чтоб разум жил добротой.
Пускай ученым не стал,
Пусть выпал жребий иной,
Но в жажде знанья залог
Твоей дороги прямой.

5 чтец:

Лишь знаньем жив человек,
Лишь знаньем движется век.
Лишь знанье — светоч сердец.
Лишённый учеников
Учитель — словно вдовец.
Людей суди по уму,
Но не по облику их.

3 чтец:

Не говори: «Не смогу».
Стремясь к познанию душой,
Сумеешь им овладеть.
Но, сторонясь, как чужой,
Затушишь искру души.
Богатство, счастье, покой,

6 чтец:

Разумен будь и правдив
В делах и думах своих, —
Так мудрецы говорят.
Пойми совет их простой
И, осознав, не забудь.
Да будет праведен путь,
Твоей души молодой!

Слышаться отдалённые звуки мужественной арии Абая «О народ мой» .

7 чтец:

Песнь его по степи летит!
Возносится до горных кручей!
На снежных пиках в вышине
И на скалистой крутизне
Мы видим след певца могучий!

Слово тридцать первое «Для того, чтобы запомнить советы и следовать им, нужно соблюдать четыре условия.

Первое: Надо быть сильным настолько, чтобы подавить в себе самолюбие, когда тебе дают совет.

Второе: Надо принимать умные слова сердцем, всей душой так, словно утоляешь ими жажду.

Третье: Следует по несколько раз повторять услышанное, чтобы закрепить его в памяти.

Четвёртое: Надо держаться подальше от вещей, которые изнашивают человеческий ум и заставляют его терять свои ценные свойства»

Многие умозаключения и поучительные выводы из книги актуальны и сегодня.

В стихах Абая звучит тревога за судьбу, будущее своего народа.

В творениях Абая явно прослеживается мечта поэта увидеть свой народ просвещенной, развитой и независимой нацией.

Великий Абай не застал зарю независимости, но его потомки строят сегодня свое суверенное государство.

Произведения Абая вдохновляют молодое поколение казахов на служение своему народу, поддерживают в нем стремление к просвещению, знаниям, к развитию наций через культуру. Они всегда актуальны. Жизнь Абая, «...который боролся с тысячами один», - пример непреклонного поиска правды и справедливости для потомков.

Абай, утверждая, что «поэзия – властитель языка...», сам был повелителем поэзии, «сыном не только отца, своего народа, но и всего человечества».

Великий сын казахского народа, Абай Кунанбаев, оставил в наследие прекрасные творения. В них воплощена вся его жизнь, его мечты о светлом будущем. Его пламенные стихи и мудрые «Слова назидания» никогда не утратят своей силы и свежести. Абай вечно с народом.

Я думаю, дети ознакомившись с творчеством великого поэта будут всегда помнить о чести, долге и справедливости. Почерпнув знания с чистого источника духовности, никогда не смогут причинить вред кому-либо, выйдут на прямую дорогу добра, знаний и уважения к своему народу, истории. Этот урок мудрости и служению обществу ученики запомнят надолго, а может на всю жизнь!

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК САТИРАСЫНДАҒЫ ТАҚЫРЫПТЫҚ-ИДЕЯЛЫҚ
ӨЗЕКТЕСТІК СИПАТЫ

Избасар Назерке Бақытжанқызы,
6B01707-Қазақ тілі мен әдебиеті ББ-нің 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Бөкен Гүлназ Сайлаубайқызы, PhD.,
қауымдастырылған профессор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ,
Көкшетау, Қазақстан

Аннотация: Мақалада қазіргі әдебиеттану ғылымындағы сатира жанрының дамуына әрі түрік әдебиетінің сатира жанрымен өзара үндестігіне шолу жасалады. Әдебиет пен сатира бір-бірінен ажырамас бөлшек болғандықтан, қазақ әдебиетін сатирасыз елестете алмаймыз. Өйткені, әдебиетті сын арқылы қайрап, қоғамды, халықты сатира арқылы сынап міней отыра, әзіл-әжуа мен келеке етіп ащы шындықты сүйектен өтер сөздермен күлкі арқылы жеткізу өнері. Әлемге әйгілі түрік сатиригі Әзиз Несин мен оны қазақ тіліне тәржімалаған Ғаббас Қабышев пен Есенжол Домбаевтың сатиралық еңбектері зерделенеді.

Кілт сөздер: әдеби байланыс, қазақ сатирасы, түрік әдебиеті, сатиралық жанр, аударматану

Әдебиет – сөз өнері, өнердің негізгі түрлерінің бірі. Бұл термин жазбаша түрде жазылған адам ойының кез-келген туындысын білдіреді. Сондықтан олар техникалық, ғылыми, анықтамалық, көркем, публицистикалық, деректі, мемуарлық, оқу әдебиеттерін ажыратады. Әдебиет-жазбаша және кейде ауызша материалды сипаттау үшін қолданылатын термин. Латынның «әріптермен жазылған жазу» дегенді білдіретін әдебиет сөзінен шыққан «әдебиет» сөзі көбінесе поэзия, драма, көркем әдебиет, деректі фильм, кейбір жағдайларда журналистика мен әндерді қоса алғанда, шығармашылық қиял туындыларына қатысты.

Сатира – әр түрлі күлкілі құралдардың (әдістердің) көмегімен құбылыстарды поэтикалық қорлауды, айыптауды білдіретін өнердегі күлкілі көріністің айқын бейнесі: сарказм, ирония, гипербола, гротеск, аллегория, пародия және басқалар. Онда Гораций, Персий және әсіресе Ювенал айтарлықтай жетістіктерге жетті, ол оның еуропалық классицизм үшін кейінгі формасын анықтады. Саяси сатира жанрына ақын Аристофанның Афины халық билігі туралы шығармалары әсер етті. Сатирадағы әзіл тікелей сынды сұйылту үшін қолданылады, әйтпесе сатира уағыз сияқты көрінуі мүмкін. Ал бұл алғашқы сатиралық шығармаларға тән.

Әдебиет – бір халықты екінші халыққа кеңінен таныстырып, оларды өзара табыстыратын, бір-бірін өзара шын пейілден құрметтеуге үндейтін, қысқасы, рухани теңестіретін өнер екені мәлім.

Осыған орай әдебиеттің көтерер жүгі мен атқарар міндеті ерекше. Әлем халықтарының сонау ілкі заманнан қалыптасқан діни, рухани, наным-сенімдік дүниетанымының айнасы, поэтикалық құдіретін танытушы әдеби мұраларды толыққанды етіп өзге тілдерге аудару мәселесі біздің елде ХХ ғасырда бой көтере бастады. Қазақ сатирасының дамуындағы ерекше кезең 1960-1990 жылдарда қазақ оқырмандарына ана тілінде ұсынылған шығармалардың дені орыс тілінен аударылғандықтан, түпнұсқамен тең дәрежелес тәржімалануы деген шартты түрде алынады. Қашанда автордың өз нұсқасының шоқтығы биік тұрары анық.

М.Әуезовтің: «Сатира әсте өмір шындығынан тыс тұрған жағдайдан тумайды. Қайта өмірдегі мол міннен, сан сорақыдан, көп көргенсіздіктен туады. Соларды жиып топтайды да, сатира обобщение жасайды» [1.68] - деген пікірінің маңыздылығы осында.

Жалпы, басқа тілдерден аударылған шығармаларды зерттей отырып аударма саласында артықшылықтар мен кемшіліктер, жарық және қараңғы жақтар бар екенін байқауға болады. Зерттеу еңбегіміздің нысаны болып отырған Әзиз Несин шығармалары туралы айтуға болады. Бірақ ең бастысы – салмақты да салауатты, мазмұнды да мағыналы өнер туындыларының ана тіліміздегі жарық көріп, халық игілігіне айналуы. Қазақ жазушыларының орыс тілінен аударылған романдары мен әңгімелері жыл сайын ондаған баспа табақ көлемінде он мыңдаған данамен шығып жатыр. Әрине, бұл жақсы екеніне күмән жоқ. Бірақ кейбір аудармалардың түпнұсқадан ауытқып кетуі де кездеседі. Түркия жазушылар синдикатының перзиденті, дүние жүзінде бейбітшілік сақтау қозғалысының белгілі белсенді мүшесі Әзиз Несиннің күлкісі қазақ жеріне келгеніне де біраз болды. Қазақ жазушыларының бірер буын өкілдері кезінде Әзиз Несин әңгімелерін аударып, күнделікті баспасөз беттерінде жарияланды. Айта кететін бір жайт – оның түпнұсқадан, негізінен, түрік тілінен тікелей қазақшаға аударылмағандығында. Олай дейтініміз – алдымен орыс тіліне, сонан соң қазақ тіліне аударылуында.

Қазіргі кезде Қазақстан Түркия елімен экономикалық қарым-қатынас орнатып келе жатқанда, бұл алда оң шешімін табар деп сенуге болады. Түріктің сатирик қаламгерінің қазақ тіліне аударылуы әдеби ағымға үлкен ықпалын тигізеді анық. Атап өткеніміздей, заманының заңғар жазушысы өз қоғамының қисық жақтарын әшкерелеп, күлкінің өткір тілімен түйреген реалист. Қорыта келе айтарымыз, қазіргі кезеңде қарым-қатынасқа деген ұмтылыстың дамуы, елдер мен халықтар арасындағы экономикалық, саяси, мәдени байланыстар ауқымының кеңеюі тек қана аударма ісінің ілгерілеуі мен білікті мамандарды қажет етіп қоймай, сонымен қатар тәржіма қызметінің көптеген зәру мәселелерін күн тәртібіне ұсынып отыр. [3]

1960-80 жылдары қазақ сатирасы дамуының шарықтау кезеңі саналады. Сатира жанры мазмұн жағынан да, пішіні жағынан да толығып, дәстүрлер жалғастығы дамып, әдебиеттің келелі саласына айналды. Бұл кезеңде сатиралық шығармаларда аудармашылардың үлкен мектебі қалыптасты. Көркем аударма тек тәжірибелік мектеп болып қоймастан, белгілі бір деңгейде сатиралық жанрлардың дамуына, жаңаша көркемдік әдістермен байи түсуіне де ықпал етті. Әдебиеттегі халықтық сықақтың қайнар көзі, бастауы халықтың ауыз әдебиеті болды. Өйткені қашан да сықақ – халықтың рухани күші мен қуатының кепілі.

Қазіргі қазақ сатирасы жаңа ғасырдың жаңаша талаптарына сәйкес адамды жан-жақты жетілдіруде тәуелсіз еліміздің алға қойған міндеттерін жүзеге асыруға кедергі келтіретін кесір-кесепаттарға қарсы күресте айбынды қаруға айналып отыр. Алпысыншы жылдардың орта шеніне дейін поэзиялық сатира алдыңғы қатарда болды, ал одан беріректе прозалық сатираға ойысу, сықақ әңгімелерге бой ұру байқалды. Әрине, сатирада автордың идеясы мен көзқарасы, арманы мен аңсағаны жағымды түрде ашық айтылып, көпке жария етіле бермейді. Әшкереленіп, сықаққа ілінген болмыс құбылыстар оның қарама-қарсы идеалы ретінде түсіндіріледі. Әдебиет – бір халықты екінші халыққа кеңінен таныстырып, оларды өзара табыстыратын, бір-бірін өзара шын пейілден құрметтеуге үндейтін, қысқасы, рухани теңестіретін өнер екені мәлім. Осыған орай әдебиеттің көтерер жүгі мен атқарар міндеті ерекше. Әлем халықтарының сонау ілкі заманнан қалыптасқан діни, рухани, наным-сенімдік дүниетанымының айнасы, поэтикалық құдіретін танытушы әдеби мұраларды толыққанды етіп өзге тілдерге аудару мәселесі біздің елде ХХ ғасырда бой көтере бастады.

Сатира – әлем әдебиетінде ерекше орын алған жанр. Сатираға қалам тербеген қаламгерлердің ішінде өзіндік ерекшеліктерімен, көркемдік шеберліктерімен әлем әдебиетінен орын алған сатириктер бар. Соның ішінде шығармалары дүниежүзіне танымал әйгілі түрік жазушысы Әзиз Несинді ерекше атауға болады. Жазушының есімі өлең, әңгіме, ертегі, роман, пьеса, новеллалармен де танымал. Қазақ оқырмандарына Ә. Несиннің соңғы топтағы туындылары, яғни новеллары өте етене таныс. Жазушының сатиралық шығармалары, «Футбол королі» романын Ғаббас Қабышев қазақшаға аударғаны мәлім. [3]

Әзиз Несиннің есімін естіген жұрттың езуіне бірден күлкі үйірілетіні сөзсіз. Бірақ үркі топырағында дүниеге келген жазушы, сатириктің өмір жолы шығармаларындағыдай күлкілі, керемет болған жоқ. Ол 1915 жылы Стамбул қаласында Хайбелиад деген жерінде дүниеге келген. Бұл Бірінші дүние жүзілік соғыс жүріп жатқан кезең еді. Өз өмірбаянында Әзиз мұны былайша баяндайды: «Туған жерім Хейбелиад қалталылардың мекені еді. Ондай жерде мен сияқтылар тұруға тиіс емес екен. Әйтсе де мен қалтасы қалың қаһарлы түріктердің сол жұмағында туыппын. Ал бұл дүниенің мықтылары кедейлерсіз күн көре алмайтыны анық қой. Сондықтан біз Хейбелиадты мекендеп тұра беріппіз. Мен өзімнің бай, текті, атақты әулеттен шықпағанымна күні бүгінге дейін шүкіршілік етемін». [2]

Ә. Несин шығармаларындағы қоғамның ащы шындығын, ауыр ақиқатын ашатын ұятты қысқа әңгімелерінің сюжеттік-композициялық құрылымына, көркемдік-идеялық тәсілдеріне баса көңіл аударылады. Жазушының дүниетанымы, көзқарасы өзі өскен ортасының жемісі екені ақиқат.

Әзиз Несиннің новеллалары да сол қоғамның бітеу жараларын аша отырып, ертеңгі күнге деген үмітін жоғалтпады. Саяси билік Әзиз Несинді ең сенімсіз адам деп сынаса да, халық алдындағы беделінің өсуіне бөгет бола алмады. Өйткені оның таланты, шеберлігі кедей, қорғансыз адамдардың жоғын іздеуге арналады.

Әзиз Несин әлем әдебиетінің тәжірибесі мен жетістігінен көп үйренді. Егер әр әдебиетте ұлттық тарихи сипат болады десек, ондай әдебиет әлемдік аренаға да бөгетсіз шыға алады. Әзиз Несин маңызды әлеуметтік жағдайларды айту үшін халыққа етене жақын танымал әрі қысқа әңгімелерге арқа сүйеді. Қысқа әңгіме жазған кезде көркемдік тәсілдерге, көркемдік құралдарға өте үнемшіл болу керек. Бірақ сатираның сатира екендігі, туындының көркем шығарма екендігі ұмытылмау керек. Сондықтан Әзиз Несиннің әр кейіпкері әр түрлі әлеуметтік типке тиесілі нышандық сипаттарға ие. Қазақ әдебиетіндегі сатира ғасырлар бойы қордаланып келген бай ауыз әдебиетінен бастау алады.

Сатира жаңа дәуірде жаңа күшке ие болды. 30-50-жылдар аралығында қазақ сатирасы, соның ішінде драматургия, поэзиядағы сатира едәуір қарқынмен дами бастады. Сатира замана талабына сай талай өзгерістерге ұшырап халқымыздың эстетикалық талабын қанағаттандыра отырып жаңа дәуірмен ұштасты. 60-жылдардан бертінгі уақытта әдебиетші Мәтжан Тілеужанов сатира саласында «Юмор жайын ойласақ», «Ғ. Мүсірепов әңгімелеріндегі юмор», «Сатира сапта тұрса...» деген бірқатар мақала жариялап, аталмыш еңбектерінде кейіпкер бейнесін сомдаудағы юмордың мағынасын, Ғ. Мүсірепов шығармасындағы юмор реңктерінің молынан қолданылғандығын, сол уақыттағы қазақ сатирасының хал-жағдайы, басқа да сатириктердің жеткен жетістіктері, сонымен қатар кемшіліктері туралы да құнды пікірлер айта білді.

М. Тілеужанов сатиралық шығармалар жазуда жазушылық шеберлік пен батылдық жетіспейтіндігі туралы анық айтады. Сатиралық әңгіме жазуда О. Әубәкіров, Ғ. Қабышев, Е. Домбаев, С. Әлжіков сынды ақын-жазушылардың біршама төселіп қалғандықтарын

айта келе, олардың, яғни айтылған пікірлері дәлелді болу үшін сықақшылардың жарық көрген жинақтарын алға тартады.

Зерттеушілер қазақ сатирасының туу, қалыптасу дәуірін 1917-1925 жылдар арасы деп көрсетеді. Сатира тамыры, әрине, ол қазақ халқының бай фольклоры мен XVIII-XIX ғасырлардағы әдебиетінде жатыр. Дегенмен де қазақ сатирасының үйренген, өнеге алған мектебі ол – орыс халқының классикалық сатирасы. Алғашқы кезеңде-ақ қазақ сықақшылары өнербілімге бой ұрып, орыс тілін, орыс әдебиетін үйреніп, Гоголь мен Салтыков-Щедриннің, Горький, Чеховтың сатиралық мұраларынан үйренді, үлгі-өнеге алды. Беріректе олар Маяковский мен Бедныйдан, одан кейін Ильф пен Петровтан, Кольцов пен Заславскийден сатираның жаңа үлгісін көрді. Қазақ сатирасының туып, қалыптасу жолдарын айқындауда, даму кезеңдерін белгілеуде, жүйелеуде жаңа серпін байқалып, сатира теориясы жаңа бағытта, құнды зерттеулермен дами бастады. Жанрдың түпкі бастау көздері шығу тегі мен қалыптасу арналары зерттеліп, ғылыми айналымға тың да сүбелі еңбектер енді. Қазақ жазушыларының орыс тілінен аударылған романдары мен әңгімелері жыл сайын ондаған баспа табақ көлемінде он мыңдаған данамен шығып жатыр. Әрине, бұл жақсы екеніне күмән жоқ. Бірақ кейбір аудармалардың түпнұсқадан ауытқып кетуі де кездеседі.

Әзиз Несиннің күлкісі қазақ жеріне келгеніне де біраз болды. Қазақ жазушыларының бірер буын өкілдері кезінде Әзиз Несин әңгімелерін аударып, күнделікті баспасөз беттерінде жарияланды. Айта кететін бір жайт – оның түпнұсқадан, негізінен, түрік тілінен тікелей қазақшаға аударылмағандығында. Олай дейтініміз – алдымен орыс тіліне, сонан соң қазақ тіліне аударылуында. Қазіргі кезде Қазақстан Түркия елімен экономикалық қарым-қатынас орнатып келе жатқанда, бұл алда оң шешімін табар деп сенуге болады.[3]

Танымал түркітанушы Л.О. Алькаева: «XX ғасырдың 40-60-жылдарындағы бүкіл әлемдік әдебиеттен талантты түрік жазушысы Әзиз Несин сияқты сондай атақты, қазіргі өмірімізбен сондай үндес сатирик табу, әрине, өте қиын. Ә. Несин көркем зерттеуге капиталистік шындықты суреттейтін материалдар қалдырады» [4. 1969:17].

Түрік әдебиетінің сыншысы Ферит Онгерен: «Әзиз Несиннің әңгімелері – бұл құнды құжаттар. Осы құжаттар арқылы келешекте египеттік папирустар сияқты құнды біздің еліміздің де белгілі бір кезеңін зерттеу болады», – дейді. Түрік әдебиеттанушысы тахир Алангу Әзиз Несин шығармашылығындағы ертегілердің өзіндік ерекшелігін әдеби ағымға қажетті қызықты жаңалық деп бағалайды.

Әзиз Несин – әдебиет өнерінің сатира жанрында аса көзге түскен, қаламгерлер тарапынан ерекше орынға ие болған қаламгер. Әзиз Несин өз әңгімелер жинағына былай деп жазады: «Түрік сатирасының басқа әдебиет жанрынан айырмашылығы, ол қарапайым халықты меңзейді, халыққа қызмет етеді, халық сөзін сөйлейді. Біздің халық, біріншіден, ішкі жан дүниесін шығарып шерін тарқату үшін, екіншіден, өз еріктері мен бостандықтарын қорғау үшін сатираны пайдаланады». Әзиз Несин шығармалары Иранда, Германияда, Болгарияда, Грецияда, Румынияда, Венгрияда, Польшада, Югославияда жарық көріп, туындылары орыс, әзірбайжан, эстон және армян тілдерінде аударылған. Қаламгер өзі өмір кешіп жүрген ортаның, әлеуметтік құрылыстың тауқыметіне төзгісі келмегендіктен, сол тауқыметтің құбылмалығына күледі, күлу себебіне қатты қынжылып, күрсінеді.[3,13]

Белгілі қазақ жазушысы Есенжол Домбаев 80-ші жылдары сатираға толығымен ауысады. Оның "Біздің ауылда қыздары бола берді", "Біздің класстың қыздары", "өтірік әңгіме", "Ғашықтар тұралы баллада", "Аман жүрші, ақ келін", "Қар" комедиялары оқырманның жүрегіне жол тапты. Әсіресе, бірнеше жыл қатарынан М. Әуезов атындағы Қазақ академиялық драма театрының сахнасына қойылған "Желіккен жеңгелер" пьесасын

ерекше атап өтуімізге болады. Жазушы Е. Домбаев Н.В. Гогольдің "Мұрын" повесін, М.Салтыков-Щедриннің "Бір қаланың тарихы" драмасын, серб сатиригі Б. Нушичтің "Менің өмірбаяным" (Оспанхан Әубекеровпен бірлесіп жазған), Болгар сатиригі Чудомир "Ескерткіш", белгілі түрік әзілкеші Азиз Несиннің әңгімелерін қазақ тіліне аударды. Оның Әзиз Несиннен «Ақша Құдайлары» атты әңгімесінің сатиралық болмысын сақтай отыра қазақ халқына жеткізе алғанын көреміз. Орысшадан қазақшаға тәржімалағанда оқырманды өзіне баурайтын әдеби сөздерді қолдана аударған.

Жазушы, сатирик, аудармашы Ғаббас Қабышұлы ерекше айтып өткен жөн. Ол әзіл-сықақ, әңгіме, хикаят, сын, көркем очерк, көсемсөз, мақала жазды және 14 жинақтың авторы. Орыс әдебиетінен А.Чехов, Д.Ленч, С.Михалковтың, украин әдебиетінен О.Вишнянның, серб әдебиетінен Б.Нушичтің әңгімелерін, түрік әдебиетінен Ә.Несиннің «Футбол королі» сықақ романын, таңдаулы әзіл-сықақ әңгімелерін, (жиыны 2 кітап), молдован әзілқойы А.Бусуйоктың «Менің париждік нағашым» хикаятын аударған. «Мінездеме», «Мысықта сақал неге жоқ?», «Күлеміз бе, қай-теміз?», «Тарихта қалғың келе ме?», «Бұл әлгі кім ғой...», «Халіңіз қалай?» «Кадр мәселесін... мәселе шешеді», «Жетім жиналыс», «Смех и слезы», «Екі хикая», «Көлденең кітап», «Сағыныш сазы», «Адамның кейбір кездері», « Жолаушылар », «Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай...», «Төрт хат», «Тарғыл тағдыр», «Гүл аңсағай бір ғұмыр. Айғыр кемпір.», «Удай уәде», «...изация», «Арыңның сөзін айта біл. Скажи все по совести», «Анау-мынауизация» атты кітаптардың авторы. Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты (2005). [5]

Ғаббас Қабышұлы Әзиз Несиннің сонымен қатар, «Нау емене?» атты аудармалар жинағы, «Еріксіз есалаң» әңгімесін, 344 беттік «Сықыр айна» сатиралық шығармалар жинағын шығарған, оның ішіне «Жер аударылғанда», «Кәдімгі есекпіз», «Адам болмаймыз», «Әпенді қалқам», «Ахмет бей мен өгіз», «Тіс щеткасының қылы» сынды әртүрлі 58 тақырыптағы аудармаларын енгізген.

Кез келген әдебиеттегі шығарманың, тіпті әдебиеттің өзінің әр халыққа тән өзіндік сол халыққа ғана тиесілі ерекшеліктері болады. Оны айқындап ажыратып дәлме дәл өзге тілге аудару мүмкін емес, әсте дұрыста болмауы мүмкін. Ал сөз етілген осы Есенжол Домбаев пен Ғаббас Қабышұлы түрік тілінің, қоғамының ұлттық ерекшелігін сақтай отыра әрі оны қазақ еліне түсінікті етіп аударулары өте көп еңбекті қажет еткені белгілі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан жазушыларының III съезі, 1956, 68б.
2. Әзиз Несин. Әзілдің шыңына жеткен Әзиз Несин-Жаңалықтар (oinet.kz)
3. Тастемирова Г. А. Қазақ және түрік сатирасындағы шығармашылық байланыстар. pps.kaznu.kz/ru/Main/FileShow2/21004/84/2/4/0/
4. Алькаева Л.О. О сатире Азиза Несина / Теоретические проблемы восточных литератур. Москва, 1969 б.
5. Ғаббас Қабышұлы. Ғаббас Қабышұлы еңбектері - Bilim - All

УДК 81'25

АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ СЛЕНГ В КИНОПЕРЕВОДЕ

Давыдова Валерия Романовна

студент ФГАОУ ВО «Южный федеральный университет»

Научный руководитель – Абакумова Ирина Анатольевна

Кандидат педагогических наук, доцент

Аннотация: В данной статье раскрывается определение термина 'сленг', перечисляются способы его перевода на основе американских сериалов и приводятся примеры. Более того, подчеркиваются стилистические разновидности двух языков.

Ключевые слова: сленг, сериалы, нормы языка, способы перевода, трансформации.

Во все времена наш литературный язык являлся огромным достижением для всего народа, проживающего на нашей территории. Литературный язык легко заметить и разглядеть в целом списке сфер человеческой деятельности: культуре, искусстве, политике и многих других. Стоит отметить, что литературный язык, в отличие от национального языка, не является таким разносторонним и многогранным. Литературный язык включает в себя только общепринятые нормы употребления, его использование довольно ограничено, чего не сказать о национальном языке, который включает в себя различные виды диалектов, не общепринятых норм, а также сленг, о который является ключевой темой в данной статье.

Эта тема как никогда актуальна и значима, ведь без точного знания перевода сленга, его значения в той или иной ситуации, невозможно наверняка точно перевести иностранный фильм, сериал, музыку или даже текст.

Нельзя не отметить и сам термин «сленг» как достаточно обширное понятие, включающее в себя несколько подвидов.

В термин «сленг» входят не только шуточные, ироничные слова, обладающими нейтральным восприятием, но и те слова и выражения, которые не входят в группу литературного языка, но и, более того, могут осуждаться в обществе образованных и интеллигентных людей. Рассмотрев разносторонность данного понятия, можно вывести следующий общий термин: «сленг» — это слой нелитературной лексики (т.е. лексики, выходящей за рамки литературного стандарта), зафиксированной, главным образом, в специальных словарях сленга и используемой одними носителями языка (представителями разных социальных групп) с целью обособления от других носителей языка.

В современном мире понятие «сленг» постоянно расширяется. Сленг все больше и больше начинает включать в себя различные не литературные формы, такие как жаргоны, диалекты, просторечия и даже вульгарные слова и выражения. Таким образом, многие переводчики в своей работе сталкиваются большими трудностями, когда перед ними встает задача перевести сленг с одного языка на другой, учитывая различные культурологические и социологические особенности, местность, окружение и так далее.

Так, выделяется два способа перевода сленга из одного языка в другой: **прямой (буквальный)** и **непрямой (переносный)**. Также можно выделить терминологию советского лингвиста Л.С. Бархударова. Ученый лингвист выделяет два способа перевода сниженной лексики – «**трансформационный**» и «**интерлинеарный**».

Если говорить про второй способ перевода, а именно на интерлинейный, то этот способ достаточно мало употребляем по сравнению с первым (трансформационным), так как при использовании этого способа переводчики часто сталкиваются с нарушениями узуальных норм языка, а также встает большой вопрос о переводческой адекватности.

Рассмотрим перевод из контекста сериала «The Big Bang Theory» или «Теория большого взрыва» (сезон 01, эпизод 08):

«What can I say? He'll never shit a seamen's turd»

Следующую фразу можно отсылать к людям, которые никогда не смогут стать отличными моряками. Однако, в данном случае прямой или интерлинейный перевод невозможен, так как нарушаются узуальные нормы языка и переводчик встречается с проблемой столкновения коммуникативных норм двух языков. В американском английском использование такого грубого слова как «shit» в обычном разговорном языке является нормой, тогда как в русском языке перевод данного слова имеет более грубые эквиваленты, для которых употребление в обычной жизни совсем не является нормой, а наоборот, служит посылом невежества и сниженной лексики.

Таким образом, данную фразу можно перевести как:

«А что мне сказать? Этому щенку никогда не стать морским волком».

Стоит отметить, что в наиболее частых случаях переводчики прибегают к использованию непрямого способа перевода или, как его еще называют, к трансформации. Переводческие трансформации хороши тем, что создают максимально лексически похожий аналог, без нарушений узуальных норм языка и переводческой адекватности. Происходит некая перекодировка при переводе, которая осуществляется в процессе изменения стилистических норм и стилистического содержания в исходном тексте. Одним из видов лексической трансформации является конкретизация.

Конкретизацией называется замена слова или словосочетания исходного языка с более широким референциальным значением словом или словосочетанием переводящего языка с более узким значением. Конкретизация может быть языковой и контекстуальной (речевой).

При языковой конкретизации замена слова с широким значением словом с более узким значением обуславливается расхождениями в строе двух языков — либо отсутствием в переводящем языке лексической единицы, имеющей столь же широкое значение, что и передаваемая единица исходного языка, либо расхождениями в их стилистических характеристиках, либо требованиями грамматического порядка.

Относительно контекстуальной конкретизации можно сказать, что главными ее характеристикой совсем не является расхождение в культурной сфере языков, а скорее стилистические факторы, как например необходимость завершения фразы, цель достижения большей изящности, а также стремление избавления от повторов и тавтологий.

«You could hear him putting away his toilet articles».

«Слышно было, как он убирает свои мыльницы и щетки»

(«The Big Bang Theory» «Теория большого взрыва» сезон 02 эпизод 09)

Еще одним видом лексической трансформации является генерализация. Генерализация наряду с конкретизацией имеет противоположный характер. В то время как при конкретизации лексические единицы исходного языка обширны в значении, и они переводятся в язык превращаясь в более узкие термины, то при генерализации происходит замена единицы исходного языка, имеющей более узкое значение, единицей переводящего языка с более широким значением.

К примеру, «*Who won the game?!*» said. «*It ' s only the half*».

«- *А кто выиграл?! — спрашиваю. — Еще не кончилось*»

(«The Big Bang Theory» «Теория большого взрыва» сезон 04 эпизод 02)

Под антонимическим переводом понимается комплексная лексико-грамматическая замена, сущность которой заключается в трансформации утвердительной конструкции в отрицательную или наоборот, отрицательной в утвердительную, сопровождаемой заменой одного из слов переводимого предложения.

«*I ' m not kidding*».

«*Я вам серьезно говорю*»

(«Friends» «Друзья» сезон 05 эпизод 06)

Здесь также происходит замена отрицательной конструкции на утвердительную и замена выражения *to be kidding* шутить его антонимом «говорить серьезно».

Также среди лексических переводческих трансформаций встречаются приёмы опущения и добавления. Опущением называется приём, при котором лексически и семантически избыточные слова подвергаются извлечению из текста. Ими могут быть грамматически избыточные элементы (артиклы, притяжательные местоимения...) или лексемы, особенно парные синонимы.

«*When I think of some of the Persians, the Hindus, the Arabs I knew, when I think of the character they revealed, their grace, their tenderness, their intelligence, their holiness, I spit on the white conquerors of the world, the degenerate British, the pigheaded Germans, the smug self-satisfied French*».

«*Когда я думаю о некоторых персах, индусах, арабах, которых я знал, когда думаю о качествах, которые я открыл в них, их изяществе, нежности, уме, их святости, я плюю на белых завоевателей мира: дегенеративных британцев, свиноголовых немцев, самодовольных французов*»

(«The Big Bang Theory» «Теория большого взрыва» сезон 05 эпизод 02)

Таким образом, можно сделать вывод о том, что существуют десятки способов перевода сленга из одного языка в другой. Все для того, чтобы в итоге получился наиболее точный перевод, так как он играет очень важную роль при воссоздании слов фраз и эмоций в другом языке. Перевод не должен быть просто «копированием» сленга другого языка. Он должен быть отражением, поной передачей смысла с использованием стилистический единиц другого языка, а также средствами культуры, эпохи и общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Особенности перевода американского сленга (на материале сериала «Теория Большого взрыва») Выпускная квалификационная работа Воробьева Ю.С.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. М., 2008. 240 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высш. шк., 1990. 253 с.
4. Латышев Л. К. Технология перевода. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 320 с.

УДК 37.016:811.111

МОДЕЛИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ CLIL ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Есмуканова Алия Салимовна

магистрант факультета иностранных языков СКУ им.М.Козыбаева

Научный руководитель –Олькова Ирина Александровна

Петропавловск, Казахстан

Аннотация: В статье описывается технология CLIL как инструмент, применяемый при обучении иностранным языкам в средней школе. Современная система общеобязательного среднего образования требует интеграции учебных предметов, которая в свою очередь помогает школьниками учиться критически мыслить, уметь комплексно решать поставленные задачи на уроке, добиваться целей, используя иностранный язык.

Цель данной статьи - рассмотреть сущность понятия CLIL, методические подходы и модели, используемые в рамках технологии предметно-языкового интегрированного обучения иностранным языкам и проанализировать ее роль в системе общего среднего образования. Поставлены следующие задачи: изучить содержание понятия CLIL и описать некоторые методы и модели данной технологии, обозначив ее роль в системе образования.

Ключевые слова: CLIL, технология, иностранный язык, мотивация, интеграция, таксономия Блума, модель

В настоящее время в образовательной системе Казахстана активно используется предметно –языковое интегрированное обучение предметам. Согласно закону РК об образовании целесообразно усилить интеграцию содержания учебных предметов через которую реализуется трехязычие [1].

И если говорить о развитии языковых навыков, приобретаемых на занятиях по предмету «Английский язык», то учащиеся используют эти навыки при изучении таких предметов как биология, химия, география, история, математика, которые преподаются на родном для них языке, то есть на казахском или русском языках. Такой вид обучения осуществляется посредством использования технологии CLIL (Content and Language Integrated Learning), которая подразумевает изучение учебного предмета посредством иностранного языка.

В настоящее время педагоги, преподающие иностранные языки, пытаются развивать знания и способности своих учеников, используя современные технологии обучения. Учащиеся, в свою очередь, должны быть мотивированы к изучению языка, знать с какой целью они изучают предмет, где практически возможно его использовать. На помощь педагогу приходит технология CLIL (Content and Language Integrated Learning).

Впервые этот термин был использован в 1994 году Дэвидом Маршем, для того чтобы преподавать английский язык бизнесменам. Он дает следующее определение CLIL: «Предметно –языковое интегрированное обучение относится к любому сфокусированному на двух предметах образовательному контексту, в котором дополнительный язык используется как средство при обучении неязыковому предмету» [2].

Во-первых, предметно –языковое интегрированное обучение помогает сформировать межкультурные знания и миропонимание.

Во –вторых, дает возможность изучить особенности других стран, включает в себя более широкое содержание других культур, развивает межкультурные навыки общения, подготавливает для интеграции в мировое пространство.

CLIL основывается на следующих моделях:

- ✓ принципе четырех «С»: Content –содержание, Communication –общение, Cognition –мыслительные способности, Culture –культурологические знания [3];
- ✓ таксономии Блума;
- ✓ Cummin’s Quadrant.

При использовании принципа четырех «С» педагог ставит следующие задачи: использовать мыслительные навыки учащихся, жизненный опыт; улучшить уровень произношения, достижение знаний содержания предмета. Культурологический фактор побуждает учащихся к совместной работе, обмену опытом, сотрудничеству, помощи, взаимоуважению.

Для успешного усвоения предмета используется естественный, реальный и понятный контент, учитывая предыдущие знания учащегося, позволяющий быть активно задействованным в ролевых играх, в решении конкретных задач и так далее. Стимулирование к коммуникации достигается такими способами как: оформление класса при помощи постеров, наглядных картинок, scaffolding, выбором как поступить в той или иной ситуации, сокращением Teacher talking time (TTT) и увеличением Students talking time (STT). Все это ведет к уменьшению стресса и созданию благоприятной атмосферы для обучения иностранному языку в интеграции с предметом [4].

Педагогам стоит брать во внимание, что метод scaffolding действует на уровне внедрения нового содержания. Если CLIL урок проводится только как повторение учебной программы на иностранном языке, мотивация и познавательная активность могут оказаться под угрозой.

Двухсторонний подход – одновременное изучение содержания и языка знаменует собой отход от обычной практики как в преподавании предметов, так и в преподавании языка. Это расхождение стало более явным, поскольку исследования CLIL привели к появлению концепции тройного фокуса, в соответствии с которым цели содержания и языка преследуются навыками мышления [5].

Было выявлено, что CLIL действует как усилитель изменений, так как предоставляет педагогам значительные возможности для переосмысления образовательной практики и стремление к повышению успеваемости и эффективности в изучении английского языка. Вольф говорил о том, что: «Подход CLIL основан на хорошо известном предположении, что иностранные языки лучше всего изучать, уделяя в классе внимание не столько языку, его форме и структуре, сколько содержанию, которое передается через язык» [6].

Развитие мышления учащихся на уроках иностранного языка, в свою очередь возможно путем мотивации, которая в последствии повышает степень продуктивности обучения у учащихся. Для того, чтобы последовательно и системно следить за качеством процесса обучения используется одна из эффективных технологий - таксономия Блума (Рис.1). Согласно В.М.Чирковой,

К.С.Итinson, таксономия образовательных целей Блума является мощным инструментом для разработки целей обучения, поскольку она объясняет сам образовательный процесс [7].

Эта технология применима при изучении иностранных языков и при реализации учебных целей различного уровня, в данном случае при предметно–языковом интегрированном обучении, являясь инструментом интеллектуального развития учащихся.

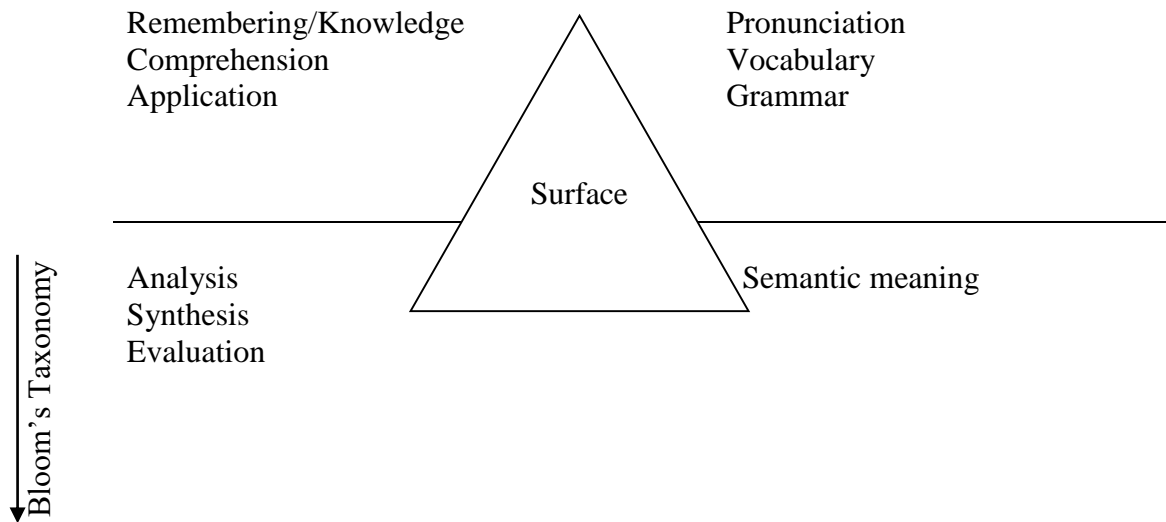

Рисунок 1 – Таксономия Блума

Следующей актуальной моделью обучения, основанной на таксономии Блума является «Cummin’s Quadrant» (Рис. 2).

Предложенная Дж.Каммином система квадрантов помогает систематизировать мышление, ставить сложные задачи перед учащимися, развивать когнитивные способности учащихся. При помощи этого метода ученики изучают язык и предмет начиная с легких задач, переходя к более сложным, связывая весь изучаемый контент с реальным опытом [8].

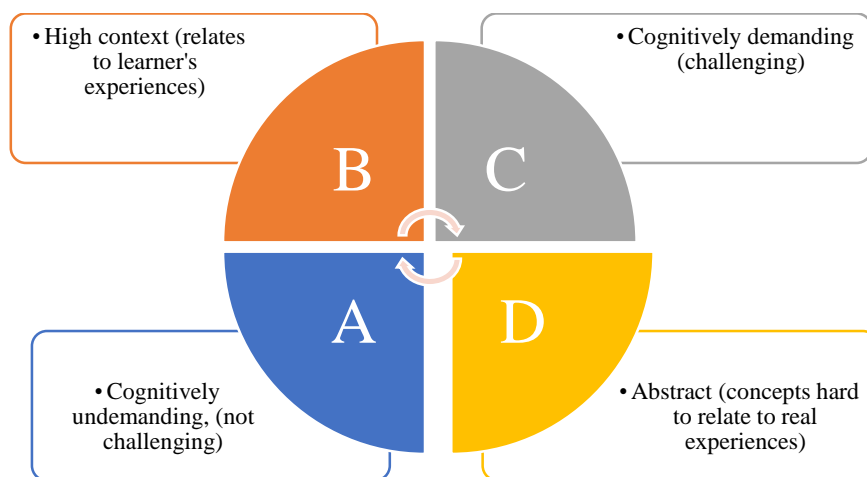

Рисунок 2– Cummin’s Quadrant

Таким образом, целесообразность применения технологии CLIL состоит в том, чтобы обучить иностранному языку через содержание образования, при этом

мотивировать учащихся к обучению, развивать мышление и навыки коммуникации; в повышении успеваемости и эффективности изучения иностранного языка; в формировании миропонимания и межкультурных знаний. При планировании занятий с использованием данной технологии соблюдается определенный порядок действий, отбирается и анализируется материал, планируются модели обучения и принципы. Технология CLIL и ее методы могут быть чрезвычайно эффективны на всех этапах внедрения этой технологии в образовательный процесс средней школы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования» // Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 5 августа 2022 года № 29031
2. Marsh D. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension Actions, Trends and Foresight Potential // 2002. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/htm>
3. Сыдык Л.С., Книсарина М.М., Егизбаева Л.Е., Турдалина К.Б., Таушанова М.К. Роль предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) в условиях полиязычного образования // Западно-Казахстанский государственный медицинский университет имени Марата Оспанова, Актобе, Казахстан, 2018
4. Миронова И.Н. Эффективное образование по типу CLIL // 2021. №5. С. 57–62. DOI: <https://www.doi.org/10.17805/trudy.2021.5.9>
5. Mehisto Peeter, Marsh David, Frigols Maria Jesús Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education // Oxford: Macmillan. 2008
6. Wolff Dieter Content and Language Integrated Learning // In Knapp, K-F. and Seidelhofer, V. in cooperation with Henry Widdowson (eds.): Handbook of Foreign Language Communication and Learning. 2009 5 (21). P. 545-572. Berlin: Moutonde Gruyter.
7. Чиркова В.М., Итинсон К.С. Применение таксономии образовательных целей Блума в процессе обучения иностранному языку // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2021. Т.10 №4(37) p-ISSN: 2309-1754; e-ISSN: 2712-8474
8. Сидоренко Т.В., Кудряшова А.В. Использование CLIL в Томском политехническом университете: успехи и проблемы // Рема. Rhema. 2021. № 1. С. 129–143. DOI: 10.31862/2500-2953-2021-1-129-14

УДК 808.5

О ВЕРБАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ ВРАЧА

Сапарбаева Арайлым Абаевна

студент факультета «Медицина» ЗКМУ имени Марата Оспанова

Научный руководитель - Алдашева Гульнара Бисембаевна

Актобе, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, касающиеся коммуникации врача. Описываются типы коммуникативных навыков, даётся представление о понятии «вербальная коммуникация». Отмечается роль вербальной культуры медицинского работника и её влияние на положительное психологическое и эмоциональное состояние пациента.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, медицинские работники, врач, эффективная коммуникация, вербальная культура.

Коммуникативные навыки важны в любой отрасли, однако в здравоохранении, где жизни людей буквально висят на волоске, обеспечение ясности и точности коммуникации имеет решающее значение. Общаются не только медицинские работники друг с другом, но и пациенты и их семьи из самых разных слоев общества. В результате частью развития коммуникативных навыков в здравоохранении является знание того, как адаптировать свой подход, включая то, как вы слушаете. Пренебрегая навыками общения, врачи, медсестры и другие медицинские работники рискуют столкнуться с недоразумениями, а в такой области, как медицина, эти недоразумения могут иметь потенциально опасные для жизни последствия.

Эффективная коммуникация между врачом и пациентом является фундаментальным клиническим аспектом. Это сердце и душа медицины. Тремя основными целями настоящего контакта между врачом и пациентом являются тесное рабочее взаимодействие, обмен знаниями и вовлечение пациента в процесс принятия решений. Общение между врачом и пациентом может помочь пациентам контролировать свои эмоции, способствовать интерпретации медицинских знаний, а также обеспечить лучшее понимание их потребностей и мнений, а также их ожиданий. Это повышает их удовлетворенность получаемым лечением и побуждает людей раскрывать жизненно важные детали, которые могут помочь им диагностировать свои заболевания, обратиться за консультацией и принимать назначенные им лекарства. То, в какой степени пациенты и врачи согласны со своим планом лечения и необходимостью последующего наблюдения, напрямую связано с тем, насколько хорошо они справляются. Совершенствуя свои навыки слушания, врачи могут установить более тесную связь со своими пациентами. Коммуникативные навыки, в дополнение к медицинским знаниям, способности решать проблемы и тщательному физикальному обследованию, являются важными компонентами надлежащей клинической практики. Коммуникация также является важной областью подхода, ориентированного на пациента, с точки зрения пациента.

Изначально существует три типа коммуникативных навыков: навыки содержания, навыки процесса и навыки восприятия. Навыки работы с контентом относятся к знаниям, которыми делится человек или медицинский работник, и ко всей обсуждаемой информации. То, как передается эта информация, задействованные вербальные и невербальные навыки, а также то, как она сконструирована, упорядочена и доставлена получателю, относится к навыкам процесса. Что касается навыков восприятия, то они описывают первоначальные мысли и восприятие человека, его внутренние рассуждения,

намерения, навыки принятия решений и навыки решения проблем. В медицине это относится к клиническим рассуждениям, а также к убеждениям и мыслям о пациенте и его болезни. Проблемы с восприятием у большинства людей возникают из-за стереотипов, искажений или даже их собственных предубеждений, приводящих к ошибкам в суждениях и рассуждениях.

Такие области исследований, как лингвистика, психология и философия языка, пытаются понять акт коммуникации и связанные с ним проблемы. Хотя люди используют один и тот же коммуникационный код, часто возникают проблемы, поскольку мы склонны интерпретировать информацию по-разному в зависимости от наших ментальных установок и способностей. Ключевым фактором в установлении выгодного общения является правильный выбор языка или терминологии, используемых для того, чтобы свести к минимуму недоразумения. Например, в медицине предпочтительнее избегать использования медицинской терминологии, например, говорить "носовое кровотечение" вместо "кровотечение из носа", при общении с пациентами и членами их семей, чтобы предотвратить непонимание, путаницу или даже беспокойство пациента. Более того, передаваемые слова, знаки и язык тела, представленные визуальные элементы и формально написанные сообщения также имеют жизненно важное значение в коммуникации. Эти аспекты называются вербальной коммуникацией, невербальной коммуникацией, визуальной коммуникацией и письменной коммуникацией соответственно.

Вербальная коммуникация - это использование слов для взаимодействия и обмена информацией с другими людьми. Она включает в себя как устное, так и письменное общение. В основном это относится к выбранным словам и к тому, как они интерпретируются и анализируются людьми. Вербальное общение – то общение, когда медицинские работники разговаривают вслух, будь то лично, по телефону или по видеосвязи. Это может быть адресовано коллегам, пациентам или членам их семей. В вербальном общении есть нечто большее, чем просто произносимые слова - не менее важно осознавать, как они произносятся. Это включает в себя тембр и высоту звука. Легко забыть, что мы вкладываем эмоции в свою речь. Выступая, важно всегда оставаться профессиональным и вежливым по отношению к другим - даже когда эмоции накалены до предела. Вот почему навыки устного общения в медицинских учреждениях должны быть приоритетом развития. Понимание и надлежащее проведение цикла коммуникации - это первый шаг к приобретению эффективных коммуникативных навыков. Коммуникационный цикл выражает то, как работает система передачи и понимания сообщений. Он включает в себя семь основных элементов, которые являются отправителем, сообщением, кодированием, каналом, получателем, декодированием и обратной связью. Отправитель начинает разговор с идеи сообщения. Это может быть срочная информация, предложения по планам на будущее или выражение чувств и эмоций. Затем он/она принимает решение о содержании сообщения, канале передачи и о том, кто является получателем. Затем они кодируют эту мысль в словах или символах, которые будут расшифрованы получателем. На этом этапе жизненно важно помнить о проблеме языкового барьера. Язык, на котором составлено сообщение, должен соответствовать знаниям получателя. Кроме того, язык тела также играет определенную роль в процессе кодирования. Определенное поведение, например, приближение слишком близко или поддержание прямого зрительного контакта, может повлиять на то, как получатель воспринимает сообщение, из-за культурных различий. Канал - это средство, с помощью которого отправляется сообщение, и оно также может повлиять на конечный результат. Различные каналы включают личный контакт, телефон, электронную почту, официально написанное письмо, радиопередачи и т.д. Некоторые сообщения лучше

воспринимаются, когда они доставляются лично, например, о кончине близкого члена семьи или друга. Кроме того, отправитель должен учитывать свои навыки при выборе канала, а также навыки получателя в использовании канала. Другим аспектом является среда, в которой происходит общение. Шумная обстановка или неточный прием могут затруднить понимание и вызвать невнимательность и отвлекающие факторы. Процесс декодирования начинается, когда получатель получает сообщение и пытается понять его и интерпретировать в соответствии со своими собственными знаниями и убеждениями. Сообщение разбито на две части: содержание и контекст сообщения. Содержание относится к материалам, содержащимся в сообщении, таким как используемые слова или символы. Различные термины могут быть по-разному истолкованы другими людьми, что может привести к недоразумениям. Контекст связан с позиционированием сообщения. Это может быть формальным или неформальным. Сообщение никогда не передается полностью, если оно полностью не понято получателем. Однако некоторым людям может не хватать усилий, чтобы попросить разъяснений, или они просто слишком робки, чтобы спрашивать. Следовательно, необходимо запросить обратную связь у получателя. Это помогает отправителю узнать, эффективно ли передано сообщение. Этап обратной связи является фундаментальным и включает в себя пять категорий: оценка, интерпретация, поддержка, зондирование и понимание. Оценка - это оценка уместности и ценности сообщения. Интерпретация - это изменение формулировки сообщения в попытке объяснить его. Поддержка - это оказание помощи отправителю и его резервное копирование. Дополнительные расспросы по теме и удлинение процесса общения называются 'зондированием'. Наконец, понимание - это раскрытие истинной цели и смысла послания. Необходимо тщательно соблюдать цикл коммуникации, и каждый шаг должен быть тщательно продуман для достижения плавного и эффективного процесса коммуникации. Важно еще раз подчеркнуть, что, хотя все профессии и области образования требуют эффективных коммуникативных навыков, наибольшую значимость они приобретают в области медицины. Все медицинские работники, а не только социальные работники и психологи, должны обладать эффективными коммуникативными навыками. Двадцать первый век привел к переходу в уходе за пациентами от патернализма к автономии, причем последний утверждает, что пациенты имеют полную автономию в принятии своих медицинских решений и плане лечения, даже если это противоречит их наилучшим интересам с точки зрения медицинского работника. Это привело к тому, что больницы поощряют сбор анамнеза у постели пациента, а не на посту медсестры, поскольку это помогает гарантировать пациентам, что они вовлечены в процесс ухода за ними, и поощряет их участвовать в процессе принятия решений относительно плана лечения.

Безусловно, полное овладение медицинской профессией невозможно при отсутствии правильной речевой деятельности. Под «правильностью» речи современного врача мы понимаем речь, соответствующую языковым и этическим нормам, с отбором нужных языковых средств. Как будущим медикам, нам необходимо помнить о разрушающей и исцеляющей силе слова. Иногда врачи позволяют себе такие высказывания, как «у вас крайняя степень заболевания, вам необходимо срочно лечь в больницу», «ваше заболевание неизлечимо», «положение очень серьезное», «вы будете болеть долго», «ваши сосуды никуда не годятся» и др. Недопустимы и насмешки по отношению к заболевшим. Неуважительное отношение к пациенту и его состоянию, употребление недопустимых реплик в адрес пациента могут иметь для него катастрофические последствия. Поэтому во время диалога с пациентом необходимо тщательно подбирать слова, знать, какие слова и выражения желательно использовать, а от каких следует воздержаться.

Таким образом, владение врачом навыками речевой культуры имеет огромное значение в деле успешного лечения пациентов. Ведь профессия врача, как никакая другая, обязывает к этому.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Изуткин Д. А. Этика взаимодействия врача и пациента в различных моделях их отношений // Медицинский альманах, 2012. - №5(24). - С. 214-216.
2. Жура В.В. Виды коммуникативного взаимодействия врача и пациента // Вестник ВолГМУ. – 2004. – №. 10. – С. 84–88.
3. Носачев Г.Н. Эффективное общение и предупреждение конфликтов в системе «Врач-пациент». Научно-практическое пособие / Г.Н. Носачев. – М: Инфра, 2015. – 53 с.
4. Якупов П. В. Коммуникация: определения понятия, виды коммуникации и ее барьеры. // Вестник ГУУ. 2016. - №10. - С. 261-266.

ҰЛТ ҰСТАЗЫ – АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ

Бірманова Қымбат Исламбекқызы

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының
«Рудный қаласы білім бөлімінің Бейімбет Майлин атындағы
№7 мектеп-гимназиясы» КММ директоры,
педагогикалық ғылымдар магистрі
Рудный, Қазақстан

Аннотация: Ахмет Байтұрсынов - многогранная личность, известный как общественный деятель, великий мыслитель, основоположник басенного жанра в казахской письменной литературе, публицист, тюрколог и переводчик. Знаменитый своими ценными исследованиями в области лингвистики, автор многих уникальных учебников, Байтұрсынов остается в памяти как великий человек, посвятивший свою жизнь служению казахскому народу. Мы обязаны Байтұрсынову за структурный и морфологический анализ казахского языка и за введение многих терминов и понятий в языкознание. Опубликовал важные статьи в газете «Казах» и поднимал многие насущные проблемы волнующий казахский народ. Байтұрсынова можно по праву считать гением, указавшим верный путь не одному человеку, а тысячам людей. Любое его произведение отличается глубиной мысли, широтой мировоззрения, красотой слога и невозможно им не насладиться. Сила культуры народа в его языке. Это наследие нам оставленное Учителем нашего народа - Ахметом Байтұрсыновым! А теперь образование нового формата включающее в себя передовые технологии в мировом образовательном пространстве, должно обеспечить воспитание и становление конкурентоспособной личности.

Тірек сөздер: ана тілі, ұлт келбеті, ізгілік, жасамсөз, білім, ой түйін

Дүрмекке толы дүние дүбірі жүріп өткенмен, тарихи дәуірдің шежірелік ізі сайрап жатыр. Сәулелі үміттей жоғалмай, дәуірімізге жеткен құнды мұралар сыры кеткенімен сыны кетпеген сырлыаяқ сынды. Түпкірінде қым-қуытты тарих сілемдері із қалдырған. Елім деп емірене алатын әр адамның жүрегіне Ахмет Байтұрсынұлы етене жақын.

Ахмет Байтұрсынұлы – аса үздік ойдың тұлпары, қазақ мысалының негізін салушы, аудармашы, көсемсөзші, түркітанушы, сегіз қырлы бір сырлы тұлға. Кесек-кесек еңбектер жазып, ұлттық руханиятымызға қажет өте құнды зерттеулер, оқулықтар жазды. Еңбегі ерен, білімі терең, халықтың зор борышын арқалаған заңғар тұлға. Көркем шығарманың қасиетін, ой түйінін танытуда әдебиет теориясының рөлі айрықша. Қазақ әдебиеттануының алып бәйтерегі еді. Ахметтің арын мазалап, азаматтық үнін айқындаған ана тілінің тағдыры туралы мақалалары, толғаулары, жазбалары, ұлт тамырымен тұтасқан өзгеше екені даусыз. Тілі жоғалса ұлты да жоғалатынын терең түсінген Алаш ардақтысы қолына қалам алып, елінің абыройын ойлаған. Тіл тағдыры үшін тынбай табанды еңбек атқарды. Барлық саналы ғұмырын тіл тағдырына, ұлт аманатына арнады. Сын сардары Ахмет Байтұрсынұлының «Тән көмілер, көмілмес еткен ісі» деген өз сөзі дәлел. Оның тумысынан тектіліктің тал бесігінде тербелген бекзат болмысы, уыз тәрбиесі, шғармаларында тамыры тереңге кеткен қазақ иісі аңқитыны көрініп- ақ тұр. Ұлт ұстазының өз сөзі «Байтақ жер де, бай тіл де қазақтікі» деген даналық сөзінен қазақ тілі тек қазаққа ғана тиесілі екенін ертеңгі елдің қамы үшін тер төккені осыны айғақтап тұр. Тіл тағдырына алаңдаған ұлттық рухқа қызмет еткен қазақтың арда ұлы. Ұлт келбетінің бүгінгі қазақ қоғамына қосқан үлесі. Тек ел жадында сақталар естеліктердің, асыл мұралардың өшпейтіні де өзгермейтіні де баршаға аян. Ұлты үшін бар өмірін арнаған ұлтының ұлылығын ұлықтаған, аңыз адам. Ұлы ғалымның «Тіл танытқыш» атты лингвистика ғылымы саласында ғаламат құбылыс ретінде қалдырып кеткен жасамсөздерін атамай кету-қазақ тілі туралы сөз қозғап отырған бізге сын болар еді. Мысалы септік жалғаулары, сөз таптары, жұрнақ, жалғау, салалас-құрмалас, сабақтас-құрмалас, анықтауыш, толықтауыш, бастауыш, баяндауыш, септік, үстеме... т.б қазақтың өз төл сөзінен жасамсөз жасаудың бұдан артық үлгісі бола ма? Қайраткерлік, ұлтты ұйыта білетін ізгілікті қасиеті мықтылығы емес пе? Ұлтын сүюдің, оған қызмет етудің үлгісіне айналған қазақ даласына білім шамшырағын жаққан Ыбырай Алтынсариннің, данышпан Абай Құнанбайұлының, қазақ сөз өнері арқылы олардың рухани жолын жалғаған Алаштың ардақтылары Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабайұлы, Мұхтар Әуезов, т.б еңбектерінен адамдық борыш пен парыз, өрелі ой, философиялық мән, өрісті тұжырым, жаңа идеялар мен туындылары зияткерлік тұлғаларының әлеуетінің көрсеткіштері. Ұлтымыздың жоғын жоқтап, қатардан қалмаудың қамын ойлап, іргелі ел болудың іргетасын қалауда қылышына қан тамған озбырлықтарға қарамастан «Қазақ» газеті арқылы маңызды мәселелерді жариялап, арпалыса ат салысты. Қазақтың жан айқайы сол газет беттерінде ұлылар жариялаған туындылары айғақтап тұр емес пе? Қараңғылық түнегінен жарық сәулені өмірге қазақ балаларының білім алуына, оқуына қаржылай көмек көрсеткені, келер ұрпаққа кемел білімдерін жеткізіп кеткені өз алдына. Ұлт мұраты жолында бастарын қатерге тігіп, тар жолда намысты қолдан бермей, тәлкекті тағдырға душар болды.

Ахметті тану-қазақты тану. Өлеңдеріндегі тереңдік пен бөлек иірім өзіндік астарлы өлшеммен, аса шеберлікпен береді.

Ұлтты оятқан Ахмет Байтұрсынұлы қазақ халқының арман-мүддесін, ескіліктен, надандықтан құтқаратын құралы-оқу –білім, өнер, ғылым, адал еңбек, әділдік, адамгершілік үшін күресу екенін ұға білдірді.

Қазақ елінің бақ жұлдызы -Ахмет Байтұрсынұлын заманында үлкен-кіші атын толық атамай, Ахаң десіпті. «Жазығым не?» деп қоғамға сұрақ қойған, ақыры саясат құрбаны болған Ахмет Байтұрсынұлы бір тұлғаға емес, мың тұлғаға жол бастаған кеменгер. Ұлы Ахаң еңбектері қазақ әдебиетін жаңа тақырыптармен, идеялармен, ойлармен, өрнектерімен байытқаны мәлім. Сөз өнерінің үздік үлгісі де, сөз маржандарын еркін төккен жырларымен, ой салар шығармалары ғасырлар қазынасын шежіре еткен, сол

кезеңнен мағыналы тәрбиелі ой естіледі. Барды бағаласақ, ардақтау, әрқайсымыздың перзенттік парызымыз ғой.

Ахмет Байтұрсынұлы – бәрімізге ортақ тұлға.

Тарих ортақ,, тұлға ортақ олай болса ғұлама Ахаң –қазақ деген қасиетті халқымен бірге жасайтын әдеби мұрасы мәңгілік жазушы. Оның ғибратты ғұмырынан сабақ алу тек бізге ғана емес барша қазақ баласына керек. Рухани кемелдіктің киесін сезіну. Өз бойындағы қуатын халық мақсаты үшін аямай жұмсаған парасат иесі.

Ахмет Байтұрсынұлы өр тұлғалы, дара да дана тұлға, ұлт көсемі болған кемеңгер. Қай шығармасын оқысаңызда талғамының соншалық биіктігіне таң қаласың. Ойы-озық, сөзі-нық, ісі-тындырымды. Арада қанша уақыт өтседе, ұлы ақын ағаның дүниетанымы, әдебиеттану деңгейі керемет. Іргелі халық үшін талант қанша болса да, көптік етпейді. Қаламының сиясы тамған әр парақ-біздің өткен күндеріміздің өшпес белгісі. Түркітанушы шығармалары жігерінді жанып, намысыңды оятатын, ел болудың жасампаздығын, орамды ойларымен жарқырата жазған еңбектері арқылы ел жақсысы, ұлт ұстазы Байтұрсынұлы Ахмет атанғаны ақиқат. Алаштың арда ұлының тылсымға толы өмірінен сыр шертіп, өлеңдерінің астарына үңіліп, оқырман ретінде жанымызға сүйеу,кез келген көзі қарақты қазақ іркілмей Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларын атап та, жатқа да біле алады. Поэзия-санадан биік құдірет дейді ғой бұрынғылар. Ең алғаш қалам тербеп, поэзиядан бастауы да тегін емес. Білгір ақын өмірден көрген-білгендерін, көңілге түйгендерін, ой елегінен өткізіп, үлкен түйін жасаған, соның бәрін кейінгі ұрпаққа ғибрат етіп кеткен. Оның өлеңдеріндегі көркем сөз бедерлері, тағдырға еш мойымау, бірлікте болу, ақ пен қараның ара жігін ажырата білу кескінін бере білген. Ақын өлеңдері түр, мазмұн жағынан байыта, жетілдіре түсті. Іс-әрекет, мінез құлық, ой-өрісін баяндау арқылы сол кездегі қоғамның шындығын, өмір шындығының бет- пердесін ашады. Ахмет Байтұрсынұлы бар ғұмырын тілімізге арнаған ана тіліміздің жарқын келбеті, жыл сайын өткізілетін ана тілінің жылы деп есептеймін. Мәдениеттің күші - тілде! Бұл ұлт ұстазының бізге қалдырған аманаты. Яғни дамыған әдеби және ғылыми тілі бар ұлттың болашағы айқын. Түрлі аумалы кез келген елдің болашағы білім беру жүйесінің және зиялылар қауымының деңгейіне байланысты болғандықтан, Қазақстан халқына да әлемнің дамыған елдерімен тең дәрежеде білім беру қажеттігі күмән тудырмайды. Әлемдік білім кеңістігіндегі оқытудың озық технологияларын қамтитын жаңа білім мазмұны шынайы жарыс, адал бәсекеге қабілетті адам тәрбиелеуді қамтамасыз етуі тиіс. «Ұлттық тіл- әр халықтың өзіне тән ой-санасын, парасатын, бүкіл болмыс-тіршілігі мен сезім-түйсігін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін күретамыр». Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдістің қарқыны білім жүйесінің алдына мүлде жаңа міндеттер қойып отыр. Ғалымның сындарлы еңбегін, терең тағылымы мен ұлағатын бағасын білгенге аз мұра емес. Зерттеулері іргелі ғалым үшін де, ынталы жас үшін де бағалы ақпарат көзі, ғұламалық ғибрат.

Түптеп келгенде, халықтың біртұтас тағдыры үшін, ұлттың біртұтас арман-аңсары үшін дүйім дүниеге мәшһүр тұлғалы Ахметтің ірілігін көре аламыз.

Білімге деген құштарлық, халқына қалтқысыз қызмет ету Байтұрсынұлы Ахметтің негізгі ұстанымы болды. Ол қаймана қазаққа мәдениет пен білімнен артта қалған ел-жұртына көрші елдің өнер-білімін, техникасын игеруге шақырып қана қоймай, сол игі істі тікелей жүзеге асыруға да өлшеусіз үлес қосты. Артында ұмытылмас ұлағат,өлмейтін өнегелі із қалдырған ұлттық рухы биік тұлға. Ахметтің шығармаларына, асыл сөздеріне үңіле отыра, шөлдеген жанға бұлақ, адасқанға –шырақ. Қазақ деген халық барда мәңгі жасай беретін Ахмет бар!!!

УДК 614.254:808.5

МРНТИ 76.75, 16.21.61

РЕЧЬ И КУЛЬТУРА ОБЩЕНИЯ КАК НЕОБХОДИМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ВРАЧА

Жалгас Аяулым

студентка 1 курса специальности «Педиатрия»

НАО «ЗКМУ имени Марата Оспанова»,

Научный руководитель Майкупова Рита Нұрланқызы

Актобе, Казахстан

***Аннотация.** В данной статье, прежде всего, будет рассмотрена культура речи и культура общения врача. То есть показано, что эти культуры помогают врачу стать личностью. Обсуждается, что общение и речь во многом помогают врачу быть врачом и уметь устанавливать хорошие взаимоотношения с окружающей средой. Понятие индивидуальности и значение для нее речи и общения.*

***Ключевые слова:** Речь, культура, личность врача, отношения с пациентами, языковая подготовка, формирование.*

Культура речи - это, по большей части, духовная культура человека и уровень его общего развития, как личности; она свидетельствует о ценности духовного наследия и культурных достояний человечества. Культура общения – это умение взаимодействовать с партнёрами и коллективом с помощью выразительного оформления своих мыслей.

Культура речи и общения во многом помогают врачу стать личностью. Они показывают свою человечность и уважение через речь и отношения к окружающим. Если врач хорошо общается с окружающими и своими пациентами, его личность намного возрастёт. То есть окружающие будут к нему хорошо относиться, и все будут его уважать и чтить. Самое главное, которую используют все врачи по отношению к своим пациентам и коллегам, - это правильное общение. Таким образом, они всегда могут чувствовать себя комфортно и приятно рядом с ними. А если врачи не могут правильно общаться с окружающими, то они не могут понять свой внутренний мир и личность. Потому что они производят плохое впечатление на окружающих.

В настоящее время это происходит одинаково в обоих случаях. То есть в настоящее время есть врачи, которые своей речью и общением зарекомендовали себя как сильные личности. У них будет больше опыта в работе, и они будут смотреть на свою работу с любовью. Есть врачи, которые не могут создать правильную культуру общения и пренебрегают собственной этикой. В этом случае они не смогут должным образом продолжить свою карьеру.

Для формирования культуры врачей должны существовать следующие условия: Во-первых, быть вежливы, ни при каких обстоятельствах не повышать голос. Во-вторых, следить за стилем речи. В-третьих, хорошо общаться, понимать, искреннее желать помочь пациентам. Благодаря этим условиям они смогут улучшить свою личность. Эти условия очень необходимы врачам, благодаря чему их уважение возрастёт.

Культура речи не передается по наследству, она не существует на генном уровне. Между тем, все мы знаем, насколько эффективнее выглядит человек, владеющий словом. Поэт Вадим Шефнер очень точно подметил, что «Словом можно убить, словом можно спасти, Словом можно полки за собой повести». Очевидно, что владеть культурой речи необходимо всем. Но особенно необходимо уметь управлять словом медицинским работникам, врачам для которых слово - важнейший инструмент, иногда творящий

чудеса. Ведь словом можно подбодрить, вселить надежду, раскрыть перспективы. Речь врача укрепляет доверие, позволяет настроиться на нужную волну, добиться желаемого результата. На что надо обратить внимание в речи врача? Сначала - это тон. Тон врача всегда должен быть доброжелательным. «Я хочу тебе помочь» - как бы говорит врач, подкрепляя свои слова улыбкой. В культурной речи врача не должно быть резких слов и выражений, жесты желательнее выбирать более открытые, располагающие к себе. Одно из главных качеств - понятность, доступность речи. Пациент должен быть уверен, что его понимают, ему стараются помочь. Многонациональный состав пациентов делает необходимым для врача знание менталитета разных народов хотя бы на дилетантском уровне. Не менее важное качество - убедительность речи. Для того чтобы речь была убедительной, каждый медицинский работник должен быть уверенным в правоте своих слов. Чем более богатый словарный запас у врача, тем легче ему общаться с пациентами. Умение слушать и слышать также необходимо врачу. Иногда умение выслушать больного становится важнее лекарства, а иногда помогает найти тот самый правильный способ лечения. Для врача важно все: и как представить себя, и как общаться, и как делать те или иные выводы.

Языковая культура является необходимым условием общей профессиональной компетенции врача. Ещё во времена античности медицинские работники понимали важность речевого воздействия на душу больного, а не только на тело. «Medice, cura aegrotum, sed non morbum!» - Врач лечит больного, а не болезнь. В высказывании, приписываемом Гиппократу, говорится о личностном подходе к каждому пациенту. Воздействие словом является важным моментом установления контакта медицинского персонала с пациентом, помогает успешному лечению. Лучшие врачи во все времена понимали огромное значение общения с пациентом и сознательно воздействовали на пациента в лечебных целях. Ведь именно так формируется личность врача. Известные психиатры XIX века утверждали, что нравственная сила убеждения является важнейшей составляющей частью лечебного процесса. В XX веке над вопросами взаимоотношения медицинской сестры и пациента раздумывали многие известные клиницисты считавшие, что в сложном и многогранном процессе общения возникают новые отношения между врачом и пациентом.

В основе культуры общения лежит общая культура личности, включающая важнейшие положения культуры, носителями которой является большинство членов профессионального сообщества. Культура речи специалиста, представляющая собой специфическую среду профессионального сообщества, включает в себя наряду с эталонами профессионализма, компетентности и мастерства совокупность ценностно-нормативных и нравственных представлений, отвечающих за регуляцию взаимоотношений людей в процессе их профессиональной деятельности. Культура вербализуется в языке, культурные смыслы и ценности, являющиеся ядром культурных универсалий, задаются языком и транслируются через язык. В уровне языковой компетенции профессионала находит отражение его «вхождение» в мир культуры, освоение её ценностей, поэтому при формировании данной компетенции необходимо связывать собственно языковую подготовку с широким спектром гуманитарных знаний.

Профессиональная культура врача - это «субъект-субъектные» отношения, в которых объектом профессиональной деятельности врача, а по сути, субъектом является абсолютная ценность - живой человек, его здоровье и жизнь. Профессиональная культура врача представляет собой особую область культуры, представленную специфической профессиональной средой, в основе которой лежит

врачебная деятельность с присущими ей стереотипами поведения, спецификой дискурса, символикой, традициями и обычаями.

Структура профессиональной культуры врача многоаспектна, поскольку включает в себя систему специальных профессиональных знаний, общекультурные ценности, совокупность духовных компонентов, отдельные специфические элементы, присущие врачебной профессии, а также социальные институты, обеспечивающие устойчивость и трансляцию этой культуры. Профессиональная культура врача выражает социально-психологические характеристики его личности и ряд профессионально важных качественных аспектов, которые, проявляясь в профессиональной деятельности, в наибольшей степени способствуют эффективности его деятельности.

Врачебную деятельность характеризует специфический вид коммуникации, основной целью которой является установление взаимопонимания между врачом и пациентом. Это особенно важно в силу гуманитарного содержания данного вида профессиональной культуры, поскольку объектом профессиональной деятельности врача является человек, его здоровье и жизнь. Главная врачебная заповедь «не навреди», по существу аккумулирующая в себе базовые ценности профессиональной культуры врача, должна распространяться не только на его собственно лечебную, но и на языковую практику. Коммуникативной особенностью диалога «врач - пациент» является максимальная нацеленность врача на то, что пациент поймет его должным, необходимым для эффективности лечения и сохранения здоровья, образом. Этому будет способствовать высокий уровень владения языком, который в качестве профессионально значимой характеристики врача занимает важное место в его профессиональном становлении, а также является необходимой частью его общей культуры.

Формирование высокой профессиональной культуры врача реализуется путём применения комплексных методов и способов воспитания и образования будущих специалистов с помощью общеобразовательных средств дисциплин гуманитарного цикла.

В основу формирования профессиональной культуры врача должно быть положено гармоничное единство языковой компетенции и общей культуры личности, что достигается усилением гуманистического аспекта процесса образования посредством формирования гуманитарной среды вуза, введения в процесс обучения элективных курсов, повышающих общий культурный уровень и расширяющих кругозор будущих профессионалов.

Культурологическая ориентация высшего профессионального образования должна стать неотъемлемой частью всех форм и направлений подготовки будущих врачей. Профессия врача требует качеств художника, педагога, поэтому развивать дисциплинированную культуру врача необходимо со времени его студенчества и на протяжении всей его жизни. Считается, что коммуникатору лучше всего создать условия для следующих воздействий на пациента, превращающих диалог во взаимодействие:

-«Говори столько, сколько тебе нужно, чтобы понять себя, не слишком много и не слишком мало»

-«Говори только то, что ты считаешь правдой»

-«Рассказывать только фигурантам дела»

-«Говорите ясно и недвусмысленно, а не расплывчато».

Прежде выслушать больного человека охотно, тепло должен уметь давать надежду своими словами. То есть как уже выше говорилось, должен уметь перетянуть больного «на бок».

В заключении хочу отметить, что культура речи врача влияет на пациентов по-разному. Тот факт, что врачи сохраняют культуру и имеют хорошие отношения с людьми, влияет на их духовное развитие. Как они относятся к людям, так они относятся и к другим. Правильная речь и общение – важный элемент культуры. Вы можете увидеть, что за люди врачи, посмотрев на их культуру общения. Если сами врачи будут следовать культуре правильного общения, то от пациентов и коллег будет такая же обратная связь. Следовательно, чтобы быть культурным, надо выполнять первоначально поставленные условия и быть нравственно хорошим.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Анцупова В.В. Язык и личность в пространстве современных социокультурных коммуникаций: дис. . канд. филос. наук. Ростов н/Д., 2016. 118с.
2. Караулов Ю.Н. Предисловие к сборнику «Язык и личность»: Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. М. 2012;
3. Милованова Л.А. Языковая личность: Факторы становления и развития // Вестник МГУ. 2005. №4.
4. Зарецкая И.И. Устная речь и культура общения // Русская речь. 2017. №1;
5. Барсукова М.И. Медицинский дискурс: стратегии и тактики речевого поведения врача: автореф. дис. .канд. филол. наук: Саратов, 2017;
6. Гойколова, Я. П. Речь и культура общения как необходимая составляющая формирования личности медицинской сестры / Я. П. Гойколова, А. Г. Налтакян, Т. О. Аксененко. — 2016. — № 8 (112). — С. 385-387.

УДК 821.512.122.09-312.9

КОНЦЕПТ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ТРУДА В ПИСАТЕЛЬСКОЙ АКСИОЛОГИИ: А. КЕКИЛЬБАЕВ «КОЛОДЕЦ», М. МАГАУИН «АРХИВНАЯ ИСТОРИЯ»

Курмамбаева Рахат Сергазықызы

Магистрант 2 года обучения образовательной программы
«Русский язык и литература» ВКУ им.С.Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

***Аннотация:** Исследование посвящено анализу писательской аксиологии произведений. А. Кекильбаев «Колодец», М. Магауин «Архивная история». В качестве средств реализации фрагментов аксиологической модели мира авторами статьи рассмотрены система художественных образов, пространственно-временная организация текста, средства художественной выразительности.*

***Ключевые слова:** аксиология писателя, аксиологическая модель мира, жанр, образ, художественное пространство, топонимика, художественное время.*

Труд - важнейшая ценность социума на разных этапах его развития. Труд является мерилем человеческих знаний, умений, способностей, таланта. Это жизненно необходимый навык. Труд представляет собой процесс создания ценностей, материальных и духовных.

В казахском фольклоре зафиксирован один из важнейших признаков труда: человеческий труд служит источником богатства и благосостояния, «согласно обыденному сознанию казахов, богатство можно нажить только своим трудом: “Ермек қуған бәлеге жолығады, еңбек қуған қазынаға жолығады” – “Ищешь только развлечения – наживешь беду, дело ищешь - найдешь казну”» [1, с. 130].

Рассмотрим способы писательского осмысления концепта «труд» на примере произведений Абиша Кекильбаева «Колодец» и Мухтара Магаузина «Архивная история».

Повесть А. Кекильбаева «Колодец» написана в 1969 году, входит в сборники авторской прозы «Баллады степей», «Баллады забытых лет», «Степные легенды». Главный герой повести – потомственный колодцекопатель (кудукши) Енсеп из рода Караш, перенявший способность к подобного рода деятельности от деда (отец Енсепа работал кузнецом, его труд отличался от труда сына как наземный от подземного). Колодцекопатели были вынуждены отказываться от благоприятных условий жизни и ютиться в бедных жилищах: для копателей колодцев были предназначены особые юрты, служившие для них кровом во время работы: «Вот она стоит, прокопченная, жалкая юртишка степного ремесленника. Сколько бы ни заработал он голов скота или денег, не обновится её прелая кошма, почерневшая от времени, дождей и жары» [2, с. 122]. Жизнь простого человека организована в соответствии с условиями его труда, Енсеп был вынужден подолгу жить в отрыве от близких людей: «Его жена и дети в ауле – там, где есть вода. Сколько же прошло с тех пор, как он их видел в последний раз?» [2, с. 122]. Чтобы иметь возможность содержать семью и работать, Енсеп вынужден терпеть лишения, годы его жизни проходят в скитании по знойной безлюдной пустыне.

Автор как бы изнутри показывает содержание труда Енсепа – пленника «каменного мешка»: «Чем ниже, чем глубже спускался Енсеп, тем сильнее обжигал холод его голые ступни. Когда поднимаешься вверх, с каждой ступенькой становится веселей, радостней на душе. Енсеп, считай, всю жизнь, с детства, копал колодцы, но каждый раз, когда он спускался в безмолвное чрево земли, ему казалось, что он ощущает, как стареет. Иногда подкрадывался страх, чудилось, будто там, под ногами, в черной пустоте, притаился страшный, неведомый зверь. Он никогда не смотрел вниз, а пристально, с тоской вглядывался в маленький, с ладонь, родной клочок неба над головой. Клочок становился все меньше и меньше, все крохотней, прозрачней становились и фигуры джигитов, держащих аркан» [2, с. 123-124].

В изображении колодца автор использует прием многоуровневого контраста. Контрастные отношения в тексте реконструируются: 1) в изображении пространства (привычная линия горизонта – вертикаль траектории в глубь земли, проложенной копателем); 2) в колористическом решении (темнота глубины колодца – светлый клочок неба над головой копателя); 3) в изображении персонажа (одиночество колодцекопателя во время работы – многолюдие привычной жизни); 4) трагичная участь зрелого мужчины – воспоминания о беззаботной молодости – времени надежд и мечты: «Ему обычно вспоминалась недолгая жизнь там, на земле, тот пронизанный светом мир, который здесь, в глухом подземелье, казался фантастическим, нереальным» [2, с. 125].

Автор дает исчерпывающий внешний и внутренний портрет человека труда: «Сначала ладони сплошь покрываются мозолями, потом затвердевают как камень. Мышцы становятся упругими, тугими – точно натянутый из этого подземелья наверх волосяной аркан. Вместе с телом обретает силу и твердость душа» [2, с. 140]. Единственным постоянным спутником колодцекопателя был страх: «Он живет в вечном страхе – перед неумолимо обступающими его немymi стенами, перед маленькой щелью там, далеко вверху, через которую едва-едва брезжит божий свет, перед пронизывающей, хватающей за ноги, как рак клещами, сыростью» [2, с. 146-147].

Писатель показывает, как происходило становление профессионала: Енsep по семейной традиции должен был стать копателем степных колодцев, вначале работал помощником в бригаде колодцекопателей: «Енsep на удивление быстро усвоил премудрости своего ремесла. Вначале он был на подхвате, помогал старшим вынимать грунт из колодца...» [2, с. 140]. Для колодцекопателя необходимо знание местности и почвы, на которых он будет работать, ему нужно огромное терпение, умение побороть страх и неуверенность: «Мастер долбит и долбит землю в сырости и темноте. Эта однообразная, нудная работа изводит, изматывает даже самых сильных, выносливых и бесстрашных, как дьявол <...> Темень и кладбищенская тишина год за годом истачивают самую твердую, самую закаленную волю. Время, как острое лезвие, снимает с человеческого сердца слой за слоем лучшие его проявления и порывы. Кудушки становится все суеверней, мнительней, подозрительней» [2, с. 147].

С мыслью о благополучии людей-степняков Енsep спускался каждый день в строящийся колодец: «Крошечный пятачок, этот оазис в высохшей котловине, западет отныне в сознание людей, станет для них сладостной приманкой. Через холм, не имевший ещё недавно никаких примет, со всех сторон пролягут к колодцу бесчисленные тропки и тропинки. Хорошо просматриваемый на плоской равнине каменный сруб колодца был полон воды – этого сока, эликсира жизни; к нему, как к благодатной груди матери-земли, будут припадать отчаявшиеся, истомленные жаждой люди» [2, с. 142-143]. Оплатой за труд служил скот. Вырытому готовому колодцу обычно присваивалось имя бая, который оплачивал работу колодцекопателя: так, один из колодцев Енseпа был назван «Вырытый баем Токеном».

Автор детально знакомит читателя с технологией создания колодца, читатель имеет возможность изнутри колодца наблюдать процесс его рытья: «Там, где ломкая порода повлажнее, по его расчету, и должен находиться источник – водоносный слой. Пока вода не хлынула, он решил углубить наиболее опасные углы. А уж потом, подготовив побольше пространства для воды, открыть источник, или, как говорят кудушки, «глазок». Енsep врылся в землю ещё на добрый аршин, и тут откуда-то закапала студеная-престуденая вода. Тяжелые, как свинец, капли шлепали Енseпа по плечам. Он заработал быстрее, стараясь не задевать те места, откуда сочилась вода. Вдруг раздался скрежет – это лом ударился о плоский валун, и сразу же дождем посыпались на Енseпа ледяные капли. Он понял: не прекрати он копать, он очутится под водой» [2, с. 145]. В плеске «освобожденной» из плена камней и грунта воды Енsep слышит гимн жизни и свободе. Особенность человека труда – его способность наделять ценностными качествами объекты своего труда, не представляющие ценности в глазах других людей, не имеющих отношения к данной профессии: «Удивительное дело – песок, извлеченный из глубины колодца, не успел за два часа просохнуть, несмотря на адский зной. Он был тяжел, влажен, приятно охлаждал руку» [2, с. 121].

Финал повести трагичен: Енsep гибнет в выкопанном колодце, эта участь – удел многих колодцекопателей. Эта гибель – во имя высокой цели – снабжения людей водой, необходимой для жизни. Последний колодец, во время рытья которого погиб Енsep, был колодцем с особо чистой, как слеза, водой, которая никогда не переводилась, даже в засушливые годы, когда другие источники мелели и высыхали. Этот колодец прославился как самый многоводный и самый глубокий и был назван не традиционно «Енsep-казган» – «Вырытый Енsepом», а «Енsep-улген» – «Тот, где погиб Енsep» [2, с. 162].

В данной повести А. Кекильбаев дает реалистичное, достоверное описание жизни простого казахского народа в прошлом – на примере горестной судьбы «талантливого умельца» [3, с. 449].

Писатели показывают, что источником материального благосостояния становится упорный человеческий труд, физический и интеллектуальный. Ведущее место в писательской аксиологии занимает концепт профессиональной деятельности (человеческого труда, физического и интеллектуального).

У А.Кекильбаева в категорию ценностей возводится физический труд, у М. Магаузина («Архивная история») - интеллектуальный

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Утегенова К.Т. Концепт и концептосфера: Учебное пособие / К.Т. Утегенова. - Уральск: РИЦ ЗКГУ, 2020. - 270 с.
2. Кекильбаев А. Колодец. Перевод В. Панкиной / А. Кекильбаев // Романы, повести, рассказы, драма, статьи в VI томах. - Т. I. Повести, статьи. – Алматы: Жазушы, 2001. – С. 121-163.
3. Нурпеисова Ш. Колодец в степи / Ш. Нурпеисова // Кекильбаев А. Романы, повести, рассказы, драма, статьи в VI томах. - Т. I. Повести, статьи. – Алматы: Жазушы, 2001. – С. 435-457.
4. Кедрин З. Продолжение легенды / З. Кедрин // Кекильбаев А. Романы, повести, рассказы, драма, статьи в VI томах. - Т. I. Повести, статьи. – Алматы: Жазушы, 2001. – С. 3-12.
5. Магаузин М. Архивная история. Перевод А. Курчаткина / М. Магаузин // Моих степей полынная звезда. Независимый Казахстан: Антология современной литературы в трёх томах. Проза. Том II. Составители: Райхан Маженкызы, Георгий Пряхин. — М.: Художественная литература, 2013. - С.155-177
6. Кекильбаев А. Возвращение. Перевод А. Кима / А. Кекильбаев // Моих степей полынная звезда. Независимый Казахстан: Антология современной литературы в трёх томах. Проза. Том II. Составители: Райхан Маженкызы, Георгий Пряхин. — М.: Художественная литература, 2013..

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ҚАБДЫҚАЛЫМҚЫЗЫ ӘСЕМ (СЕМЕЙ, КАЗАХСТАН) РОЛЬ И ФУНКЦИИ УЧЕБНОЙ ИГРЫ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	3
КУЛЫБЕКОВ АЙДАР ЕРИККАЗЫЕВИЧ (ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН) ЕСІМ СӨЗ ТАПТАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	8
БЕРДЫҒАЛИ ІНЖУ (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) ЛЕКСИЧЕСКОЕ БОГАТСТВО РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИСТОЧНИК ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ РЕЧИ	13
ЦАО МЭНДИ (АЛМАТЫ КАЗАХСТАН) АНАЛИЗ СУЩНОСТИ И ЗАДАЧИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА	15
ЖИЕМБАЙ Б., БАСТАМИТОВА А., УРАЗБАЕВА Н. (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) АРМЯН-ҚЫПШАҚ ЕСКЕРТКІШІ «ТӨРЕ БІТІГІНІҢ» («СУДЕБНИК) ЕРЕКШЕЛІГІ ..	20
ТАЛАСБАЕВА ГҮЛМИРА БАҚЫТЖАНҚЫЗЫ (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) RESEARCH ACTIVITIES AT SCHOOL: PRACTICAL ASPECT	26
МЕКЕЕВА ЗАМИРА МАКУТОВНА (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE EDUCATIONAL UNIVERSAL ACTIONS WHEN TEACHING LISTENING IN ENGLISH LESSONS	28
АМАНБЕКҚЫЗЫ САҒЫНЫШ (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) PRINCIPLES OF ORGANIZING RESEARCH WORK OF STUDENTS	30
ТАУБАЕВА ГАЛИЯ ЗАКАРЬЯНОВНА, САҒЫН ҰЛБОЛСЫН КЕҢЕСБАЙҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНІҢ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК-КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫСЫН ДАМУДАҒЫ РӨЛІ	32
ЕСЕНОВА ЭЛЬМИРА МИНГАЗИЛОВНА (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН) ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В ВОДНОМ СПОРТЕ: КУЛЬТУРНЫЕ И ЯЗЫКОВЫЕ РЕАЛИИ	37
ХОЖАМКУЛОВА НУРЖАМАЛ ДУЙСЕНГАЛИЕВНА (ТАРАЗ, КАЗАХСТАН) ГЕНДЕРНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ В ПОВЕСТИ М. АУЭЗОВА «ВЫСТРЕЛ НА ПЕРЕВАЛЕ».....	39
ҚОРАБАЕВА БАЛНҰР МАНАРБЕКҚЫЗЫ (КӨКШЕТАУ, ҚАЗАҚСТАН) ҰЗАҚБАЙ ДОСПАНБЕТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ	43
МАХСУТОВА ЗАУРЕ ЖАСАРАЛОВНА (КЕНТАУ, ТУРКЕСТАНСКАЯ ОБЛАСТЬ. КАЗАХСТАН) БЕСМЕРТНО ИМЯ ТВОЁ, АБАЙ	49
ИЗБАСАР НАЗЕРКЕ БАҚЫТЖАНҚЫЗЫ (КӨКШЕТАУ, ҚАЗАҚСТАН) ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК САТИРАСЫНДАҒЫ ТАҚЫРЫПТЫҚ-ИДЕЯЛЫҚ ӨЗЕКТЕСТІК СИПАТЫ.....	53
ДАВЫДОВА ВАЛЕРИЯ РОМАНОВНА (РОСТОВ-НА-ДОНУ, РОССИЯ) АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ СЛЕНГ В КИНОПЕРЕВОДЕ	58
ЕСМУКАНОВА АЛИЯ САЛИМОВНА (ПЕТРОПАВЛОВСК, КАЗАХСТАН) МОДЕЛИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ CLIL ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	61
САПАРБАЕВА АРАЙЛЫМ АБАЕВНА (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) ВЕРБАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ ВРАЧА	65
БІРМАНОВА ҚЫМБАТ ИСЛАНБЕКҚЫЗЫ (РУДНЫЙ, ҚАЗАҚСТАН) ҰЛТ ҰСТАЗЫ –АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ	68

ЖАЛГАС АЯУЛЫМ (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) РЕЧЬ И КУЛЬТУРА ОБЩЕНИЯ КАК НЕОБХОДИМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ВРАЧА	71
КУРМАМБАЕВА РАХАТ СЕРГАЗЫҚЫЗЫ (УСТЬ-КАМЕНОГОРСК, КАЗАХСТАН) КОНЦЕПТ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ТРУДА В ПИСАТЕЛЬСКОЙ АКСИОЛОГИИ: А. КЕКІЛЬБАЕВ «КОЛОДЕЦ», М. МАГАУИН «АРХИВНАЯ ИСТОРИЯ»	74

Научное издание

XIV Международная научно-практическая
конференция
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ВЫЗОВЫ XXI века»

Сборник научных статей
Ответственный редактор – Е. Абиев
Технический редактор – Е. Ешім

Подписано в печать 28.10.2023
Формат 190x270. Бумага офсетная. Печать СР
Усл. печ. л. 25 п.л. Тираж 50 экз.